

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२३-२०२४

शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग

(पुस्तक क्रमांक १)

(प्राथमिक शिक्षण)

येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे-४११ ००६

२०२३

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२३-२०२४

शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग

(पुस्तक क्रमांक १)

(प्राथमिक शिक्षण)

अनुक्रमणिका

प्राथमिक शिक्षण

क्रमांक		पृष्ठ क्रमांक
१	प्रस्तावना	१
२	शैक्षणिक स्तर	२
३	वित्तीय आवश्यकता	४
४	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२३-२०२४ मधील (अर्थसहाय्याव्यतिरिक्त) सहायक अनुदान	१६
५	सर्वसाधारण शिक्षण (प्राथमिक) — महत्त्वाचे उपक्रम	२०
६	सावित्रीबाई फुले दत्तक पालक योजना	२०
७	मदरसा शिक्षणाचे आधुनिकीकरण	२०
८	शिक्षण सेवक योजना	२०
९	महिलांचे सक्षमीकरण	२१
१०	नगरपालिका प्रशासकीय अधिकारी	२१
११	प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य—जिल्हा परिषदांना अनुदान	२२
१२	प्राधिकृत महानगरपालिका / नगरपालिका / कटक मंडळे यांच्या शाळांतील शिक्षक / शिक्षकेतर कर्मचारी यांना नियमित वेतन व सेवानिवृत्ती वेतनासाठी अनुदान.	२३
१३	मुंबई महानगरपालिकेस प्राथमिक शिक्षणासाठी साहाय्य	२३
१४	मान्यताप्राप्त खाजगी प्राथमिक शाळांना अनुदाने	२४
१५	प्राथमिक शाळेतील पुस्तकपेढी योजना	२५
१६	जिल्हा परिषदांच्या प्राथमिक शाळांतील अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमातीच्या विद्यार्थ्यांना विशेष सुविधा (मोफत गणवेश व लेखन साहित्य पुरवठा).	२६
१७	राज्यातील शैक्षणिकदृष्ट्या मागासलेल्या १०३ विकास गटांतील जिल्हा परिषदांच्या प्राथमिक शाळांमधील इयत्ता १ ली ते ४ थी मधील विद्यार्थ्यांना मोफत पाठ्यपुस्तके.	२७
१८	राज्यातील शैक्षणिकदृष्ट्या मागासलेल्या १०३ विकास गटांतील जिल्हा परिषदांच्या प्राथमिक शाळांमधील इयत्ता १ ली ते ४ थी मधील विद्यार्थ्यांना मोफत गणवेश व लेखनसाहित्य पुरवठा करणे.	२८
१९	इयत्ता १ ली ते ४ थी मधील प्राथमिक शाळेत शिकणाऱ्या मुलींना उपस्थिती भत्ता	२९
२०	जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळांना जोडून बालवाड्या उघडणे	३०
२१	जिल्हा बालभवन योजना	३१
२२	अपंग समावेशित शिक्षण योजना (माध्यमिक स्तर)	३२
२३	शालेय पोषण आहार योजना	३४
२४	राजीव गांधी विद्यार्थी अपघात सानुग्रह अनुदान योजना	३७
२५	सर्वशिक्षा अभियान	३९
२६	समग्र शिक्षा	३९
२७	बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिनियम, २००९	६२
२८	संचालक, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद—विभागनिहाय संरचना	६३
२९	महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या प्राधिकरण), पुणे मुख्यालय पदांची संरचना	६४
३०	संकीर्ण विभाग वार्षिक कार्यक्रम अंदाजपत्रक सन २०२०-२१	६५
३१	अशासकीय अनुदानित अध्यापक विद्यालयांना जोडलेल्या सराव पाठशाळांना सहाय्यक अनुदाने	६६
३२	अशासकीय अनुदानित अध्यापक विद्यालयांना सहाय्यक अनुदाने	६७
३३	जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था (केंद्रपुरस्कृत योजना)	६८

अनुक्रमणिका— चालू

संचालक, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे

क्रमांक					पृष्ठ क्रमांक
३४	मूल्यमापन विभाग	६९
३५	सन २०२१-२०२२ मधील कार्यक्रम	७१
३६	सन २०२२-२०२३ मधील कार्यक्रम	७२
३७	संशोधन विभाग (अंदाजपत्रक २०२३-२०२४)	७५
३८	राष्ट्रीय लोकसंख्या शिक्षण कार्यक्रम (NPEP)	८०
३९	ग्रंथालय विभाग	८१
४०	राज्य विज्ञान शिक्षण संस्था, रविनगर, नागपूर	८१
४१	प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, औरंगाबाद (आंग्लभाषा तज्ज्ञत्व)	८६
४२	महाराष्ट्र राज्य दृक्श्रवण शिक्षण संस्था, पुणे	१०१
४३	महाराष्ट्र राज्य दृक्श्रवण शिक्षण संस्था, पुणे—शैक्षणिक साहित्य निर्मिती व वापर प्रशिक्षण	१०३
४४	महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे, जीवन शिक्षण (प्रसार माध्यम) विभाग	१०४
४५	संकीर्ण विभाग	१०५
४६	प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, मुंबई (व्यवसाय मार्गदर्शन व निवड संस्था)	१०७

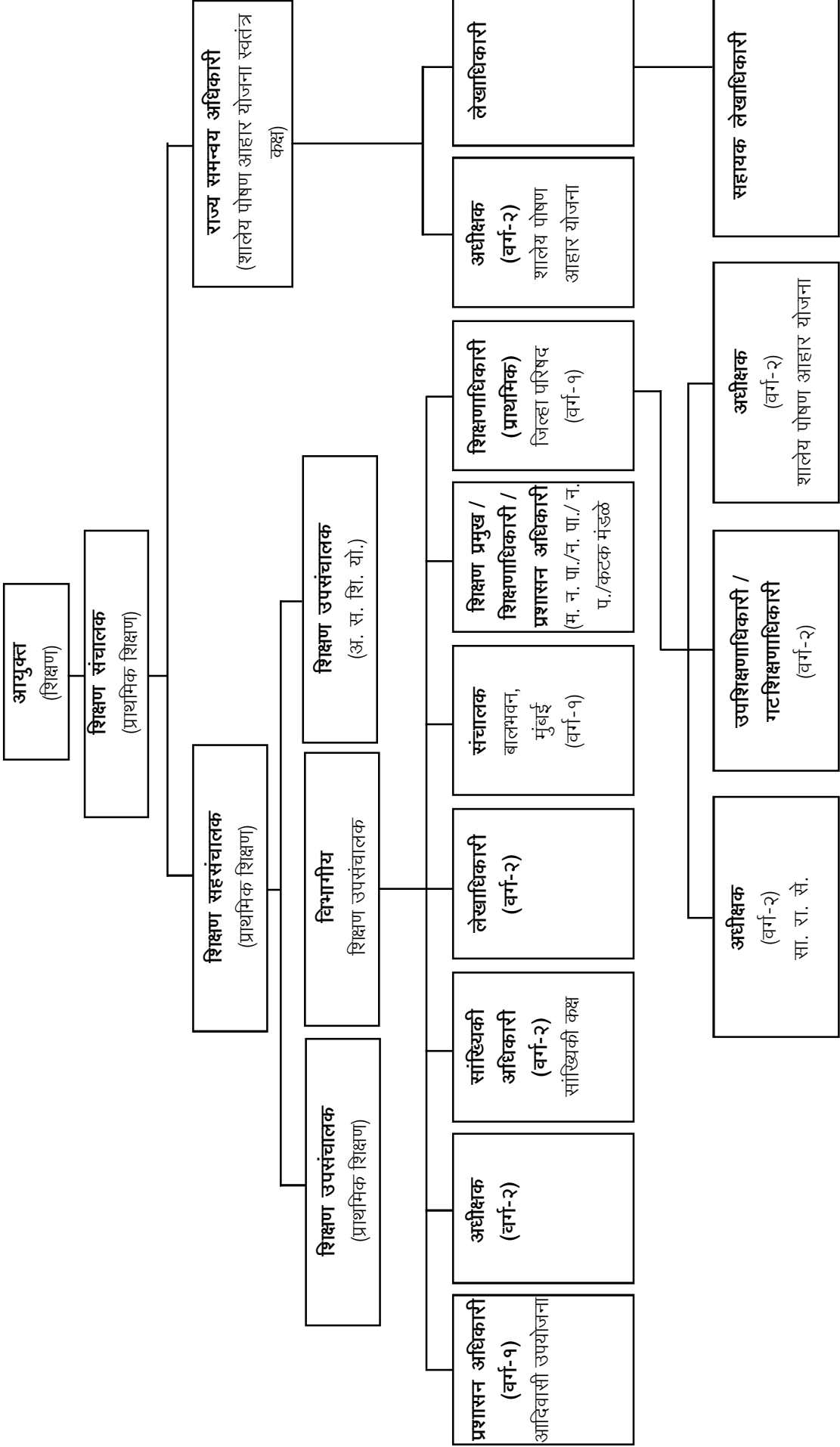
शिक्षण संचालनालय (योजना), महाराष्ट्र राज्य, पुणे

४७	संरचना, शिक्षण संचालनालय (योजना)/शिक्षणाधिकारी (योजना)	१०९
४८	महाराष्ट्रातील प्रौढ शिक्षण कार्यक्रम—प्रस्तावना	११०
४९	प्रौढ शिक्षण कार्यक्रमात सहभागी असणाऱ्या अन्य अशासकीय संस्था	११०
५०	साक्षर भारत कार्यक्रम	१११
५१	अल्पसंख्याक योजना	११२
५२	अल्पसंख्याक कार्यालय, मंत्रालय, नवी दिल्ली व शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, मुंबई अंतर्गत अल्पसंख्याकांकरिता राज्यामध्ये शिक्षण संचालनालय (योजना), पुणेमार्फत राबविण्यात येणाऱ्या केंद्रपुरस्कृत योजना.	११२
५३	मंत्रालय — प्रस्तावना	११९
५४	शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग	११९
५५	ठेव संलग्न विमा योजना	११९
५६	शासकीय कर्मचाऱ्यांना कर्ज	११९

सांख्यिकी माहिती

५७	विकास मंडळनिहाय खर्चाची विगतवारी	१२०
----	----------------------------------	----	----	----	-----

संरचना (२०२२ - २०२३)
प्राथमिक शिक्षण संचालनालय

प्रस्तावना

शालेय शिक्षण विभागामार्फत राज्यात विविध शैक्षणिक योजना ह्या प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण ६-१४ वयोगटाच्या सर्व मुलांना शिक्षण व्यवस्था पुरविण्याचे शासनाचे घटनात्मक दायित्व, केंद्र शासनाचे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ व कृती कार्यक्रम १९९२ आणि राज्याचे धोरण ही मार्गदर्शके ठेवून आखण्यात आल्या आहेत. पूर्ण प्राथमिक ते उच्च माध्यमिक शिक्षणस्तराचा यामध्ये समावेश होतो. या प्रत्येक स्तरावर पायाभूत सोई उपलब्ध करणे, मानवी घटक अधिक सबळ करणे आणि त्याचा दर्जा वाढविणे यावर भर देण्यात आला आहे.

आर्थिक विकासात शिक्षणास अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे, निरनिराळे विकास कार्यक्रम राबविण्यासाठी आवश्यक असणारे प्रशिक्षित मनुष्यबळ वाढवून मानवी भांडवल निर्माण करण्याचे शिक्षण हे मुख्य साधन आहे. देशाच्या सामाजिक व आर्थिक विकासातील शिक्षणाची महत्त्वाची भूमिका लक्षात घेऊन शिक्षणविषयक कार्यक्रम राबविले जातात. शिक्षणाचे महत्त्व लक्षात घेऊनच राज्य शासन आपल्या एकूण वित्तीय महसूल खर्चापैकी सुमारे १/६ भाग सर्वसाधारण शिक्षणावर खर्च करते.

राज्यातील निरनिराळे शैक्षणिक विकासाचे विविध कार्यक्रम, शिक्षणाच्या पुनर्रचनासंबंधीचे धोरणविषयक निवेदन, २० कलमी आर्थिक कार्यक्रम, राष्ट्रीय शिक्षणविषयक धोरण, केंद्रीय शिक्षण सल्लामंडळाच्या धोरणावर आधारलेले असतात.

या प्रकाशनात शालेय शिक्षण या क्षेत्रात येणाऱ्या शालेय शिक्षण या विभागाने ज्या कार्यक्रमासाठी मागणी केली आहे, अशा सर्व कार्यक्रमाचे विश्लेषण करण्यात आले आहे.

संचालन व प्रशासन.— प्राथमिक शिक्षण संचालनालयामार्फत मुख्यालयाच्या ठिकाणी या विभागाच्या कामाची प्रशासन, शैक्षणिक व मूल्यमापन या तीन निरनिराळ्या स्तरावरून अंमलबजावणी होते. संचालक यांचेकडून प्रशासकीय कार्यक्रमांचे नियंत्रण व समन्वयन केले जाते. संचालकांना त्यांच्या कामात सहसंचालक, उपसंचालक, प्रशासन अधिकारी यांचे संपूर्ण सहकार्य असते. सहसंचालक व उपसंचालक, शिक्षण संचालकांना शैक्षणिक व प्रशासकीय कामकाजात मदत करतात. संचालकांना लेखाविषयक सर्व बाबींमध्ये लेखाधिकारी साहाय्य करतात.

प्राथमिक शिक्षण संचालनालयात एक स्वतंत्र सांख्यिकी विभाग आहे. त्याचे प्रमुख सांख्यिकी अधिकारी (वर्ग-ब) असून ते विविध मूल्यमापनांचा सखोल अभ्यास करून शिक्षणविषयक प्रगतीची सांख्यिकीय माहिती गोळा करून त्याचे संकलन करतात. शासनाने आदिवासी जमातीच्या शिक्षणावर विशेष भर देऊन त्या कार्याला गती देण्यासाठी प्रशासन अधिकारी (आदिवासी उपयोजना), महाराष्ट्र शिक्षण सेवा, वर्ग-अ चे पद शिक्षण संचालनालयात निर्माण केले असून, त्यांचेमार्फत आदिवासी जमातीच्या वेगवेगळ्या योजनांची अंमलबजावणी राज्यातील आदिवासी उपयोजना क्षेत्रामधील १५ जिल्ह्यांमध्ये प्रभावीपणे केली आहे.

खात्याचे प्रमुख या नात्याने शिक्षण संचालकांची कर्तव्ये खालीलप्रमाणे आहेत :—

१. राज्य शासनाला सर्वसाधारणपणे शैक्षणिक बाबींमध्ये सल्ला देणे.
२. आवश्यक असल्यास, नवीन शैक्षणिक संस्था स्थापन करणे व त्या चालविणे.
३. राज्य शासनाने स्थापन केलेल्या शैक्षणिक संस्थांचा कारभार पाहणे.
४. शासनाने शैक्षणिक कार्यक्रमासाठी दिलेल्या निधीचे योग्य वाटप करणे व सदर निधीवर योग्य ते नियंत्रण ठेवणे.
५. स्वेच्छा संघटना व स्थानिक स्वराज्य संस्था यांनी स्थापन केलेल्या शैक्षणिक संस्थांवर शासनाने वेळोवेळी काढलेल्या आदेशाप्रमाणे निरनिराळ्या कायद्याप्रमाणे पर्यवेक्षण व नियंत्रण ठेवणे.
६. स्थानिक अधिकाऱ्यांकडे सोपविलेल्या निरनिराळ्या शैक्षणिक प्रकल्पांच्या अंमलबजावणीसंबंधी तांत्रिक सल्ला देणे.
७. शालेय शिक्षणासाठी वार्षिक व पंचवार्षिक योजना तयार करणे.
८. जिल्हा नियोजन व विकास मंडळांना कार्यक्रमाबाबत सल्ला देणे.
९. शैक्षणिक बाबी व प्रशासन, पर्यवेक्षण, शिक्षक-प्रशिक्षण व मार्गदर्शन करण्यासाठी संशोधन व आवश्यकता वाटल्यास सुधारणा करणे.

शैक्षणिक स्तर

राज्याच्या शैक्षणिक प्रशासनात राज्य स्तर, विभागीय स्तर, जिल्हा स्तर अशी त्रिस्तरीय पद्धत अवलंबली आहे. राज्यात शिक्षण उपसंचालक ज्यांचे प्रमुख अधिकारी आहेत असे ८ प्रशासकीय विभाग आहेत, ते खालीलप्रमाणे आहेत :-

प्रशासकीय विभाग	जिल्हे
१. बृहन्मुंबई (५ जिल्हे)	(१) मुंबई शहर, (२) मुंबई उपनगर, (३) ठाणे, (४) रायगड, (५) पालघर.
२. पुणे (३ जिल्हे)	(१) पुणे, (२) अहमदनगर, (३) सोलापूर.
३. कोल्हापूर (५ जिल्हे)	(१) कोल्हापूर, (२) सांगली, (३) सातारा, (४) रत्नागिरी, (५) सिंधुदुर्ग.
४. नाशिक (४ जिल्हे)	(१) नाशिक, (२) धुळे, (३) नंदुरबार, (४) जळगाव.
५. औरंगाबाद (५ जिल्हे)	(१) औरंगाबाद, (२) जालना, (३) बीड, (४) परभणी, (५) हिंगोली.
६. लातूर (३ जिल्हे)	(१) लातूर, (२) उस्मानाबाद, (३) नांदेड.
७. अमरावती (५ जिल्हे)	(१) अमरावती, (२) अकोला, (३) वाशिम, (४) बुलढाणा, (५) यवतमाळ.
८. नागपूर (६ जिल्हे)	(१) नागपूर, (२) भंडारा, (३) गोंदिया, (४) चंद्रपूर, (५) गडचिरोली, (६) वर्धा.

विभागीय शिक्षण उपसंचालक हे त्यांच्या विभागातील शिक्षण निरीक्षक, जिल्हा परिषद शिक्षणाधिकारी, शिक्षणाधिकारी (निरंतर शिक्षण) यांसारख्या अधिकाऱ्यांवर नियंत्रण ठेवतात. संबंधित विभागातील शैक्षणिक कार्यक्रमातील समन्वय व प्रशासन या कामाशिवाय शिक्षण उपसंचालकांना शिक्षण संचालकांचे प्रतिनिधी म्हणूनही काम पहावे लागते. विभागीय शिक्षण उपसंचालकांना कार्यालयीन व प्रशासकीय कामकाजात मदत करण्यासाठी कनिष्ठ प्रशासन अधिकारी (वर्ग-ब) शिक्षण उपनिरीक्षक, शास्त्र सल्लागार ही पदे मंजूर आहेत.

जिल्हा स्तरावर प्राथमिक शिक्षणाचे काम वर्ग-अ मधील अधिकाऱ्यांकडे स्वतंत्रपणे देण्यात आले असून प्राथमिक शिक्षणासाठी प्रत्येक जिल्हा परिषदेत शिक्षणाधिकाऱ्यांचे स्वतंत्र पद मंजूर आहे.

राज्यातील सर्वच जिल्ह्यात क्षेत्रीय पातळीवर गटशिक्षणाधिकारी (महाराष्ट्र शिक्षण सेवा, वर्ग-ब) ही पदे मंजूर आहेत.

तक्ता १
TABLE I

बाब	प्रत्यक्ष खर्च २०२१-२०२२ Actuals for 2021-2022	अर्थसंकल्प २०२२-२०२३ Budget Estimates for 2022-2023
1	2	3
अ. कार्याचे वर्गीकरण-		
प्राथमिक शिक्षण-		
(१) संचालन व प्रशासन ..	44444	75244
(२) अशासकीय प्राथमिक शाळांना साहाय्य ..	826396	143429
(३) प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य ..	298135414	339842470
(४) निरीक्षण ..	130610	171696
(५) शिक्षण प्रशिक्षण ..	946256	1151452
(६) इतर खर्च ..	—	2312339
(७) अशासकीय संस्थांना साहाय्य ..	4449	400000
(८) भूतपूर्व जिल्हा शिक्षण मंडळाच्या प्राथमिक शिक्षकांच्या व कर्मचारीवर्गाच्या भविष्यनिर्वाह निधीवरील व्याज.	—	—
(९) राज्य सहाय्यित मान्यताप्राप्त प्राथमिक शाळांच्या कर्मचाऱ्यांना मिळणारे निवृत्तीवेतन व इतर सेवानिवृत्ती लाभ, खा. प्रा. शा. भविष्यनिर्वाह निधी.	—	—
(१०) अनुसूचित जाती, जमाती व इतर मागासवर्ग यांचे कल्याण	—	—
(११) शिक्षक आणि इतर सेवा	11288718	16596126
(१२) भूतपूर्व जिल्हा शाळा मंडळाच्या कर्मचाऱ्यांना ठेव संलग्न विमा योजना.	—	—
(१३) शासकीय प्राथमिक शाळा	456007	250000
एकूण-अ-स्थूल ..	311832294	360942756
वजा-वसुली ..	—	—
एकूण-अ-निव्वळ ..	311832294	360942756
ब. उद्दिष्टवार वर्गीकरण-		
संचालन व प्रशासन-		
(१) नगरपालिका शाळा मंडळाचे प्रशासकीय अधिकारी		
(अ) ०१ वेतन ..	44378	74616
(ब) ११ देशांतर्गत प्रवास खर्च ..	66	628
(क) इतर उद्दिष्टांवरील खर्च ..	—	—
एकूण (१) ..	44444	75244
(२) अशासकीय प्राथमिक शाळांना सहायक (३१)	706197	197
(३६)	120199	143232
एकूण (२) ..	826396	143429
(३) प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य--		
(अ) जिल्हा परिषदांना अनुदान ..	239262556	266635992
(ब) मुंबई महानगरपालिकेस अनुदान ..	—	342240
(क) इतर स्थानिक संस्थांना सहायक अनुदाने ..	58872858	72864238
एकूण (३) ..	298135414	339842470
(४) निरीक्षण--		
प्राथमिक शाळांची तपासणी ..	130610	171696
एकूण (४) ..	130610	171696

(ii) Financial Requirements

TABLE I

(रुपये हजारोंत / Rs. in Thousands)

सुधारित अंदाज २०२२-२०२३ Revised Estimates for 2022-2023	अर्थसंकल्प २०२३-२०२४ Budget Estimates for 2023-2024	Item
4	5	1
47564	55545	
620870	157752	
349530859	371332279	
162763	188636	
1073151	1250060	
2081107	2360001	
400000	400000	
—	—	
—	—	
—	—	
16189602	24001728	
—	—	
175000	1	
370280916	399746002	
370280916	399746002	
47203	54924	
361	621	
—	—	
47564	55545	
477638	197	
143232	157555	
620870	157752	
279028593	292732692	
342240	376464	
70160026	78223123	
349530859	371332279	
162763	188636	
162763	188636	
		A. Activitywise Classification—
		Primary Education—
		(1) Direction and Administration
		(2) Assistance to Non-Government Primary School
		(3) Assistance to Local Bodies for Primary Education
		(4) Inspection
		(5) Teachers' Training
		(6) Other Expenditure
		(7) Assistance to Non-Government Institutions.
		(8) Interest on Provident Fund of the Ex-District School Board Primary Teachers and Staffs.
		(9) Interest on Provident Fund and Pensionary Charges
		(10) Welfare of Scheduled Castes, Sub Plan
		(11) Teachers and other Services
		(12) Payment against Deposit Linked Scheme to the Staff of Ex-District School Board.
		(13) Government Primary School
		.. Total-(A) Gross
		.. Deduct-Recoveries
		.. Total-(A) Net
		B. Objectwise Classification—
		Direction and Administration—
		(1) Administrative Officers of Municipal School Board
		(a) 01 Salaries
		(b) 11 Domestic Travel Expenses
		(c) Expenditure on other Objects
		.. Total (1)
		(2) Assistance to Non-Government Primary School.
		.. Total (2)
		(3) Assistance to Local Bodies for Primary Education
		(a) Grants to Zilha Parishads
		(b) Grants to Bombay Municipal Corporation
		(c) Grants to Other Local Bodies
		.. Total (3)
		(4) Inspection
		Inspection of Primary Schools
		.. Total (4)

बाब	प्रत्यक्ष खर्च २०२१-२०२२ Actuals for 2021-2022	अर्थसंकल्प २०२२-२०२३ Budget Estimates for 2022-2023
1	2	3
(५) शिक्षक प्रशिक्षण--		
(१) अध्यापक विद्यालये--		
(अ) ०१ वेतन	.. 142206	222073
(ब) ४० विद्यावेतने व शिष्यवृत्त्या	.. —	—
(क) इतर उद्दिष्टांवरील खर्च	.. 4238	4841
एकूण (५) (१)	.. 146444	226914
(२) अशासकीय अध्यापक विद्यालयांना सहायक अनुदान--		
(अ) अशासकीय अध्यापक विद्यालयांना परिरक्षण अनुदान.	799812	911537
(ब) पूर्वप्राथमिक शाळांना साहाय्य	.. —	1
(क) शिक्षकांच्या प्रशिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य	—	13000
एकूण (५) (२)	.. 799812	924538
एकूण (५)	.. 946256	1151452
(६) इतर--		
(अ) सर्व शिक्षण अभियान, पुणे यास अनुदान	—	—
(ब) इतर अनुदाने	.. —	2312339
एकूण (६)	.. —	2312339
(७) अशासकीय संस्थांना साहाय्य अल्पसंख्याक संस्था / शाळांकरिता पायाभूत विकास योजना--		
(अ) सहायक अनुदाने	4449	200000
(ब) मदरशामध्ये दर्जात्मक शिक्षण	—	200000
एकूण (७)	.. 4449	400000
(८) भविष्यनिर्वाह निधीवरील व्याज-- भूतपूर्व जिल्हा शिक्षण मंडळाच्या प्राथमिक शिक्षकांचा व कर्मचारीवर्गाचा भविष्य निर्वाह निधी.		
एकूण (८)	.. —	—
(९) खाजगी प्राथमिक शाळांमधील कर्मचाऱ्यांच्या भविष्यनिर्वाह निधीवरील व्याज भारतीय ४५, व्याज		
एकूण (९)	.. —	—
(१०) अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती व इतर मागासवर्ग यांचे कल्याण जनजातीच्या बोलीभाषेतील पुस्तकांची निर्मिती.		
एकूण (१०)	.. —	—
(११) शिक्षक आणि इतर सेवा	11288718	16596126
एकूण (११)	.. 11288718	16596126
(१२) भूतपूर्व जिल्हा-शाळा मंडळाच्या कर्मचाऱ्यांना ठेव संलग्न विमा योजना		
एकूण (१२)	.. —	—
(१३) शासकीय प्राथमिक शाळा	456007	250000
एकूण (१३)	.. 456007	250000
एकूण (ब) स्थूल	.. —	—
वजा - वसुली	.. —	—
एकूण (ब) निव्वळ	.. —	—

* वित्त विभागाखाली दर्शविण्यात आलेल्या आहेत.

TABLE I—contd.

(रुपये हजारोंत / Rs. in Thousands)

सुधारित अंदाज २०२२-२०२३ Revised Estimates for 2022-2023 4	अर्थसंकल्प २०२३-२०२४ Budget Estimates for 2023-2024 5	Item 1
		(5) Teachers Training—
		(1) Jr. Colleges of Education—
149542	222073	(a) 01 Salaries
—	—	(b) 40 Stipend and Scholarship
4185	4699	(c) Expenditure on other objects
153727	226772	.. Total (5) (1)
		(2) Assistance to Non-Govt. Jr. Colleges of Education—
910026	1002187	(a) Maintenance Grant to Non-Government Junior Colleges of Education.
—	1	(b) Assistance to Pre-Primary Schools
9398	21100	(c) Assistance to Local Bodies for Teachers Training (Grant-in-aid).
919424	1023288	.. Total (5) (2)
1073151	1250060	.. Total (5)
		(6) Other Expenditure—
—	—	(a) Grant to Indian Institute of Education, Pune
2081107	2360001	(b) Other Grants
2081107	2360001	.. Total (6)
		(7) Assistance to Non Govt. Institutions Infrastructure Development for Minority Institutes / Schools.
200000	200000	(a) Providing Quality in Madarsa
200000	200000	(b) Grants-in-Aid
400000	400000	.. Total (7)
		(8) Interest on Provident Funds—
		Provident Funds of Ex-District School Board, Primary Teachers and Staff.
—	—	.. Total (8)
		(9) Interest on the Provident Fund of Aided Non-Govt. Secondary and Special School Staff Provident Fund.
—	—	.. Total (9)
		(10) Production of Books in the Tribal Dialectis
—	—	.. Total (10)
16189602	24001728	(11) Teacher and other Service
16189602	24001728	.. Total (11)
		(12) Payment against Deposit linked Insurance Scheme to the Staff of Ex-District School Board.
—	—	.. Total (12)
175000	1	(13) Government Primary School
175000	1	.. Total (13)
—	—	.. Total—(B) Gross
—	—	.. Deduct—Recoveries
		.. Total—(B) Net

* Shown under Finance Department.

(२) वित्तीय आवश्यकता

तक्ता ३७

बाब	प्रत्यक्ष खर्च २०२१-२०२२ Actuals for 2021-2022	अर्थसंकल्प २०२२-२०२३ Budget Estimates for 2022-2023
1	2	3
अ. कार्याचे वर्गीकरण—		
सर्वसाधारण शिक्षण—		
(१) संचालन व प्रशासन	७३२२१७	९३९२४६
(२) प्रशिक्षण व शैक्षणिक तंत्रज्ञान कक्ष	१४०८२८	१९५०७५
(३) संशोधन	—	—
(४) शिष्यवृत्त्या	२२९५	३३०१
(५) परीक्षा	१७११४	२००४५
(६) इतर उद्दिष्टांवरील खर्च	१९२२२१	३५५७९४
एकूण-अ-स्थूल	१०८४६७५	४७१५६०९
वजा-वसुली	—	—
एकूण-अ-निव्वळ	१०८४६७५	४७१५६०९
ब. उद्दिष्टवार वर्गीकरण—		
१. संचालन व प्रशासन—		
प्राथमिक शिक्षण संचालक--		
०१ वेतन	३९०८०	५००८२
११ देशांतर्गत प्रवास खर्च	२८	२००
१३ कार्यालयीन खर्च	४९९	१०००
२० इतर उद्दिष्टांवरील खर्च	७०२	१००६
एकूण (१)	४०३०९	५२२८८
२. प्रशिक्षण--		
(i) शिक्षक प्रशिक्षण --		
०१ वेतन	१३३६८१	१८२२५९
१३ कार्यालयीन खर्च	४२०७	६८९५
३१ साहाय्यक अनुदान	—	३९१
२० इतर उद्दिष्टांवरील खर्च	२९४०	५५२३
एकूण २ (i)	१४०८२८	१९५०६८
(ii) राज्य प्रशासन सेवा संस्था --		
०१ वेतन	—	—
१३ कार्यालयीन खर्च	—	—
२० इतर उद्दिष्टांवरील खर्च	—	—
एकूण २ (ii)	—	—
(iii) शैक्षणिक तंत्र शाखा --		
०१ वेतन	—	१
१३ कार्यालयीन खर्च	—	१
२० इतर उद्दिष्टांवरील खर्च	—	३
एकूण २ (iii)	—	५
एकूण २	१४०८२८	१९५०७३

(ii) Financial Requirements

TABLE XXXVII

(रुपये हजारों / Rs. in Thousands)

सुधारित अंदाज २०२२-२०२३ Revised Estimates for 2022-2023	अर्थसंकल्प २०२३-२०२४ Budget Estimates for 2023-2024	Item
4	5	1
929962	1042634	A. Activity Classification-
184747	196062	General Education-
—	—	(1) Direction and Administration
3136	3301	(2) Training
21875	29955	(3) Research
577073	2529011	(4) Scholarships
1716793	3800963	(5) Examinations
—	—	(6) Other Expenditure
1716793	3800963	.. Total-(A) Gross
—	—	.. Deduct-Recoveries
1716793	3800963	.. Total-(A) Net
50082	55090	B. Objectwise Classification-
160	210	Direction and Administration-
900	1050	1. Director of Primary Education-
560	653	01 Salaries
51702	57003	11 Domestic Travel Expenses
—	—	13 Office Expenses
—	—	20 Expenditure on other Objects
—	—	.. Total (1)
173146	182259	2. Training-
6206	7240	(i) Training of Teachers-
274	391	01 Salaries
5114	6165	13 Office Expenses
184740	196055	35 Grant-in-aid
—	—	20 Expenditure on other Objects
—	—	.. Total 2 (i)
—	—	(ii) State Institute of Administrative Careers-
—	—	01 Salaries
—	—	13 Office Expenses
—	—	20 Expenditure on other Objects
—	—	.. Total 2 (ii)
1	1	(iii) Educational Technology Cell-
1	1	01 Salaries
3	3	13 Office Expenses
5	5	20 Expenditure on other Objects
184745	196060	.. Total 2 (iii)
—	—	.. Total 2

बाब	प्रत्यक्ष खर्च २०२१-२०२२ Actuals for 2021-2022	अर्थसंकल्प २०२२-२०२३ Budget Estimates for 2022-2023
1	2	3
३. संशोधन-		
संशोधन संस्थांना साहाय्य ..	—	—
एकूण - ३ ..	—	—
४. शिष्यवृत्त्या-		
(१) सैनिकी शाळा व महाविद्यालये ..	707	800
(२) इतर विशेष शाळा ..	180	1
(३) राष्ट्रीय शिष्यवृत्ती, शिष्यवृत्त्या व विद्यावेतने ..	—	—
(४) प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षकांच्या मुलांना शिष्यवृत्ती.	—	—
सहायक अनुदान ..	—	—
(५) आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या विद्यार्थ्यांना गुणवत्ता शिष्यवृत्ती.	1408	2500
एकूण - ४ ..	2295	3301
५. महाराष्ट्र राज्य परीक्षा मंडळ--		
०१ वेतन ..	17114	20045
०५ कार्यालयीन खर्च ..	—	—
१२ व्यावसायिक व विशेष सेवांसाठी प्रदाने इतर उद्दिष्टांवरील खर्च.	—	—
एकूण - ५ ..	17114	20045
६. इतर खर्च--		
(१) शासकीय शिशू केंद्र--		
०१ वेतन ..	4444	6349
०५ कार्यालयीन खर्च ..	—	116
इतर उद्दिष्टांवरील खर्च ..	173	710
एकूण - ६ (१) ..	4617	7175
(४) संकीर्ण ..	—	1

TABLE XXXVII—contd.

(रुपये हजारोंत/ Rs. in Thousands)

सुधारित अंदाज २०२२-२०२३ Revised Estimates for 2022-2023	अर्थसंकल्प २०२३-२०२४ Budget Estimates for 2023-2024	Item
4	5	1
—	—	3. Research—
—	—	Assistance to Research Institution Grant-in-aid
—	—	.. Total-3
760	800	4. Scholarships—
1	1	(1) Military Schools and Colleges
—	—	(2) Other Special Schools
—	—	(3) National Scholarship
—	—	(4) Scholarships to Children of Primary and Secondary Teachers.
—	—	Grant-in-aid
2375	2500	(5) Merit Scholarship to Economical Backward Class Students.
3136	3301	.. Total - 4
21875	29955	5. Bureau of Government Examination—
—	—	01 Salaries
—	—	05 Office Expenses
—	—	12 Payment for Professional and Special Services
21875	29955	Expenditure on other Objects
—	—	.. Total - 5
7672	8696	6. Other Expenditure—
104	122	(1) Government Children Centre—
600	701	01 Salaries
8376	9519	05 Office Expenses
1	1	Expenditure on other Objects
—	—	.. Total - 6 (1)
—	—	(iv) Miscellaneous

बाब	प्रत्यक्ष खर्च २०२१-२०२१ Actuals for 2021-2022	अर्थसंकल्प २०२२-२०२३ Budget Estimates for 2022-2023
1	2	3
६. इतर खर्च--चालू		
(५) स्वातंत्र्य सैनिकांच्या मुलांना शैक्षणिक सवलती	—	1
(६) प्राथमिक शिक्षकांच्या मुलांना मोफत शिक्षण	1912	5000
(७) दहावीपूर्व शिक्षण घेत असलेल्या अल्पसंख्याक विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती (केंद्रपुरस्कृत योजना).	—	10000
(८) ज्यांचे किंवा ज्यांच्या पालकांचे उत्पन्न रु. १५,००० पेक्षा जास्त नाही अशा इयत्ता १० वी पर्यंत शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांना फी माफी.	3702	5000
(९) इयत्ता १० वी पर्यंत शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांना मोफत शिक्षण.	—	200000
(१०) माजी सैनिकांच्या मुलांना शैक्षणिक सवलती ..	123	500
(११) इयत्ता १२ वी पर्यंत शिक्षण घेणाऱ्या मुलींना मोफत शिक्षण.	13017	20000
(१२) शिक्षक प्रतिष्ठानास अंशदान ..	—	100
(१३) माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमधील अध्यापकांच्या व अध्यापिकेतर कर्मचारीवर्गाच्या मुलांना मोफत शिक्षण.	—	5000
(१४) शाळा न्यायाधिकरणे--		
०१ वेतन ..	50785	64360
०३ इतर उद्दिष्टांवरील खर्च ..	3611	3532
एकूण - (१४) ..	54396	67892
(१५) अवर्षणग्रस्त खेड्यातील विद्यार्थ्यांना परीक्षा फी माफी प्रतिपूर्ती करणे.	4675	5500
(१६) राज्यातील विद्यार्थ्यांसाठी अपघात विमा योजना	50000	120000
७. समाजकल्याण--		
वृद्ध, अपंग व निराधारांचे कल्याण--		
अपंगांकरिता एकत्रिकृत शिक्षण (केंद्रपुरस्कृत योजना)	21593	31630
एकूण - ७ ..	21593	31630
एकूण बी-स्थूल ..	—	—
वजा वसुली ..	—	—
एकूण बी-निव्वळ ..	—	—

TABLE XXXVII—contd.

(रुपये हजारांत / Rs. in Thousands)

सुधारित अंदाज २०२२-२०२३ Revised Estimates for 2022-2023	अर्थसंकल्प २०२३-२०२४ Budget Estimates for 2023-2024	Item
4	5	1
		6. Other Expenditure—contd.
1	1	(5) Educational concessions to the children of Freedom Fighters.
4750	5700	(6) Free Education to the children of Primary Teachers.
10000	10000	(7) Pre-Matric Scholarship to Minority Students (Centrally Sponsored Scheme).
4750	5000	(8) Additional freeships upto Std. X to the students who or whose parents income does not exceed Rs. 15,000 p.a.
140000	200000	(9) Free Education to Students upto Standard X
475	500	(10) Education concessions to the Children of Ex-Servicemen.
19000	23000	(11) Free Education to Girls upto Standard XII
70	200	(12) Contribution to Teachers Foundation
3500	5000	(13) Free Education to the children of Teachers and Non-Teaching Staff.
		(14) Schools Tribunals—
79408	70796	01 Salaries
11683	6018	03 Expenditure on other objects
91091	76814	.. Total (14)
5225	6000	(15) Exemption Reimbursement of examination fee to the students from scarcity attested villages.
84000	120000	(16) Accident Insurance Policy for the Student in the State.
		7. Social Welfare—
		Education and Welfare of Handicapped—
		Integrated Education for Disable of Secondary Stage (IEDSS).
28477	31630	
28477	31630	.. Total – 7
—	—	.. Total (B) Gross
—	—	.. Deduct – Recoveries
—	—	.. Total (B) Net

(2) वित्तीय आवश्यकता
तक्ता 3C

बाब	प्रत्यक्ष खर्च 2021-2022 Actuals for 2021-2022	अर्थसंकल्प 2022-2023 Budget Estimates for 2022-2023
1	2	3
(अ) कार्यवार वर्गीकरण-		
सचिवालय - शिक्षण विभाग (2249)	—	
एकूण (अ) स्थूल	158810	215666
वजा वसुली	—	
एकूण (अ) निव्वळ	158810	215666
(ब) उद्दिष्टवार वर्गीकरण--		
१ (१) शिक्षण विभाग--		
वेतन	142683	175829
कार्यालयीन खर्च	3770	5819
इतर उद्दिष्टांवरील खर्च	1185	14016
एकूण १ (१)	147638	195664
१. (२) विज्ञान व तंत्र शाखेतील समन्वय व संशोधन--		
वेतन	—	—
कार्यालयीन खर्च	—	—
इतर उद्दिष्टांवरील खर्च	—	—
एकूण १ (२)	—	—
१. (३) राष्ट्रसेवा योजना--		
एकूण १ (३)	—	—
२ ठेव संलग्न विमा योजना २२३५ A २२२	900	1200
३ शासकीय कर्मचारी इत्यादींना कर्जे	63924	117598
एकूण-ब-स्थूल	212462	314462
वजा वसुली	—	—
एकूण-ब-निव्वळ	212462	314462

(ii) Financial Requirements**TABLE XXXVIII**

(रुपये हजारांत / Rs. in Thousands)

सुधारित अंदाज २०२२-२०२३ Revised Estimates for 2022-2023	अर्थसंकल्प २०२३-२०२४ Budget Estimates for 2023-2024	Item
4	5	1
—	—	A. Activitywise Classification—
196271	223288	.. Secretariat-Education Department (2251)
—	—	.. Total-(A) Gross
196271	223288	.. Deduct-Recoveries
		.. Total-(A) Net
		B. Objectwise Classification—
		1 (i) Education Department—
173237	193412	.. Salaries
5237	5019	.. Office Expenses
3795	4855	.. Expenditure on other objects
182269	203286	.. Total 1(i)
		1 (ii) Co-ordinature and Research in Science and Technology—
—	—	.. Salaries
—	—	.. Office Expenses
—	—	.. Expenditure on other Objects
—	—	.. Total 1 (ii)
		1 (ii) National Service Scheme
—	—	.. Total 1 (iii)
2400	1200	.. 2 Deposit Linked Insurance Scheme
117598	117498	.. 3 Loans to Government Servants
302267	321984	.. Total 1 (1)
—	—	.. Deduct-Recoveries
302267	321984	.. Total-(B) Net

जोडपत्र क-पाच
विभाग : शालेय शिक्षण
विवरणपत्र दोन

अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२३-२०२४ मधील (अर्थसाहाय्याव्यतिरिक्त) सहायक अनुदान

(रुपये हजारांत)

अनु- क्रमांक	प्रधान/गौण/उपशीर्ष (अर्थसंकल्पीय अंदाज भाग दोनमधील पृष्ठक्रमांक)	योजनेचे नाव	अर्थसंकल्पीय अंदाज	टळक वैशिष्ट्ये	
1	2	3	4	5	
१	२२०२ सर्वसाधारण शिक्षण-- ०२ माध्यमिक शिक्षण-००१, संचालन व प्रशासन ००१, (००) (०१), महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, (इ-१९).	सहायक अनुदान	—	६९९२१२	पुढील आधारावर सहायक अनुदान देण्यात येते-- (१) माध्यमिक शाळा आणि उच्च माध्यमिक शाळांत वेतनाच्या १०० टक्के आणि अनावर्ती खर्चासाठी वेतनाच्या १२ टक्के.
२	११०, अशासकीय माध्यमिक शाळांना व कनिष्ठ महाविद्यालयांना साहाय्य. (००) (०१) सर्वसाधारण माध्यमिक शाळांना सहायक अनुदान आणि (००) (०२) इतर खर्च (जिल्हा परिषदांना अभिकरण आकार). (००) (०३) पूर्वाध्ययन सैनिकी शाळांना सहायक अनुदान पंचवार्षिक योजनांतर्गत योजना. (००) (०५) सर्वसाधारण माध्यमिक शाळांच्या विकासासाठी सहायक अनुदान. (००) (०९) सैनिकी शाळांना सहायक अनुदान. (एक) (सी) सर्वसाधारण माध्यमिक शाळांच्या विकासासाठी सहायक अनुदान-अनुसूचित जातींसाठी विशेष घटक योजना (इ. २७).	सहायक अनुदान	—	२८७३६६१६१	प्रारंभापासून विनाअनुदान तत्वावर असलेल्या अशासकीय माध्यमिक शाळा व कनिष्ठ महाविद्यालयांना यामध्ये आदिवासी विभागातील व स्त्रियांकरिता असलेल्या चौथ्या वर्षापासून १०० टक्के अनुदानपात्र माध्यमिक शाळा व कनिष्ठ महाविद्यालय वगळता, पाचव्या वर्षापासून म्हणजेच पाचव्या, सहाव्या, सातव्या, आठव्या, नवव्या वर्षी व त्यापुढे अनुक्रमे २० टक्के, ४० टक्के, ६० टक्के, ८० टक्के व १०० टक्के इतके सहायक अनुदान देण्यात येते.
३	११०, अशासकीय माध्यमिक शाळांना व कनिष्ठ महाविद्यालयांना साहाय्य-- (००) (०४) अशासकीय कनिष्ठ सहायक अनुदान महाविद्यालयांना सहायक अनुदान आणि पंचवार्षिक योजनांतर्गत योजना- (०७) अशासकीय कनिष्ठ महाविद्यालयांना सहायक अनुदाने	सहायक अनुदान	—	३१३६३०९	
४	८०, सर्वसाधारण ००३, प्रशिक्षण-- (एक) (ए) शिक्षक प्रशिक्षण (इ-४३)	सहायक अनुदान	—	—	
		एकूण ...	—	१९६०५७	
			—	३४६४५६५९५	

विवरणपत्र तीन

अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२३-२०२४ मधील (सुस्पष्ट अर्थसाहाय्य आणि अनुदानाव्यतिरिक्त)
अप्रकट अर्थसाहाय्यांचा तपशील

(रुपये हजारांत)

अनु- क्रमांक	प्रधान/गौण/उपशीर्ष (अर्थसंकल्पीय अंदाज भाग दोनमधील पृष्ठक्रमांक)	योजनेचे नाव	परिमाणावरील अभिप्राय	परिगणित अर्थसाहाय्य
1	2	3	4	5
१	२२०२ सर्वसाधारण शिक्षण-- ८०, सर्वसाधारण-- ००३, शिक्षक प्रशिक्षण			
	(एक) शिक्षक प्रशिक्षण पंचवार्षिक योजनांतर्गत योजना--	प्रशिक्षण	स्तंभ (५) आणि (६) हे अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२३-२४ मधील तरतूद दर्शवितात. एकूण खर्चामधून एकूण जमा रकमा वजा करून अप्रकट अर्थसाहाय्य मोजण्यात आले आहे.	१
	(एक) (बी) शिक्षक प्रशिक्षण (इ-४५) व (इ-४७).			<u>१</u>
२	८०, सर्वसाधारण-- १०७, शिष्यवृत्त्या--			
	(००) (०१) सैनिकी शाळा व शिष्यवृत्त्या महाविद्यालये--	शिष्यवृत्त्या	वरीलप्रमाणे	८००
	(००) (०२) इतर विशेष शाळा	---	---	१
	(००) (०७) आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या विद्यार्थ्यांना गुणवत्ता शिष्यवृत्ती. (इ-४९).	---	---	२५००
३	०२, माध्यमिक शिक्षण-- १०७, शिष्यवृत्त्या--			
	(००) (०१) माध्यमिक शाळांमधील शिष्यवृत्त्या.(इ-२३).	शिष्यवृत्त्या	वरीलप्रमाणे	२०९२००
४	०२, माध्यमिक शिक्षण--	शासकीय माध्यमिक शाळांची स्थापना	वरीलप्रमाणे	—

विवरणपत्र तीन--चालू

(रुपये हजारांत)

अनु- क्रमांक	प्रधान/गौण/उपशीर्ष (अर्थसंकल्पीय अंदाज भाग दोनमधील पृष्ठक्रमांक)	योजनेचे नाव	परिमाणावरील अभिप्राय	परिगणित अर्थसाहाय्य
1	2	3	4	5
५	८००, इतर खर्च-- (दोन ते तेरा)			
	(सात) (बी) (एक) प्राथमिक शिक्षकांच्या मुलांना द्यावयाचे मोफत शिक्षणाचे जादा संघ.		स्तंभ (५) आणि (६) हे अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२३-२४ मधील तरतूद दर्शवितात, एकूण खर्चामधून एकूण जमा रकमा वजा करून अप्रकट अर्थसाहाय्य मोजण्यात आले आहे. ५७००
	(नऊ) (बी) (तीन) ज्यांच्या पालकांचे वार्षिक उत्पन्न रु. १५,००० पेक्षा अधिक नाही, अशा इयत्ता १० वीमध्ये शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांना/मुलांना फी माफी.		 ५०००
	(अकरा) (बी) माजी सैनिकांच्या मुलांना शैक्षणिक सवलती.		 ५००
	(बारा) (बी) इयत्ता बारावीपर्यंत शिक्षण घेणाऱ्या मुलींना मोफत शिक्षण.		 २३०००
			एकूण ..	३४२००
			खर्च ..	—
			(—) जमा ..	—
			निव्वळ अप्रकट अर्थसाहाय्य ..	३४२००

जोडपत्र ड - चार
शालेय शिक्षण विभाग
विवरणपत्र दोन

अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२३-२०२४ मधील (अर्थसाहाय्याव्यतिरिक्त) सहायक अनुदान

(रुपये हजारांत)

अनु- क्रमांक	प्रधान/गौण/उपशीर्ष (अर्थसंकल्पीय अंदाज भाग दोनमधील पृष्ठ क्रमांक)	योजनेचे नाव	अर्थसंकल्पीय अंदाज	ठळक वैशिष्ट्ये
1	2	3	4	5
१	२२३५, सामाजिक सुरक्षा व कल्याण			
	०२, समाजकल्याण--		-	६० : ४०
	१०४, वृद्ध, अपंग व निराधारांचे कल्याण.		५१८५०	
	१०४, अपंगांकरिता एकत्रीकृत शिक्षण सहायक अनुदाने (केंद्रपुरस्कृत योजना) (इ-८५).			
		एकूण ..	-	५१८५०

सर्वसाधारण शिक्षण (प्राथमिक) महत्त्वाचे उपक्रम

दर्जेदार प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणासाठी योजना

१. शाळा नसलेल्या खेड्यात नवीन प्राथमिक शाळा उघडण्याकरिता जिल्हा परिषदांना अनुदान देणे.
२. ऊसतोड कामगारांच्या मुलांसाठी साखरशाळा सुरु करणे.
३. प्राथमिक शिक्षणाच्या नैसर्गिक वाढीमुळे निर्माण होणाऱ्या जादा पदांसाठी जिल्हा परिषदांना अनुदान देणे.
४. प्राथमिक शाळा इमारतीचे बांधकाम पूर्ण करणे.

ऊसतोड कामगारांच्या मुलांच्या प्राथमिक शिक्षणात खंड पडू नये यासाठी विशेष योजना

राज्यामधील ६ ते १४ वयोगटांतील सर्व मुले प्राथमिक शिक्षण व्यवस्थेत दाखल व्हावीत, ती किमान इयत्ता ८ वी पर्यंत टिकवावीत हे उद्दिष्ट आहे. ऊसतोड कामगारांच्या मुलांची संख्या महाराष्ट्रात फार मोठी आहे, कारण २५ तालुक्यांतून साधारणतः ५ लाख कुटुंबे स्थलांतरित होतात. राज्यातील साखर कारखान्यांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर ऊसतोडणीसाठी हंगामी कामगार लागतात. त्यांच्या मुलांच्या शिक्षणात या काळात खंड पडून ती शाळा सोडतात. यासाठी ऊसतोड व अन्य हंगामी कामगारांसाठी साखर कारखान्यांच्या परिसरात साखरशाळा जिल्हा परिषदांमार्फत सुरु केल्या आहेत. अशा प्रकारची शाळा सप्टेंबर महिन्यात सुरु होते. सध्या महाराष्ट्र राज्यात पुणे-६, अहमदनगर-२, सोलापूर-३, सातारा-५ अशा साखरशाळा सुरु आहेत. तसेच ऊसतोड कामगारांच्या मुलांसाठी बीड जिल्ह्यात प्रायोगिक तत्त्वावर १ वसतिगृह सुरु करण्यात आले आहे. तसेच सर्व सर्वशिक्षा अभियान योजनेतर्गत महात्मा फुले शिक्षण हमी केंद्रे सुरु केली आहेत. या व्यतिरिक्त सदर मुलांचे स्थलांतर रोखण्यासाठी वसतिगृहे सुरु करण्यात आली आहेत.

सावित्रीबाई फुले दत्तक पालक योजना

महात्मा फुले स्त्री शिक्षणाच्या कल्पनेने भारावून या कामात अग्रणी होणाऱ्या सावित्रीबाईंच्या नावाने ही योजना सुरु करण्यात आली. एप्रिल १९९३ मध्ये सावित्रीबाई फुले यांचे जन्मगाव नायगाव, जिल्हा सातारा येथे या योजनेची सुरुवात झाली. मुलींच्या गळतीचे प्रमाण मोठे आहे. कुटुंबाची अत्यंत हलाखीची आर्थिक परिस्थिती हेच या मुलींचे शाळेत न येण्याचे प्रमुख कारण आहे. सावित्रीबाई फुले योजनेत शिक्षक अशा कुटुंबाच्या भेटी घेऊन गरिबीमुळे व कोणत्या कारणामुळे शिक्षण व्यवस्थेतून गळण्याची शक्यता आहे, ते निश्चित करतात आणि अशा मुलींच्या शिक्षणासाठी समाजातील सुखवस्तू, दानशूर आणि सामाजिक बांधिलकी मानणाऱ्या व्यक्तींना दरमहा ३० (रुपये तीस फक्त) रोख किंवा वार्षिक रुपये ३०० किंवा रुपये ३,००० एकदाच आठ वर्षांसाठी देण्याची विनंती करतात. अशा प्रकारे दत्तक मुलीला आठवीपर्यंचे शिक्षण पूर्ण करण्यासाठी आर्थिक साहाय्य उपलब्ध करून दिले जाते.

राज्यात जिल्हास्तरीय निर्धीच्या आर्थिक व्यवहारासाठी सभापती, शिक्षण सामिती, जिल्हा परिषद यांचे अध्यक्षतेखाली समिती कार्यान्वित आहे. देणगीरूपाने गोळा झालेली रक्कम जिल्हा सहकारी बँक/बँक ऑफ महाराष्ट्र यामध्ये मुदतठेवीत ठेवली जाते व या रकमेवर मिळणाऱ्या व्याजातून लाभार्थ्यांना मदत केली जाते.

मदरसा शिक्षणाचे आधुनिकीकरण

अल्पसंख्याक संचालनालयाची निर्मिती झाल्यामुळे, दिनांक १३ ऑगस्ट २००९ च्या शासन निर्णयान्वये ही योजना त्या संचालनालयाकडे सोपवण्यात आलेली आहे.

शिक्षणसेवक योजना

प्राथमिक शिक्षणाचा विस्तार, गुणात्मक वाढ व प्राथमिक शिक्षणासाठी सुरु करण्यात आलेल्या विविध योजना यामुळे प्राथमिक शिक्षणावरील खर्चामध्ये मोठ्या प्रमाणावर वाढ झालेली आहे व होत आहे. प्राथमिक शिक्षणाची सुविधा उपलब्ध करून देणे ही राज्याची प्रमुख जबाबदारी आहे व त्यासाठी प्राथमिक शिक्षकांची रिक्त होणारी पदे वेळेवर भरली जाणे आवश्यक आहे. त्यामुळे उपलब्ध निधीतून अधिक प्राथमिक शिक्षकांची पदे भरणे शक्य व्हावे, यासाठी एखादी योजना कार्यान्वित करण्याच्या गरजेतून शासनाने दिनांक २७ फेब्रुवारी २००३ च्या शासन निर्णयान्वये शिक्षणसेवक योजना सुरु केली.

राज्यातील जिल्हा परिषदा, नगरपालिका, कटकमंडळे, महानगरपालिका, मान्यताप्राप्त खाजगी प्राथमिक शाळेत सदर शिक्षणसेवक योजना कार्यान्वित करण्यात आली आहे. या योजनेद्वारे संबंधित आस्थापनेवर मंजूर असलेली पदे व पटनॉदणीनुसार अनुज्ञेय ठरणारी पदे, यापैकी जी कमी असतील, त्या मर्यादेपर्यंत शिक्षणसेवक पदांच्या नियुक्तीस मंजुरी आहे.

शिक्षणसेवकांची भरती करताना रिक्त पदांवर संवर्गनिहाय मान्यता ही डी. एड. परीक्षेतील लेखी गुणांकाआधारे तयार होणाऱ्या गुणवत्ताक्रमाने निवड करून, ३ वर्षांसाठी मानधनावर शिक्षणसेवकांची नेमणूक केली जाते. शासन निर्णय क्रमांक पीआरई-२००८/८२७५/०७/प्रा. क्रि. १, दिनांक १२ जून २००८ अन्वये सन २००८-०९ या वर्षापासून प्राथमिक शिक्षणसेवक भरती प्रक्रिया भरतीपूर्व

केंद्रीय परीक्षेद्वारा करण्यात आली व शासन निर्णय क्रमांक पीआरई-२००६/४७६७/प्राशि-१, दिनांक १६ डिसेंबर २००९ अन्वये केंद्रीय भरतीपूर्व निवड परीक्षा पद्धत सुधारण्यात आली. आता राज्यातील सर्व स्थानिक स्वराज्य संस्थांसह खाजगी शैक्षणिक संस्थांच्या अनुदानित, अंशतः अनुदानित व अनुदानास पात्र घोषित केलेल्या प्राथमिक, उच्च प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमधील शिक्षण सेवक भरती अभियोग्यता व बुद्धिमत्ता चाचणीतील गुणांच्या आधारे “ पवित्र ” या संगणकीय प्रणालीद्वारे करण्याचा निर्णय दिनांक २३ जून २०१७ रोजी पारित करण्यात आला आहे.

महिलांचे सक्षमीकरण

महिलांचे सक्षमीकरण करण्यासाठी प्राथमिक शिक्षण विभागामार्फत खालील योजना राबविल्या जातात :-

१. मुलींची पटसंख्या वाढविण्यासाठी शिक्षकांना व शिक्षण विस्तार अधिकाऱ्यांना उत्तेजनार्थ पारितोषिके.
२. दुर्बल घटकांतील मुलींना नियमित येण्यासाठी उपस्थित भत्ता देणे.
३. शैक्षणिकदृष्ट्या मागासलेल्या भागात प्राथमिक शाळांतील अनुसूचित जाती/जमातींच्या विद्यार्थ्यांना विशेष सुविधा, मोफत गणवेश व लेखन साहित्य पुरवठा.
४. शैक्षणिकदृष्ट्या मागास १०३ विकास गटांतील सर्व जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळांतील इयत्ता १ ली ते ४ थीच्या सर्व विद्यार्थ्यांना विशेष सुविधा.
५. प्राथमिक शाळांमध्ये मुलींच्या स्वच्छतागृहांची सोय करणे.

नगरपालिका प्रशासकीय अधिकारी

१. योजनेचे नाव .. नगरपालिका प्रशासकीय अधिकारी.
२. योजनेचा उद्देश व तपशील .. नगरपरिषद/नगरपालिका/महानगरपालिका क्षेत्रातील शाळांचे प्रशासन शासनामार्फत योग्य तऱ्हेने करणे.
पश्चिम महाराष्ट्रातील प्राधिकृत नगरपरिषद/नगरपालिका/महानगरपालिका क्षेत्रातील प्राथमिक शाळांचे नियंत्रण/प्रशासन करण्यासाठी एका प्रशासन अधिकाऱ्याची नेमणूक करण्यात येते. नगरपरिषद/नगरपालिका/महानगरपालिकेच्या दर्जानुसार प्रशासन अधिकाऱ्याचा दर्जा ठरविण्यात येतो. त्यानुसार सदर वर्ग-१, वर्ग-२ व वर्ग-३ अशा दर्जाची पदे राज्यामध्ये कार्यरत आहेत.
३. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य .. प्रशासन अधिकारी यांच्या सहयोगातून प्राथमिक शिक्षणाची योजना कार्यान्वित करणे.
४. योजनेची व्याप्ती .. पश्चिम महाराष्ट्रातील प्राधिकृत नगरपरिषद/नगरपालिका/महानगरपालिका क्षेत्रातील प्राथमिक शाळांवर नियंत्रण ठेवणे. प्राथमिक शिक्षण योजना कार्यान्वित करण्याबाबत प्रशासन करणे.
५. राज्याची एकूण आकडेवारी ..

वर्ष	एकूण प्रशासन अधिकारी	योजनेवरील खर्च (रुपये हजारात)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष ..	६५**	४७,६६५
२०१९-२० प्रत्यक्ष ..	४७**	५६,५६९
२०२०-२१ प्रत्यक्ष ..	५०**	४८,९०४
२०२१-२२ प्रत्यक्ष ..	४३**	४४,४४४
२०२२-२३ अपेक्षित ..	३०*	५७,९२२@
२०२३-२४ अंदाजित ..	३०*	६५,५४५***

६. कमी खर्चाची कारणे .. नाही.
- अडचणी/सूचना. .. काहीही नाही.
७. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती .. नाही.

* कार्यरत पदे चारमाही अंदाजपत्रकानुसार, ** कार्यरत पदे आठमाही अंदाजपत्रकानुसार, *** अर्थसंकल्पिय अंदाजपत्रकानुसार, अपेक्षित खर्च @ चारमाही सुधारित अंदाजपत्रकानुसार अपेक्षित खर्च.

**प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य
जिल्हा परिषदांना अनुदान**

१. योजनेचे नाव .. प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य/जिल्हा परिषदांना अनुदाने
२. योजनेचा उद्देश व तपशील .. प्राथमिक शिक्षणासाठी मान्य बाबींवरील खर्चास १०० टक्के अनुदान देण्यात येते. यामध्ये शासनाने विहित केलेल्या नियमानुसार अनुज्ञेय असलेल्या प्राथमिक शिक्षकांचे वेतन, सेवानिवृत्ती वेतन व भत्ते, तसेच इतर खर्च, सादिल खर्च अनुदानास पात्र धरण्यात येतो. त्यानुसार राज्यामधील मान्यताप्राप्त स्थानिक संस्थांमधील शाळांमध्ये कार्यरत असलेल्या शिक्षकांची संख्या पटसंख्येवर निश्चित केली जाते. प्राथमिक शाळांच्या नैसर्गिक वाढीमुळे होणाऱ्या जादा पदांसाठी जिल्हा परिषदांना अनुदान दिले जाते.
- बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९ मधील कलम ९ नुसार राज्यातील प्राथमिक शाळा सुरु ठेवण्यासाठी पुरेशी तरतूद करणे आणि आवश्यक तेथे प्राथमिक शाळा उघडणे, ही जबाबदारी स्थानिक स्वराज्य संस्थांची आहे. त्यानुसार प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना/जिल्हा परिषदांना अनुदान दिले जाते.
३. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य .. शिक्षकांना नियमित वेतन वेळेवर देणे हे या योजनेचे उद्दिष्ट आहे. शासनमार्फत सदर वेतनासाठी अनुदान संचालनालयास उपलब्ध करून दिले जाते व संचालनालयामार्फत वेतनाकरिता सदर अनुदान क्षेत्रीय कार्यालयांना वितरित केले जाते.
४. योजनेची व्याप्ती .. सदर योजना संपूर्ण महाराष्ट्र राज्यामध्ये राबविण्यात येते. तसेच ही योजना महाराष्ट्रातील सर्व प्राथमिक शाळांमध्येही राबविली जाते. त्यामुळे प्राथमिक शिक्षकांची रिक्त होणारी पदे तातडीने शिक्षणसेवक म्हणून भरली जातात.
५. राज्याची एकूण आकडेवारी ..

वर्ष	एकूण	एकूण शिक्षक	एकूण खर्च (२२०२०१७३) (रुपये हजारात)	
			शाळांची संख्या	संख्या
२०१८-१९ प्रत्यक्ष ..	६२,१०५	२,३६,२८८	१६,५६,१४,४१०	
२०१९-२० प्रत्यक्ष ..	६२,१०५	२,३६,२८८	२२,४९,१५,४१४	
२०२०-२१ प्रत्यक्ष ..	६२,१०५	२,३६,२८८	२२,०८,९१,४४०	
२०२१-२२ प्रत्यक्ष ..	६२,१०५	२,३६,२८८	२३,१८,५९,९७६	
२०२२-२३ अपेक्षित ..	६२,१०५	२,३६,२८८	२६,००,३७,६२२	
२०२३-२४ अंदाजित ..	६२,१०५	२,३६,२८८	२८,९५,७२,६०९	

६. कमी खर्चाची कारणे अडचणी/सूचना .. प्राथमिक शिक्षणावर दरवर्षी वेतनावर कराव्या लागणाऱ्या खर्चामध्ये वाढ होत आहे. शिक्षणसेवक ही योजना सुरु झाल्यामुळे रुपये ३,००० मानधनावर शिक्षणसेवक नियुक्त करण्यात येतो. त्यामुळे खर्चात काटकसर होऊन निधीची बचत होते. दिनांक १७ सप्टेंबर २०११ च्या शासन निर्णयान्वये शिक्षणसेवकांच्या मानधनात वाढ करण्यात आली आहे. ही वाढ दिनांक १ जानेवारी २०१२ पासून लागू करण्यात आली आहे.
७. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती .. प्राथमिक शिक्षणांची व्याप्ती दिवसेंदिवस वाढत आहे. शिक्षणावरील खर्चातही त्याप्रमाणात वाढ झाली आहे. प्राथमिक शिक्षकांची रिक्त होणारी पदे मानधनावर शिक्षणसेवकाची नियुक्ती करून भरली जात आहेत.

**प्राधिकृत महानगरपालिका/नगरपालिका/कटक मंडळे या शाळांतील
शिक्षक/शिक्षकेतर कर्मचारी यांना नियमित वेतन
व सेवानिवृत्ती वेतनासाठी अनुदान**

१. योजनेचे नाव .. राज्यातील प्राधिकृत महानगरपालिका/नगरपालिका/नगरपरिषदा/कटक मंडळे यांना प्राथमिक शिक्षणासाठी साहाय्य.
२. योजनेचा उद्देश व तपशील .. राज्यातील प्राधिकृत महानगरपालिका/नगरपालिका/नगरपरिषदा/कटक मंडळे या शाळांतील शिक्षक/शिक्षकेतर कर्मचारी यांना नियमित व वेळेत वेतन मिळणे हा या योजनेचा उद्देश आहे. शासन निर्णय क्रमांक संकीर्ण-२०१५/प्र. क्र. १४२/एसएम-४, दिनांक ७ जुलै २०१५ अन्वये अनुदानाचे सूत्रे विहित करण्यात आले आहे.
३. योजनेची व्याप्ती .. राज्यभर.
४. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य .. सदर योजनेनुसार राज्यामधील शैक्षणिक संस्थांना व प्राधिकृत महानगरपालिका/नगरपालिका/कटक मंडळे यांना अनुदान देण्यात आलेले आहे. त्याची एकूण आकडेवारी खालीलप्रमाणे.
५. राज्याची एकूण आकडेवारी ..

वर्ष	एकूण कर्मचारी	योजनेवरील खर्च (रुपये हजारात)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष ..	२५,१५४	९६,१९,१५२
२०१९-२० प्रत्यक्ष ..	२५,१५४	१०,९८,२४,१६
२०२०-२१ प्रत्यक्ष ..	२५,१५४	१२,८९,१२,४९
२०२१-२२ प्रत्यक्ष..	२५,१५४	१,३८,०३,८५७
२०२२-२३ अपेक्षित ..	२५,१५४	१,१०,९७,४२८
२०२३-२४ अंदाजित ..	२५,१५४	१,२४,९२,५८०

६. कमी खर्चाची कारणे .. नाही.
अडचणी/सूचना. काहीही नाही.
७. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती .. योजनेच्या अंमलबजावणीत कोणताही बदल करण्याची गरज नाही.

मुंबई महानगरपालिकेस प्राथमिक शिक्षणासाठी साहाय्य

१. योजनेचे नाव .. मुंबई महानगरपालिकेस प्राथमिक शिक्षणासाठी साहाय्य
२. योजनेचा उद्देश व तपशील .. शासनाचे स्थानिक स्वराज्य संस्थांना प्रोत्साहन देण्याचे धोरण असल्यामुळे 'सर्वच प्रकारच्या स्थानिक स्वराज्य संस्थांना अनुदान देणे' ही योजना राबविण्यात येते. शासन निर्णय क्रमांक संकीर्ण-२०१५/प्र. क्र. १४२/एसएम-४, दिनांक ७ जुलै २०१५ अन्वये अनुदानाचे सूत्र विहित करण्यात आले आहे. त्यानुसार बृहन्मुंबई महानगरपालिकेस ५० टक्के दराने अनुदान दिले जाते.
३. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य .. मुंबई महानगरपालिका आपल्या अधिकारक्षेत्रात प्राथमिक शिक्षणावर नियंत्रण ठेवते. त्यामुळे प्राथमिक शाळेतील शिक्षक / शिक्षकेतर कर्मचारी यांना नियमित वेतन देणे हे शासनाचे उद्दिष्ट आहे.

४. योजनेची व्याप्ती .. सदर योजना बृहन्मुंबई विभागापुरती मर्यादित आहे.
५. राज्याची एकूण आकडेवारी ..

वर्ष	एकूण शाळांची संख्या	शिक्षकांची संख्या	शासनाने दिलेले अनुदान (रुपये हजारान्त)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष ..	१,३७५	१३,०४३	०
२०१९-२० प्रत्यक्ष ..	१,३२१	१४,४३१	०
२०२०-२१ प्रत्यक्ष ..	१,३२१	१४,१३१	०
२०२१-२२ प्रत्यक्ष..	१,३०१	१३,०५८	०
२०२२-२३ अपेक्षित ..	१,२८८	१२,४७०	१६,३३,९७६
२०२३-२४ अंदाजित ..	१,२८८	१२,४७०	४,२८,८०४

६. कमी खर्चाची कारणे अडचणी/सूचना. .. बृहन्मुंबई महानगरपालिकेला नियमितपणे अनुदान अदा करण्यात येते. तसेच अनुदानाचा शेवटचा तिसरा हप्ता विभागीय शिक्षण उपसंचालक, मुंबई यांचेकडून अनुदान निर्धारण अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर अदा केला जातो. त्यामुळे खर्च कमी/जास्त होण्याचा प्रश्न उद्भवत नाही. परंतु गेल्या तीन वर्षात सन २०१८-१९ पासून शासनाकडून अनुदान प्राप्त झालेले नाही.
७. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती .. बृहन्मुंबई विभागातील प्राथमिक शिक्षकांचे पगार नियमितपणे होतात, त्यामुळे नियमात बदल करण्याची आवश्यकता वाटत नाही. ६ व्या वेतन आयोगाप्रमाणे वेतन अनुदान वितरित करण्याबाबतची कार्यवाही शासन स्तरावर सुरु आहे. गेल्या तीन वर्षात सन २०१८-१९ पासून शासनाकडून अनुदान प्राप्त झालेले नाही.

मान्यताप्राप्त खाजगी प्राथमिक शाळांना अनुदाने

१. योजनेचे नाव .. मान्यताप्राप्त खाजगी प्राथमिक शाळांना अनुदाने.
२. योजनेचा उद्देश व तपशील .. राज्यातील महानगरपालिका/नगरपालिका/नगरपरिषद क्षेत्र व जिल्हा परिषद क्षेत्रातील १०० टक्के अनुदानित खाजगी प्राथमिक शाळेतील शिक्षक/शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांना नियमित व वेळेत वेतन मिळणे हा या योजनेचा उद्देश आहे. यासाठी वेतनपथक (प्राथमिक) ची स्थापना करण्यात आलेली असून, सर्व शिक्षक/शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांना वेतनपथकामार्फत अनुदान अदा करण्यात येते.

अंशतः अनुदानित खाजगी प्राथमिक शाळांना अनुदान :- शासन निर्णय दिनांक १९ सप्टेंबर २०१६ अन्वये १४ जून २०१६ पूर्वी अनुदानास पात्र घोषित करण्यात आलेल्या तथापि, अद्याप अनुदान सुरु न झालेल्या १६२८ शाळा व २४५२ तुकड्यांवरील १९२४७ शिक्षक व शिक्षकेतर पदांना सरसकट २० टक्के प्रमाणे अनुदान मंजूर करण्यात आले आहे. त्यामध्ये प्राथमिक व माध्यमिक शाळांचा समावेश आहे. तसेच शासन निर्णय दिनांक १ व २ जुलै, २०१६ अन्वये पात्र १५८ प्राथमिक शाळा व ५०४ तुकड्यांवरील १४१७ शिक्षक पदांना शासन निर्णय दिनांक ९ मे, २०१८ अन्वये, दिनांक १ एप्रिल, २०१८ पासून २० टक्के अनुदान मंजूर करण्यात आले आहे.

तर, शासन निर्णय दिनांक १५ फेब्रुवारी, २०२१ अन्वये, १६७ प्राथमिक शाळा व ६२३ वर्गतुकड्यांवरील १६८८ शिक्षकांना २० टक्के अनुदान तर, २० टक्के अनुदान घेत असलेल्या ४५६ प्राथमिक शाळा व १३४० वर्ग/तुकड्यांवरील ४१३१ शिक्षक कर्मचाऱ्यांना दिनांक १ नोव्हेंबर, २०२० पासून वाढीव २० टक्के अनुदान मंजूर करण्यात आले आहे.

३. योजनेची व्याप्ती .. राज्यभर

४. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य

.. सदर योजनेनुसार राज्यामधील १०० टक्के अनुदानित खाजगी शैक्षणिक संस्थांना/शाळांना अनुदान देण्यात आलेले आहे. त्याची एकूण आकडेवारी खालीलप्रमाणे आहे :-

वर्ष	शाळांची संख्या	एकूण शिक्षक/ शिक्षकेतर कर्मचारी	दिलेले अनुदान (रुपये हजारात)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष	४,६९३	४१,९७१	२,१०,३७,६८४
२०१९-२० प्रत्यक्ष	४,६९३	४१,९७१	३,०६,०५,३४९
२०२०-२१ प्रत्यक्ष	४,६९३	४१,९७१	३,५४,८९,६७६
२०२१-२२ प्रत्यक्ष	७,१२८	४८,८३५	३,४५,२६,०५९
२०२२-२३ अपेक्षित	७,१२८	४८,८३५	३,६५,८५,९७३
२०२३-२४ अंदाजित	७,१२८	४८,८३५	४,१३,४२,१४९

अंशतः अनुदानित खाजगी प्राथमिक शाळांना अनुदान

वर्ष	शाळांची संख्या	एकूण शिक्षक/ शिक्षकेतर कर्मचारी	दिलेले अनुदान (रुपये हजारात)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष	२,४३५	११,६४८	३४,०७,७६८
२०१९-२० प्रत्यक्ष	२,४३५	११,६४८	७,१५,४७०
२०२०-२१ प्रत्यक्ष	२,४३५	११,६४८	९,०४,२४३
२०२१-२२ प्रत्यक्ष	१,२१७	७,०८०	१५,८२,४०६
२०२२-२३ अपेक्षित	१,२१७	७,०८०	१८,५१,३५३
२०२३-२४ अंदाजित	१,२१७	७,०८०	१८,५१,३५३

५. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती

.. १०० टक्के अनुदानित खाजगी प्राथमिक शाळेतील शिक्षक/शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांना नियमितपणे व वेळेत वेतन अदा केले जात असल्यामुळे या योजनेचे उद्दिष्ट सफल होत आहे.

अंशतः अनुदानित खाजगी प्राथमिक शाळेतील शिक्षक कर्मचाऱ्यांचे वेतनही बँकेमार्फत करण्याची कार्यवाही सुरु झाली आहे. त्यामुळे शासन अनुदानित खाजगी प्राथमिक शाळेतील कर्मचाऱ्यांचे वेतन आता नियमित होत आहे.

(१) प्राथमिक शाळेतील पुस्तकपेढी योजना

१. योजनेचे नाव

.. प्राथमिक शाळांमधून पुस्तकपेढ्या उघडणे.

२. योजनेचा उद्देश व तपशील

.. डोंगराळ, ग्रामीण, आदिवासी जाती व जमाती व दारिद्र्यरेषेखालील विद्यार्थ्यांना इयत्ता १ ली ते ४ थीमधील मुलामुलींना मोफत पाठ्यपुस्तके पुरविली जातात.

शासन निर्णयानुसार प्राथमिक शाळेतील अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमातीच्या इयत्ता १ ली ते ४ थीमधील मुलांना मोफत पाठ्यपुस्तके पुरविण्यात येतात. आर्थिक अडचणीमुळे मुलांना पुस्तके घेणे शक्य होत नाही, म्हणून पालकाने आपल्या पाल्यांना शाळेत न घालता घरी ठेवल्यामुळे, गळतीचे प्रमाण वाढते. ते प्रमाण कमी व्हावे हा या योजनेचा मुख्य हेतू आहे. या योजनेचा लाभ इयत्ता १ ली ते इयत्ता ४ थीच्या सर्व विद्यार्थ्यांना (इंग्रजी माध्यमाच्या शाळा वगळून) दिला जातो.

३. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य

.. स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या शाळांमधून अनुसूचित जाती/अनुसूचित जमाती/विमुक्त जाती/भटक्या जमाती तसेच आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत घटकातील विद्यार्थ्यांना पुस्तके उपलब्ध करून दिली जातात.

४. योजनेची व्याप्ती

.. राज्यामधील सर्वच विद्यार्थ्यांना या योजनेचा फायदा होतो. मान्यताप्राप्त अनुदानित शाळेतील इयत्ता १ ली ते ७ वीच्या सर्व विद्यार्थ्यांना सन २००४-२००५ पासून मोफत पाठ्यपुस्तके देण्यात आली आहेत. सदर योजनेची व्याप्ती सर्व राज्यभर आहे.

५. राज्याची एकूण आकडेवारी ..

वर्ष	एकूण लाभार्थी संख्या	योजनेवरील खर्च (रुपये हजारात)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष ..	०	०
२०१९-२० प्रत्यक्ष ..	०	०
२०२०-२१ प्रत्यक्ष ..	०	०
२०२१-२२ प्रत्यक्ष ..	०	०
२०२२-२३ अंदाजित ..	०	०
२०२३-२४ अंदाजित ..	०	०

टीप.-- सर्व लाभार्थी विद्यार्थ्यांना सर्व शिक्षा अभियान (SSA) योजनेअंतर्गत लाभ देण्यात येत असल्याने या योजनेअंतर्गत तरतुदीची आवश्यकता नाही.

६. कमी खर्चाची कारणे, अडचणी/सूचना.

.. सर्वशिक्षा अभियानअंतर्गत सर्व अनुसूचित जाती/जमातीचे विद्यार्थी यांना मोफत पुस्तके दिली असल्याने या योजनेत खर्च कमी होत आहे.

७. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती

.. यामुळे गळतीचे प्रमाण कमी होऊन शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाच्या कार्यक्रमाला मदत झाली आहे. सदर योजनेअंतर्गत राज्यामधील जिल्ह्यांना पुस्तकांचे वाटप करण्यात आले आहे. तथापि, काही जिल्ह्यांमध्ये लाभार्थ्यांची संख्या वाढल्यामुळे, त्या त्या प्रमाणामध्ये योजनेवरील खर्च वाढलेला आहे.

सर्वशिक्षा अभियान योजनेअंतर्गत इयत्ता १ ली ते ८ वीच्या विद्यार्थ्यांना मोफत पाठ्यपुस्तके पुरविली जातात.

(२) जिल्हा परिषदांच्या प्राथमिक शाळांतील अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमातीच्या विद्यार्थ्यांना विशेष सुविधा (मोफत गणवेश व लेखनसाहित्य पुरवठा)

१. योजनेचे नाव

.. जिल्हा परिषदांच्या प्राथमिक शाळांतील अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमातीच्या विद्यार्थ्यांना विशेष सुविधा (मोफत गणवेश व लेखन साहित्य पुरवठा).

२. योजनेचा उद्देश व तपशील

.. इयत्ता १ ली ते ४ थीमधील मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांची गळती रोखून उपस्थिती वाढविण्यासाठी शासनाने दिनांक २० जून १९७९ पासून सदर योजना सुरु केली आहे. प्राथमिक शाळांत अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, भटक्या जमाती व विमुक्त जमातीच्या मुलांची, विशेषतः त्यांच्यापैकी मुलींची पटसंख्या व उपस्थिती फारच कमी आणि असमाधानकारक असते. अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमातीचे गळतीचे प्रमाण तुलनात्मकरित्या पाहता फार असल्याने परिणामतः माध्यमिक शिक्षण स्तरावर त्यांची गळती वाढते, म्हणून प्राथमिक शाळांतील या अनुसूचित जाती, जमातीच्या मुलांची पटसंख्या वाढविण्यासाठी उपाययोजना आवश्यक आहे. त्यासाठी प्राथमिक शाळांत इयत्ता १ ली ते ४ थीमध्ये शिक्षण घेत असलेल्या अनुसूचित जाती/अनुसूचित जमाती, भटक्या जमाती व विमुक्त जमातीच्या दारिद्र्य रेषेखालील विद्यार्थ्यांना/मुलांना गणवेशाचे संच आणि लेखनसाहित्य मोफत पुरविण्यात येते. या योजनेमध्ये प्रतिवर्षी उपलब्ध होणाऱ्या अनुदानातून लाभार्थी विद्यार्थ्यांना प्रत्येकी गणवेशाचा एक संच व लेखनसाहित्य देण्यात येते. ८० टक्के रकमेचे गणवेश व २० टक्के रकमेचे लेखनसाहित्य अशी त्यांची विभागणी आहे.

३. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य

.. इयत्ता १ ली ते ४ थीमधील विद्यार्थ्यांची गळती कमी होऊन शाळेतील उपस्थिती वाढविणे. सदर योजना कार्यान्वित केल्यामुळे निश्चितच जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या उपस्थितीमध्ये वाढ झाली आहे. याची आकडेवारी खालीलप्रमाणे आहे :—

४. एकूण आकडेवारी

वर्ष	लाभार्थी विद्यार्थ्यांची संख्या	योजनेवरील खर्च (रुपये हजारांत)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष ..	१,५०,९२५	४,७५४
२०१९-२० प्रत्यक्ष ..	१,३५,०००	११,४२४
२०२०-२१ प्रत्यक्ष ..	०	०
२०२१-२२ प्रत्यक्ष ..	०	०
२०२२-२३ अपेक्षित ..	१,५५,०००	१७,०००
२०२३-२४ अंदाजित ..	१,५५,०००	१७,०००

५. योजनेची व्याप्ती

.. राज्यातील जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळेतील अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, भटक्या व विमुक्त जमातीच्या इयत्ता १ ली ते ४ थीतील विद्यार्थ्यांना सदर योजनेचा लाभ मिळतो.

६. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती

.. या योजनेसाठी उपलब्ध होणारी तरतूद जिल्हा परिषदांना वितरित करण्यात येते. तरतुदींच्या अधीन राहून गणवेश व लेखनसाहित्याचे वाटप ग्रामशिक्षण समितीमार्फत करण्यात येते. शैक्षणिक वर्षाच्या सुरुवातीस विद्यार्थ्यांना गणवेश मिळतील असे नियोजन केले जाते. ही योजना यशस्वी झाली आहे. सदर योजना कार्यान्वित झाल्यामुळे जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या गळतीचे प्रमाण कमी होऊन, शाळेमधील उपस्थितीच्या प्रमाणात वाढ झाली आहे. सदर योजना गरीब व होतकरू विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाच्या दृष्टीने लाभदायक आहे.

टीप :- शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, शा. नि. क्र. संकीर्ण-२०१३/(६७/१३)/प्राशि.-५, दिनांक ३१ ऑक्टोबर २०१३ नुसार मोफत गणवेश वाटप योजना बंद करणेत आली आहे. तदनंतर शा. नि., दि. २५ फेब्रुवारी २०१४, सन २०१३-१४ करिता सदर योजना सुरु ठेवण्यात आली. सदर शासन निर्णयान्वये सन २०१४-१५ पासून मोफत गणवेश वाटप योजना सर्वशिक्षा अभियान योजनेत समाविष्ट करण्यात आली.

(३) राज्यातील शैक्षणिकदृष्ट्या मागासलेल्या १०३ विकास गटांतील जिल्हा परिषदांच्या प्राथमिक शाळांमधील इयत्ता १ ली ते ४ थीमधील विद्यार्थ्यांना मोफत पाठ्यपुस्तके

१. योजनेचे नाव

.. राज्यातील १०३ विकास गटांतील जिल्हा परिषदांच्या प्राथमिक शाळांमधील इयत्ता १ ली ते ४ थी मधील विद्यार्थ्यांना मोफत पाठ्यपुस्तके.

२. योजनेचा उद्देश व तपशील

.. राज्यातील स्त्री साक्षरतेचे प्रमाण राष्ट्रीय स्त्री साक्षरतेच्या सरासरीपेक्षा, साक्षरतेचे प्रमाण कमी असलेल्या राज्यातील १०३ विकास गटांत सदर योजना सन १९९६-९७ पासून राबविण्यात येते. या योजनेअंतर्गत जिल्हा नियोजन समित्यांनी उपलब्ध करून दिलेल्या नियतव्ययाच्या आधारे शासनाकडून उपलब्ध होणाऱ्या तरतुदींमधून जिल्हा परिषदांच्या प्राथमिक शाळांमधील इयत्ता १ ली ते ४ थीमधील सर्व विद्यार्थ्यांना मोफत पाठ्यपुस्तकांचा लाभ देण्यात येतो.

योजनेनुसार संबंधित जिल्हा परिषदांचे शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक) हे संचालनालयाने दिलेल्या वेळापत्रकानुसार पाठ्यपुस्तक मंडळाकडून पुस्तकांचे संच प्राप्त करून शाळांना वितरित करतात. शाळांच्या मुख्याध्यापकांमार्फत सदर संच शैक्षणिक वर्षाच्या सुरुवातीला विद्यार्थ्यांना वितरित केले जातात.

३. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य

.. इयत्ता १ ली ते ४ थीमधील सर्वच मुलांना (इंग्रजी माध्यमाच्या शाळा वगळून) या योजनेचा लाभ दिला जातो. या योजनेमुळे विद्यार्थ्यांच्या गळतीचे प्रमाण खूपच कमी झाले आहे.

४. योजनेची व्याप्ती

.. राज्यातील स्त्री साक्षरतेचे प्रमाण राष्ट्रीय स्त्री साक्षरतेच्या प्रमाणापेक्षा कमी असलेल्या जिल्हांतील तालुके यामध्ये सदर योजनेची अंमलबजावणी केली जाते.

५. राज्याची एकूण आकडेवारी ..

वर्ष	लाभार्थी संख्या	योजनेवरील खर्च (रुपये हजारांत)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष ..	०	०
२०१९-२० प्रत्यक्ष ..	०	०
२०२०-२१ प्रत्यक्ष ..	०	०
२०२१-२२ प्रत्यक्ष ..	०	०
२०२२-२३ अंदाजित ..	०	०
२०२३-२४ अंदाजित ..	०	०

टीप-- सर्व लाभार्थी विद्यार्थ्यांना सर्व शिक्षा अभियान (SSA) योजनेअंतर्गत लाभ देण्यात येत असल्याने या योजनेअंतर्गत तरतुदीची आवश्यकता नाही.

६. कमी खर्चाची कारणे, अडचणी/सूचना.

.. या योजनेखाली उपलब्ध होणारी तरतूद जिल्हा परिषदांना वितरित करण्यात येते. तरतुदीच्या अधीन राहून बालभारती यांचेकडे पुस्तकांची मागणी नोंदवितात. त्याप्रमाणे बालभारतीकडून पुस्तक प्रुरवठा केला जातो.

७. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती ..

या योजनेमुळे विद्यार्थ्यांमधील गळतीचे प्रमाण कमी होऊन शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाच्या कार्यक्रमाला मदत झाली आहे.

(४) राज्यातील शैक्षणिकदृष्ट्या मागासलेल्या १०३ विकास गटांतील जिल्हा परिषदांच्या प्राथमिक शाळांमधील इयत्ता १ ली ते ४ थीमधील विद्यार्थ्यांना मोफत गणवेश व लेखनसाहित्य पुरवठा करणे

१. योजनेचे नाव ..

राज्यातील १०३ विकास गटांतील जिल्हा परिषदांच्या प्राथमिक शाळांमधील इयत्ता १ ली ते ४ थी मधील सर्व विद्यार्थ्यांना मोफत गणवेश व लेखनसाहित्य पुरवठा करणे.

२. योजनेचा उद्देश व तपशील ..

१०३ विकास गट योजनेअंतर्गत इयत्ता १ ली ते ४ थीमधील विद्यार्थ्यांची गळती रोखून उपस्थिती वाढविण्यासाठी शासनाने सन १९९६-९७ पासून सदर योजना सुरु केली आहे. या योजनेअंतर्गत जिल्हा नियोजन समित्यांनी उपलब्ध करून दिलेल्या नियतव्ययाच्या आधारे शासनाकडून उपलब्ध होणाऱ्या तरतुदीतून ८० टक्के गणवेश व २० टक्के रकमेचे लेखन- साहित्य जिल्हा परिषद स्तरावर खरेदी करण्यात येते. प्रति लाभार्थी दोन गणवेश व २० टक्के रकमेचे लेखनसाहित्य असे लाभाचे स्वरूप होते. तथापि, शासनाने २००४ या सालापासून या योजनेमध्ये अंशतः बदल केला असून, प्रतिलाभार्थी एक गणवेश व २० टक्के रकमेचे लेखनसाहित्य देण्यात येते.

३. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य ..

इयत्ता १ ली ते ४ थीमधील विद्यार्थ्यांची गळती कमी होऊन शाळेतील उपस्थिती वाढविणे.

सदर योजना कार्यान्वित केल्यामुळे निश्चितच जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या उपस्थितीमध्ये वाढ झाली आहे.

४. योजनेची व्याप्ती ..

राज्यातील १०३ विकास गटांतील इयत्ता १ ली ते ४ थी च्या सर्व विद्यार्थ्यांना सदर योजनेचा लाभ मिळतो.

५. राज्याची एकूण आकडेवारी ..

वर्ष	लाभार्थी संख्या	योजनेवरील खर्च (रुपये हजारांत)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष ..	५२,३४२	४,०९७
२०१९-२० प्रत्यक्ष ..	१,२२,८१२	९,८२८
२०२०-२१ प्रत्यक्ष ..	०	०
२०२१-२२ प्रत्यक्ष ..	०	०
२०२२-२३ अपेक्षित ..	०	०
२०२३-२४ अंदाजित ..	०	०

६. कमी खर्चाची कारणे .. या योजनेखाली उपलब्ध होणारी तरतूद जिल्हा परिषदांना वितरित करण्यात येते. तरतुदींच्या अधीन राहून गणवेश व लेखनसाहित्याचे वाटप ग्रामशिक्षण समितीमार्फत करण्यात येते. शैक्षणिक वर्षाच्या सुरुवातीला विद्यार्थ्यांना गणवेश मिळतील असे नियोजन केले जाते. ही योजना यशस्वी झाली आहे.
- काही अपवादात्मक परिस्थितीत लाभार्थी विद्यार्थ्यांची संख्या कमी झाल्यामुळे सदरचा खर्च कमी होतो.
७. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती .. सदर योजना कार्यान्वित झाल्यामुळे जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या गळतीचे प्रमाण कमी होऊन शाळेमधील उपस्थितीच्या प्रमाणात वाढ झाली आहे. सदर योजना गरीब व होतकरू विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाच्या दृष्टीने लाभदायक आहे.
- टीप :-** शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, शा. नि. क्र. संकीर्ण-२०१३/(६७/१३)/ प्राशि.-५, दिनांक ३१ ऑक्टोबर २०१३ नुसार मोफत गणवेश वाटप योजना बंद करणेत आली आहे. तदनंतर शा. नि., दि. २५ फेब्रुवारी २०१४ करिता सदर योजना सुरु ठेवण्यात आली. सदर शासन निर्णयान्वये सन २०१४-१५ पासून मोफत गणवेश वाटप योजना सर्वशिक्षा अभियान योजनेत समाविष्ट करण्यात आली. शासन निर्णय, दिनांक २८ जून २०१६ अन्वये राज्य शासनाची मोफत गणवेश व लेखन साहित्य वाटप योजना यापुढे राज्य शासनाने वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या शासन निर्णयानुसार जुन्या पद्धतीने राबविण्यात आली.

(५) इयत्ता १ ली ते ४ थी मधील प्राथमिक शाळेत शिकणाऱ्या मुलींना उपस्थिती भत्ता

१. योजनेचे नाव .. इयत्ता १ ली ते ४ थीमधील प्राथमिक शाळेत शिकणाऱ्या मुलींना उपस्थिती भत्ता.
२. योजनेचा उद्देश व तपशील .. प्राथमिक शाळेत जाणाऱ्या मुलींच्या गळतीचे प्रमाण कमी करण्यासाठी व शाळेत उपस्थितीचे प्रमाण वाढविण्यासाठी इयत्ता १ ली ते ४ थीमधील शाळेत जाणाऱ्या आदिवासी उपयोजना क्षेत्रातील दारिद्र्यरेषेखालील सर्व मुली व आदिवासी उपयोजना क्षेत्राव्यतिरिक्त राज्यातील अन्य भागातील अनुसूचित जाती/जमातींच्या दारिद्र्य रेषेखालील मुलींना शाळेत नियमित उपस्थित राहण्यासाठी प्रतिदिनी प्रत्येक मुलीमागे एक रुपया या दराने मुलींच्या पालकांना उपस्थिती भत्ता वार्षिक रुपये २२० कमाल मर्यादेच्या अधीन राहून दिला जातो. सदर योजनेची अंमलबजावणी योग्य रीतीने होण्याकरिता विशिष्ट अटींची पूर्तता होणे आवश्यक आहे. त्यानुसार दर दिवशी एक रुपया याप्रमाणे एकूण वर्षाच्या ७५ टक्के हजेरी असणाऱ्या मुलींना एकूण रुपये २२० उपस्थिती भत्ता लाभ मिळतो.
३. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य .. प्राथमिक शाळेत जाणाऱ्या मुलींच्या गळतीचे प्रमाण कमी करून शाळेतील मुलींच्या उपस्थितीचे प्रमाण वाढविणेसाठी सदर योजना राबविण्यात येत असल्यामुळे, शाळेतील मुलींच्या उपस्थितीच्या प्रमाणात निश्चितच वाढ झाल्याचे दिसून येत आहे.
४. योजनेची व्याप्ती .. राज्यातील सर्व जिल्हे, तसेच जिल्ह्यातील सर्व तालुके यामध्ये सदर योजनेची अंमलबजावणी केली जाते.
५. राज्याची एकूण आकडेवारी ..

वर्ष	लाभार्थी संख्या	योजनेवरील खर्च (रुपये हजारांत)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष ..	१,८४,८०४	३२,४९३
२०१९-२० प्रत्यक्ष ..	१,४७,६९५	१७,८०८
२०२०-२१ प्रत्यक्ष ..	०	०
२०२१-२२ प्रत्यक्ष ..	०	०
२०२२-२३ अपेक्षित ..	०	०
२०२३-२४ अंदाजित ..	०	०

६. कमी खर्चाची कारणे, .. या योजनेअंतर्गत उपस्थिती भत्याचे वाटप तालुका स्तरावरील गट शिक्षणाधिकारी यांच्यामार्फत सर्व पात्र विद्यार्थिनींना शाळेच्या माध्यमातून केले जाते.
काही अपवादात्मक परिस्थितीत लाभार्थी मुली कमी झाल्यामुळे योजनेवरील खर्च कमी होतो.
७. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती .. सदर योजना कार्यान्वित झाल्यामुळे प्राथमिक शाळेतील मुलींच्या गळतीचे प्रमाण कमी होऊन शाळेमधील उपस्थितीच्या प्रमाणात वाढ झाली आहे. सदर योजना गरीब व होतकरू मुलींच्या शिक्षणाच्या दृष्टीने लाभदायक आहे.

(६) जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळांना जोडून बालवाड्या उघडणे

१. योजनेचे नाव .. जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळांना जोडून बालवाड्या उघडणे.
२. योजनेचा उद्देश व तपशील .. सदर योजना १९७८ सालापासून सुरु करण्यात आली आहे. प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाच्या संदर्भात आणि दूरच्या खेड्यांमधील मुले मोठ्या प्रमाणात येण्यासाठी पाया तयार व्हावा असा या योजनेचा उद्देश आहे.
सदर योजनेनुसार जिल्ह्यामधील दुर्गम खेडे भागातील तसेच गलिच्छ वस्त्यांमधून शाळा तेथे बालवाडी सुरु करण्याचे शासनाचे धोरण आहे. या बालवाड्यांमध्ये ३ ते ५ वयोगटातील मुले दिवसातील २-३ तास या बालवाड्यांत येतील. त्याठिकाणी खेळ, गाणी आणि संवेदनात्मक शिक्षण हे मुख्य कार्यक्रम असतील. बालवाडी चालविण्याकरिता अंशकालिक बालवाडी ताईची नेमणूक करून तिला दरमहा रुपये ५०० प्रमाणे १० महिने मानधन देण्यात येते. प्रत्येक नवीन बालवाडीकरिता खेळणी, तक्ते वगैरे साहित्य खरेदीसाठी अनावर्ती रुपये ५,००० अनुदान देण्यात येते. तसेच प्रत्येक बालवाडीस साहित्य देखभाल व दुरुस्तीसाठी वार्षिक रुपये ५०० देण्यात येतात. शासनाच्या धोरणानुसार ज्याठिकाणी महिला व बालविकास विभाग, आदिवासी विकास विभाग यांच्यामार्फत अंगणवाड्या/ बालवाड्या सुरु आहेत त्याठिकाणी शिक्षण विभागामार्फत बालवाड्या उघडण्यास परवानगी देण्यात येत नाही. बालवाडीतील सेविकांना भाऊबीज भेट देण्याचा निर्णय शासनाने शासन निर्णय क्रमांक पुप्राशा/१९९८/८५५०/९८/प्राशि-२, दिनांक १७ ऑक्टोबर १९९८ अन्वये घेतला असून, रुपये ५०० प्रमाणे प्रत्येक बालवाडीताईस भेट देण्यात येते.
३. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य .. मुलांना शाळेची गोडी लागावी.
मुलांना आरोग्याच्या चांगल्या सवयी लागाव्यात.
हसतखेळत व हलक्याफुलक्या पद्धतीचे मुलांना ज्ञानेंद्रियांचे शिक्षण द्यावे.
मुलांची अर्ध्यावर शिक्षण सोडून देण्याची वृत्ती कमी करून पैशाचा अपव्यय टाळावा.
४. योजनेची व्याप्ती .. सदर योजना राज्यातील सर्व जिल्ह्यांमध्ये राबविण्यात येते.
५. राज्याची एकूण आकडेवारी ..

वर्ष	बालवाड्यांची संख्या	योजनेवरील खर्च (रुपये हजारान्त)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष	३००	२,३६४
२०१९-२० प्रत्यक्ष	३००	१,१३२
२०२०-२१ प्रत्यक्ष	०	०
२०२१-२२ प्रत्यक्ष	०	०
२०२२-२३ अपेक्षित	०	०
२०२३-२४ अंदाजित	०	०

६. कमी खर्चाची कारणे, अडचणी/सूचना. .. महिला व बालविकास विभाग, तसेच आदिवासी विकास विभाग यांच्यामार्फत चालविल्या जाणाऱ्या अंगणवाड्या/बालवाड्या यांच्या संख्येत वाढ होत असल्याने, पर्यायाने शिक्षण विभागाच्या बालवाड्या बाल विकास विभागाकडे वर्ग करण्यात आलेल्या आहेत.

७. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती .. प्राथमिक शाळेत जाणाऱ्या मुलांची मानसिकता या बालवाड्यांमुळे तयार होते. शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाचा हा एक प्रमुख भाग असल्याने सदर योजना यशस्वीपणे राबविणे अत्यावश्यक आहे.

जिल्हा बालभवन योजना

१. योजनेचे नाव .. जिल्हा बालभवन योजना.
२. योजनेचा उद्देश व तपशील .. ६ ते १४ वयोगटातील सर्व धर्मातील, जातीतील, वर्गातील मुलांना एकत्र आणून त्यांच्यात सौहार्दाची भावना निर्माण करणे, तसेच या मुलांच्या अंगातील सुप्त गुणांना वाव मिळण्यासाठी संधी उपलब्ध करून देणे.

शासनाने १९७४-७५ सालापासून जिल्हा बालभवन योजना सुरु केली आहे. सदर योजना स्थानिक खाजगी संस्थेकडून राबविण्यात येते. ६ ते १४ वयोगटातील सर्व धर्मातील, जातीतील, वर्गातील मुलांना एकत्र आणून त्यांच्यात सौहार्दाची भावना निर्माण करणे, तसेच या वर्गातील मुलांच्या अंगातील सुप्त गुणांना वाव मिळण्यासाठी संधी उपलब्ध करून देणे, वेगवेगळ्या खेळांतून सुप्त गुणांना वाव देणे, तसेच मुलांमध्ये सांघिक भावना, खेळाडू वृत्ती निर्माण करण्यात व व्यक्तिमत्त्वाचा विकास साधण्यात प्रयत्न करणे इत्यादी प्रकाराचे शिक्षण बालभवनातून दिले जाते.

३. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य .. ६ ते १४ वयोगटातील मुलांची विचारक्षमता विकसित करणे व कौशल्य, आत्मविश्वास, व्यक्तिमत्व इत्यादी विविध बाबींना स्पर्श करणाऱ्या कार्यक्रमात सहभागी होण्याची संधी या बालभवनाद्वारे मुलांना देण्यात येते. तसेच बालभवनातील या मुलांना कार्यानुभव, चित्रकला, संगीत, गोष्टी सांगणे इत्यादी विषयांचे शिक्षण दिले जाते. सबब लहान मुलांची विचारक्षमता वाढावी हे उद्दिष्ट बऱ्याच अंशी बालभवनाद्वारे साध्य झालेले आहे.

४. योजनेची व्याप्ती .. राज्यातील जिल्हा परिषदा.

५. राज्याची एकूण आकडेवारी ..

वर्ष	बालभवनांची संख्या	विद्यार्थी संख्या	योजनेवरील खर्च (रुपये हजारान्त)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष ..	६९	३,२२४	३३३
२०१९-२० प्रत्यक्ष ..	६९	३,२८७	२४.३४४
२०२०-२१ प्रत्यक्ष ..	६९	३,२८७	०
२०२१-२२ प्रत्यक्ष ..	६७	३,२८७	०
२०२२-२३ अपेक्षित ..	६५	२,९९७	३२५
२०२३-२४ अंदाजित ..	६५	२,९९७	३२५

६. कमी खर्चाची कारणे, अडचणी/सूचना. .. प्रत्येक बालभवनाला शासनामार्फत रुपये ५,००० अनुदान दरवर्षी दिले जाते. उर्वरित खर्च संबंधित संस्थेने करावयाचा असतो. रुपये ५,००० याचे वर्गीकरण खालीलप्रमाणे आहे :-

१. संचालकांचे मानधन	..	रुपये १,२००
२. वाचनालय, खेळ	..	रुपये १,६४०
३. शिपायांचे मानधन	..	रुपये ३६०
४. स्थानिक तज्ज्ञ व्यक्तींचे कार्यक्रम	..	रुपये १,२००
५. सहली व सांस्कृतिक कार्यक्रम	..	रुपये ६००

एकूण .. रुपये ५,०००

सदर रुपये ५,००० हे वार्षिक मानधन अत्यंत अल्प असल्यामुळे, या बालभवनामध्ये काम करावयास कर्मचारी तयार नसतात. तसेच इतर बाबींवरील मानधनदेखील अत्यंत अल्प असल्यामुळे, आवश्यक ते उद्दिष्ट साधता येत नाही. तसेच इतर सांस्कृतिक कार्यक्रम हे देखील अपुऱ्या निधीमुळे आयोजित करता येत नाही. सबब बालभवनामधील विद्यार्थ्यांची संख्या अल्प आहे असे दिसून येते. या मानधनामध्ये वार्षिक वाढ करणे, तसेच बालभवनावरील देखभाल खर्चाच्या रकमेत वाढ करणे गरजेचे वाटते.

७. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती .. स्थानिक पातळीवरील बालभवनामधील मुलांचे व्यक्तिमत्त्व विकास साधण्यात बहुतांश यश येत आहे.

अपंग समावेशित शिक्षण योजना (माध्यमिक स्तर)

१. योजनेचे नाव .. अपंग समावेशित शिक्षण योजना (माध्यमिक स्तर).
२. उद्दिष्ट .. १. सर्व अपंग मुले आणि युवक यांना माध्यमिक शिक्षणाची संधी सामान्य शिक्षण व्यवस्थेमध्ये उपलब्ध करून देणे.
२. त्यांच्या प्रवेशात वाढ व गळती कमी करणे.
३. अपंग व्यक्ती अधिनियम, १९९५ आणि राष्ट्रीय न्यास अधिनियम, १९९९ अंतर्गत किंवा अधिक अपंगत्व निश्चित झालेल्या १४ वर्षांवरील प्राथमिक शिक्षण पूर्ण केलेल्या व माध्यमिक शिक्षणात समाविष्ट असणाऱ्या १४ वर्षांपेक्षा अधिक वयोगटातील विद्यार्थ्यांपासून १८ वर्षांपेक्षा अधिक वयोगटापर्यंत विशेष गरज असणाऱ्या विद्यार्थ्यांस इयत्ता १२ वीपर्यंतचे शिक्षण देणे.
३. योजनेचा तपशील .. या योजनेमध्ये अंध/मूकबधिर/कर्णबधिर/शिक्षणक्षम मतिमंद व विकलांग माध्यमिक स्तरावर शिक्षण घेत असलेल्या मुलांना सुविधा उपलब्ध करून दिली जाते.

सन २००९-२०१० या शैक्षणिक वर्षापासून माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावर नवीन युनिटला मान्यता प्रदान करण्यात आली असून, युनिटसाठी विद्यार्थी संख्या एक शिक्षकास पाच याप्रमाणे राहणार आहे. युनिटमधील सदर विद्यार्थी संख्या वर्षभर कायम राहणे अनिवार्य आहे. ज्या शासनमान्य शाळेत अथवा शाळेच्या परिसरात एकाच प्रकारचे अपंगत्व असलेले ५ (पाच) विद्यार्थी उपलब्ध असतील, अशा शाळेत ज्या प्रकारची अपंग मुले असतात, त्यांच्यासाठी संबंधित अपंगत्व प्रशिक्षित विशेष शिक्षक देण्यात येतो व जेथे साधन खोलीची उपलब्धता असते तेथे सोय करून दिली जाते. शाळेत योजनेचे युनिट सुरु करण्यात येते. विहित दराने सेवासुविधांसाठी व शिक्षक वेतनासाठी आर्थिक तरतूद उपलब्ध करून दिली जाते. या योजनेअंतर्गत सध्या १,३५८ युनिट्स कार्यरत आहेत.

सदरची योजना शासन निर्णय, २ डिसेंबर २०१४ पासून राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान यांचेकडे वर्ग झालेली आहे. प्रतिवर्षी १४ + व १८ + वयोगटातील (माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तर) प्रति अपंग विद्यार्थ्यांसाठी रुपये ३,००० (तीन हजार फक्त) इतकी रक्कम जी शाळा आवश्यकतेप्रमाणे मुलांवर त्यांच्या गरजेनुसार खर्च करू शकेल, त्या शाळेला देण्यात येते. मात्र विद्यार्थीनिहाय खर्चाचे काटेकोर बंधन नाही. या अंतर्गत खालील प्रकारच्या सुविधा उपलब्ध राहतील.

- (१) गणवेश भत्ता.
- (२) पुस्तक व स्टेशनरी भत्ता.
- (३) वाहतूक भत्ता.
- (४) पाठ्यवाचक भत्ता.
- (५) विद्यार्थी मूल्यांकन.
- (६) अपंग विद्यार्थींसाठी स्टायपेंड.
- (७) संरक्षक भत्ता.
- (८) वैयक्तिक मदतीच्या उपकरणांची प्रत्यक्ष किंमत (उपकरणे, शैक्षणिक साहित्य, वैयक्तिक अध्ययन, अध्यापन साहित्य).

- (९) एकास दहा या प्रमाणात तीव्र अस्थिव्यंगाच्या मुलांसाठी शाळेत मदतनीस याची नियुक्ती.
- (१०) विद्यार्थी जेथे शिक्षण घेतात तेथील वसतिगृहात राहत असतील, तर निवास व्यवस्था.
- (११) शाळेच्या वसतिगृहात राहणाऱ्या तीव्र अस्थिव्यंगाच्या मुलांसाठी आया/मदतनीस यांना अनुदान.
- (१२) शारीरिक उपचार सेवा.
- (१३) अंधांकरिता स्क्रीन रीडिंग सॉफ्टवेअर खरेदी (जावा आणि साफा) कर्णबधिर मुलांसाठी वाचा ओळख, संगणकीय शब्दसंग्रह विकास कार्यक्रम.
- (१४) मार्गदर्शक साहित्याची खरेदी, निर्मिती.

केंद्र पुरस्कृत अपंग समावेशित शिक्षण योजना माध्यमिक स्तर (EDSS) ही योजना २०१५-१६ पासून ६०:४० या प्रमाणात कार्यान्वित करण्यात आली आहे. कक्षावरील खर्च आणि योजनेमध्ये समाविष्ट सर्व अपंग विद्यार्थ्यांचा वेतनेतर बाबींवरील खर्च राज्य शासनाच्या योजनांतर्गत तरतुदीतून करण्यात येतो.

४. योजनेची उद्दिष्टे व साध्य ..

वर्ष	उद्दिष्ट	साध्य
२०१८-१९ प्रत्यक्ष ..	२००	१०० टक्के
२०१९-२० प्रत्यक्ष ..	२००	१०० टक्के
२०२०-२१ प्रत्यक्ष ..	२००	--
२०२१-२२ प्रत्यक्ष ..	२००	--
२०२२-२३ अपेक्षित ..	२००	--
२०२३-२४ अंदाजित ..	२००	--

५. योजनेची व्याप्ती .. संपूर्ण महाराष्ट्र राज्य (राज्यस्तरीय योजना).

६. राज्याची एकूण आकडेवारी ..

वर्ष	युनिटची संख्या	झालेला खर्च (रुपये हजारांत)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष ..	१,३५८	२,६७,८००
२०१९-२० प्रत्यक्ष ..	१,३५८	१,९८,०००
२०२०-२१ प्रत्यक्ष ..	--	०
२०२१-२२ प्रत्यक्ष ..	--	०
२०२२-२३ अपेक्षित ..	१,३२०	९६,६००
२०२३-२४ अंदाजित ..	१,३२०	९६,६००

सद्यःस्थितीत विशेष शिक्षक संख्या १,३५८ व मदतनीस संख्या ७२ आहे.

७. कमी खर्चाची कारणे ..

१. एप्रिल २०११ ते जून २०१२ या कालावधीमध्ये एकूण ७८० युनिट्स झालेली आहेत. सन २०११-१२ आणि २०१२-१३ मध्ये सदर योजनेचा प्रचार-प्रसार झाल्याने प्रस्तावांमध्ये वाढ झालेली आहे.

२. ३१ सहायक अनुदान (वेतनेतर) या गौण लेखाशीर्षाखाली मागणी केलेली रक्कम ३५-सहायक अनुदाने (वेतन) यामध्येच समाविष्ट केल्यामुळे ३१-सहायक अनुदाने (वेतनेतर) मधून देण्यात येणारा विद्यार्थी सेवासवलतीचा खर्च होऊ शकला नाही. तथापि, २०१२-१३ या आर्थिक वर्षामध्ये शासनाकडून अनुदान प्राप्त होऊन वि.स.स. देण्यात आलेले आहे.

८. अडचणी/सूचना .. शहरी भागांमध्ये युनिट सुरु होण्यासारखी परिस्थिती महानगरपालिका व मोठ्या नगरपालिका क्षेत्रात पुरेसा प्रतिसाद मिळण्यासाठी संनियंत्रण कक्षाकडे पुरेसे कर्मचारी व साधनसामग्री (वाहन इत्यादी) उपलब्ध करून दिल्यास, प्रसार व प्रचार पुरेसा होईल.
९. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती .. शालेय शिक्षण विभागाबरोबरच समाजकल्याण, आदिवासी विकास, अपंग कल्याण, मत्स्यव्यवसाय, कृषी विभाग, वन विभाग अशा ज्या शासनाच्या अन्य विभागांनी सामान्य शाळा सुरु केल्या, त्यामध्ये युनिट सुरु करण्याबाबत पुरेशा तरतुदी व नियम करण्यात आले नाहीत. विनाअनुदानित व कायम विनाअनुदानित तत्वावरील शाळांमध्ये युनिट्स सुरु करण्यासाठी नियमात तरतुदी झाल्या नाहीत. तथापि, स्थानिक पातळीवर योजनेचा प्रचार-प्रसार झाल्याने नवीन युनिट प्रस्तावामध्ये वाढ झाली आहे.

प्रधानमंत्री पोषणशक्ती निर्माण योजना (पूर्वाश्रमीची शालेय पोषण आहार योजना)

१. योजनेचे नाव .. प्रधानमंत्री पोषणशक्ती निर्माण योजना (पूर्वाश्रमीची शालेय पोषण आहार योजना).
२. योजनेचे उद्देश .. प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करण्याच्या दृष्टीने तसेच प्राथमिक शाळांमध्ये विद्यार्थ्यांच्या पट नोंदणीचे उपस्थितीचे प्रमाण वाढविणे आणि गळतीचे प्रमाण कमी करणे, शैक्षणिक गुणवत्तेसाठी केंद्र शासनाने देशात सर्वत्र शालेय पोषण आहार योजना सुरु केली आहे. (२) मुलांना स्वच्छ वातावरणात पौष्टिक आहार देणे, त्यांच्यात शिस्त निर्माण करणे विद्यार्थ्यांचे आरोग्य सुधारणे व समानता वाढविणे इत्यादी.
३. योजनेचे स्वरूप व तपशील .. प्रधानमंत्री पोषणशक्ती निर्माण योजनेअंतर्गत केंद्र आणि राज्य शासनाच्या शासनमान्य अनुदानित शाळा, स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या शाळा, अंशतः अनुदानित आणि अनुदानास पात्र असलेल्या खाजगी शाळा, वस्ती शाळा, अनुदानित अपंग व मूकबधिर शाळा इत्यादी शाळांतील इयत्ता १ ली ते इयत्ता ५ वी पर्यंतच्या सर्व विद्यार्थ्यांना सन १९९५-९६ पासून ८० टक्के उपस्थितीच्या आधारे ३ किलो तांदूळ मोफत देण्यात येत होता. तथापि, मा. सर्वोच्च न्यायालयाकडील आदेशान्वये, जून २००२ पासून आदिवासी भागातील विद्यार्थ्यांना आणि जानेवारी २००३ पासून इतर सर्व शाळांमध्ये अन्न शिजवून देण्यात येत आहे. या योजनेअंतर्गत केंद्र शासनाकडून प्रती किलो रुपये ३ या दराने तांदूळ पुरविला जातो आणि केंद्र शासनाकडून रुपये ९० प्रतिक्विंटलप्रमाणे, तसेच राज्य शासनाकडून रुपये ६० प्रति-क्विंटलप्रमाणे वाहतूक अनुदान उपलब्ध करून दिले जाते. ग्रामीण भागामध्ये स्थानिक स्वराज्य संस्थांचा शाळांमध्ये शालेय व्यवस्थापन समिती, शहरी भागामध्ये नगरपालिका, महानगरपालिका, शिक्षण मंडळे अथवा शिक्षण समित्या तर खाजगी अनुदानित शाळांच्या बाबतीत संबंधित शाळेचे व्यवस्थापन यांच्याकडे अन्न शिजवून देण्याची जबाबदारी सोपविली आहे.

(अ) शालेय शिक्षण व क्रीडा विभागाचा शासन निर्णय शापोआ-२०२२/प्र.क्र.११८/एस.डी.३, दिनांक १५ नोव्हेंबर २०२२ अन्वये शालेय पोषण आहार योजनेअंतर्गत प्राथमिक तसेच उच्च प्राथमिक वर्गातील विद्यार्थ्यांना खालीलप्रमाणे सुधारित दराने आहाराचा पुरवठा देण्यात येतो.

लाभार्थी गट	आहाराचे प्रमाण	प्रतिदिन प्रतिलाभार्थी आहार खर्च मर्यादा (रु.)
प्राथमिक (इयत्ता १ ली ते ५ वी)	४५० उष्मांक आणि १२ ग्रॅम प्रथिनेयुक्त आहार	५.४५
उच्च प्राथमिक (इयत्ता ६ वी ते ८ वी)	७०० उष्मांक आणि २० ग्रॅम प्रथिनेयुक्त आहार	८.१७

(ब) प्रधानमंत्री पोषणशक्ती निर्माण योजनेअंतर्गत ग्रामीण भागामध्ये तांदुळाबरोबरच इतर धान्यादी मालाचा पुरवठा शाळास्तरावर करण्यात येतो. ग्रामीण भागातील आहार खर्चाची विभागणी खालीलप्रमाणे-

लाभार्थी	अनुज्ञेय आहार खर्च (रु.)	धान्यादी माल पुरविण्यासाठी खर्च (रु.)	इंधन आणि भाजीपाला यासाठी लागणारा खर्च (रु.)
प्राथमिक (इयत्ता १ ली ते ५ वी)	५.४५	३.३७	२.०८
उच्च प्राथमिक (इयत्ता ६ वी ते ८ वी)	८.१७	५.०६	३.११

४. आहार खर्च

.. शहरी भागामध्ये महानगरपालिका, नगरपालिका क्षेत्रामध्ये ज्या ठिकाणी स्वयंपाकगृह उपलब्ध नाहीत अशा ठिकाणी केंद्रीय स्वयंपाकगृह प्रणालीमार्फत शाळांमध्ये शिजविलेल्या आहाराचा पुरवठा करण्यात येतो. शहरी भागांमध्ये केंद्रीय स्वयंपाकगृह प्रणालीअंतर्गत शाळांना आहार पुरवठा करण्याकरिता प्रतिकिलो खालीलप्रमाणे अनुदान संस्थांना अनुज्ञेय आहे.

लाभार्थी	अनुज्ञेय आहार खर्च (रु.)	तयार आहाराचा पुरवठा करण्या यंत्रणेस अदा करावयाचे अनुदान (रु.)
प्राथमिक (इयत्ता १ ली ते ५ वी)	५.४५	५.४५
उच्च प्राथमिक (इयत्ता ६ वी ते ८ वी)	८.१७	८.१७

सन २०२२-२३ मध्ये प्रधानमंत्री पोषणशक्ती निर्माण योजनेचा वार्षिक कार्यक्रम व अंदाजपत्रक (AWPB) नुसार इयत्ता १ ली ते ५ वी ५९,९५,४०५ आणि इयत्ता ६ वी ते ८ वी ४०,६८,००९ आहे.

योजनेंतर्गत सद्यःस्थितीत फोर्टिफाईड तांदूळ केंद्र शासनाच्या भारतीय अन्न महामंडळामार्फत उपलब्ध करून देण्यात येतो. भारतीय अन्न महामंडळास तांदुळाची किंमत अदा करण्याकरिता केंद्र शासन राज्यास निधी उपलब्ध करून देते.

शासन निर्णय दिनांक २ फेब्रुवारी २०१९ अन्वये विद्यार्थी संख्येच्या प्रमाणात प्रत्येक शाळेत स्वयंपाकी तथा मदतनीस यांची नियुक्ती करण्यात येते. दिनांक १ एप्रिल २०१९ पासून केंद्र शासन प्रतिस्वयंपाकी तथा मदतनीस यांना दरमाह ६०० रुपये अनुदान देते, तर राज्य शासन ९०० रुपये असे एकूण १५०० रुपये एवढे अनुदान देते. हे अनुदान वर्षाला १० महिन्यांसाठी देण्यात येते.

५. आतापर्यंतची प्रगती

अर्थसंकल्पीय अंदाज -- २०२३-२४

केंद्र हिस्सा

प्रधानमंत्री पोषणशक्ती निर्माण योजना

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	खर्चाचा प्रकार	अर्थसंकल्पीय तरतूद		सन २०२२-२३ करिता अंदाजे (चारमाही सुधारित अंदाजाप्रमाणे)	सन २०२३-२४ करिता अर्थसंकल्पीय अंदाजे
		२०२१-२२	२०२२-२३		
१	२	३	४	५	६
१	अन्न शिजवून देणे	२१,३२,५४०	७७,६७,८९३	६५,९०,६८०	६२,७०,५६१
२	व्यवस्थापन संनियंत्रण आणि मूल्यमापन (MME).	९८,८७४	२,८९,०९७	२,९७,६९८	२,४६,७९९
३	तांदुळाची वाहतूक	२,४६,९२०	३,२५,८२७	१,९९,०४६	१०,३४,०७६
४	तांदुळाची किंमत	१०,८०,५२१	७,८२,००२	८,२४,९४०	७,८४,८७१
५	स्वयंपाकी / मदतनीस मानधन	१,०३,१२६	११,५८,९५४	१०,५१,२०६	१०,५१,२०६
६	नावीन्यपूर्ण उपक्रम	०	४,९४,२६४	५,०४,८४४	४,६९,३७६
एकूण		३६,६१,९८१	१,०८,१८,०३७	९४,६८,४१४	९८,५६,८८९

राज्य हिस्सा

अ. क्र.	खर्चाचा प्रकार	अर्थसंकल्पीय तरतूद		सन २०२२-२३ करिता अंदाजे (चारमाही सुधारित अंदाजाप्रमाणे)	सन २०२३-२४ करिता अर्थसंकल्पीय अंदाजे
		२०२१-२२	२०२२-२३		
१	२	३	४	५	६
१	अन्न शिजवून देणे	५४,७०,९४९	५१,८२,९३७	४९,३६,१३३	४८,४१,९०५
२	तांदुळाची वाहतूक	१,३७६६३	५,२१,३७६	३,७२,३८१	१,२६,२५२
३	स्वयंपाकी / मदतनीस मानधन	१,५७,८०२	१७,३८,४४३	१५,७६,८०९	१५,७६,८०९
४	मुख्याध्यापक / शिक्षक मानधन	८८,५२८	९२,९५४	८८,५२८	३,३१,१९०
५	नावीन्यपूर्ण उपक्रम	०	३,४५,९८५	३,२९,५१०	३,४५,९८५
एकूण		५८,४४,९४२	७८,८१,६९५	७३,०३,३६१	६८,७६,१५६

६. आतापर्यंतची प्रगती

अ. क्र.	वर्ष	इ. १ ली ते ५ वी लाभार्थी	इ. ६ वी ते ८ वी लाभार्थी
१	२	३	४
१	२०२०-२१ प्रत्यक्ष	..	६०,७०,०००
२	२०२१-२२ प्रत्यक्ष	..	५९,९५,०००
३	२०२२-२३ अपेक्षित	..	६१,३६,८१८
४	२०२३-२४ अंदाजित	..	६४,४३,६५९

७. योजनेतील अडचणी

- (१) राज्यामध्ये उद्भवलेली पूर परिस्थिती, चक्रीवादळे व इतर तत्सम नैसर्गिक आपत्तीमुळे नुकसानग्रस्त स्वयंपाकगृहांची मोठ्या प्रमाणात दुरुस्ती करणे अथवा नवीन बांधकाम करणे.
- (२) आपत्कालीन परिस्थितीमध्ये शाळांना अग्निशमन यंत्र, प्रथमोपचार पेटी व इतर सुरक्षेचे साहित्य उपलब्ध करून देणे आवश्यक वाटते.
- (३) अन्न शिजवून देण्यासाठी, पिण्यासाठी, स्वच्छतेसाठी पाण्याची आवश्यकता भासते. तथापि, बऱ्याचशा भागामध्ये पाणीपुरवठा नसल्यामुळे पाणी उपलब्ध होत नाही.

८. योजनेत कोणते बदल आवश्यक आहेत ?

शासन निर्णय क्रमांक शापोआ-२००९/प्र.क्र.१३६/प्रशि-४, दि. १८ जून २००९ अन्वये सुधारणा करण्यात आल्या आहेत.

(अ) स्वयंपाकी/मदतनीस मानधन वाढ.

(आ) विविध स्तरावरील समित्यांची पुनर्रचना करणे.

(इ) आदिवासी जिल्हे व कुपोषणग्रस्त भागातील विद्यार्थ्यांना नियमित आहाराबरोबरच अधिकचे पोषण.

(ई) शाळा व्यवस्थापन समितीबरोबरच माता व पालकांचा योजनेच्या दैनंदिन अंमलबजावणीमध्ये सहभाग वाढविण्याकरिता धोरण ठरविणे.

राजीव गांधी विद्यार्थी अपघात सानुग्रह अनुदान योजना

१. योजनेचे नाव

.. राजीव गांधी विद्यार्थी अपघात सानुग्रह अनुदान योजना.

२. योजनेचा उद्देश व स्वरूप

.. विद्यार्थ्यांना अपघातामुळे पोहोचलेल्या क्षतीची काही प्रमाणात नुकसान भरपाई देण्याचेदृष्टीने तसेच त्यांना सुरक्षा कवच देण्याकरिता राज्यातील इयत्ता १ ली पासून उच्च शिक्षण घेणाऱ्या सर्व विद्यार्थ्यांना राजीव गांधी अपघात योजना शासन निर्णय दिनांक २० ऑगस्ट २००३ पासून राज्यामध्ये लागू करण्यात आली. विद्यार्थ्यांस अपघात झाल्यानंतर दाव्याची रक्कम अदा करावयाची कार्यपद्धती शासन परिपत्रक दिनांक १ ऑक्टोबर २००३ मध्ये विशद करण्यात आली आहे. तथापि, या योजनेचा लाभ विद्यार्थ्यांना पुरेशा प्रमाणात मिळत नसल्याच्या तक्रारी शासनाकडे प्राप्त झाल्यानंतर दिनांक ११ जुलै २०११ च्या शासन निर्णयान्वये सदर योजना राज्यामध्ये सुधारित स्वरूपात राबविण्याबाबतचे शासन आदेश निर्गमित करण्यात आलेले आहेत. या योजनेअंतर्गत दिनांक २७ ऑगस्ट २०१० पासून २६ ऑगस्ट २०१२ पर्यंतच्या दाव्यांचा समावेश करण्यात आला होता.

शासनाने शासन निर्णय दिनांक १ ऑक्टोबर २०१३ अन्वये सदर योजना सन २०१२-२०१३ पासून नियमित स्वरूपात राबविण्याबाबतचे आदेश निर्गमित केले आहेत. सदर शासन निर्णयान्वये इयत्ता १ ली ते १२ वी पर्यंत शिकणाऱ्या मुला-मुलींसाठी सदर योजना सन २०१३-१४ पासून नियमित राबविण्याचे आदेश निर्गमित करण्यात आले आहेत. सुधारित योजनेअंतर्गत प्रस्ताव निकाली काढण्यासाठी प्रत्येक जिल्ह्यात खालीलप्रमाणे समिती गठित करण्याबाबतचे आदेश देण्यात आले आहेत.

१. जिल्हाधिकारी	.. अध्यक्ष
२. मुख्य कार्यकारी अधिकारी (जिल्हा परिषद)/ महापालिका उपायुक्त.	.. सदस्य
३. पोलीस अधीक्षक/पोलीस उपायुक्त	.. सदस्य
४. शिक्षणाधिकारी (माध्यमिक)/प्रशासन अधिकारी (शिक्षण)/ शिक्षण निरीक्षक/जिल्हा आरोग्य अधिकारी/सिव्हिल सर्जन/ सक्षम वैद्यकीय अधिकारी	.. सदस्य
५. शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक)/शिक्षण निरीक्षक/ प्रशासन अधिकारी (शिक्षण)	.. सदस्य सचिव

वरील समितीसमोर इयत्ता १ ली ते ८ वी व ९ वी ते १२ वी मध्ये शिकणाऱ्या मुलां/मुलींकरिता प्रस्ताव सादर करण्याची जबाबदारी अनुक्रमे शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक)/शिक्षणाधिकारी (माध्यमिक) यांची राहिल. बृहन्मुंबईकरिता शिक्षण निरीक्षक यांनी प्रस्ताव समितीसमोर सादर करावेत. या योजनेअंतर्गत अनुदानाची रक्कम पुढील प्राधान्यक्रमानुसार अदा करण्याचे निर्देश आहेत.

१. विद्यार्थ्यांची आई

२. विद्यार्थ्यांची आई हयात नसल्यास वडील

३. विद्यार्थ्यांचे आई/वडील हयात नसल्यास १८ वर्षावरील भाऊ किंवा अविवाहित बहीण किंवा पालक.

शासन निर्णय क्रमांक संकीर्ण २०२१/प्र.क्र.१५२/एस.डी.६, दि. २१ जून २०२२ नुसार सदर योजनेमध्ये विद्यार्थ्यांचा अपघात/जखमी झाल्यास अनुज्ञेय सानुग्रह अनुदान व त्यासाठी सादर करावयाची कागदपत्रे खालीलप्रमाणे राहतील.

अ.क्र.	अपघाताची बाब	सानुग्रह अनुदानाची रक्कम रुपये	प्रस्तावासोबत ३ प्रतीत सादर करावयाची कागदपत्रे
१	२	३	४
१	विद्यार्थ्यांचा अपघाती मृत्यू	रु. १,५०,०००	१. प्रथम खबरी अहवाल २. स्थळ पंचनामा ३. इन्क्वेस्ट पंचनामा ४. सिव्हिल सर्जन यांनी प्रतिस्वाक्षरीत केलेले मयत विद्यार्थ्यांच्या बाबतीत शवविच्छेदन अहवाल किंवा मृत्यू दाखला (सिव्हिल सर्जन यांनी प्रतिस्वाक्षरीत केलेले).
२	अपघातामुळे कायमचे अपंगत्व (२ अवयव/दोन डोळे किंवा १ अवयव व १ डोळा निकामी).	रु. १,००,०००	अपंगत्वाच्या कारणाबाबतचे डॉक्टरांचे अंतिम प्रमाणपत्र सिव्हिल सर्जन यांच्या प्रतिस्वाक्षरीसह (कायम अपंगत्वाचे प्रमाणपत्र).
३	अपघातामुळे कायमचे अपंगत्व (१ अवयव किंवा १ डोळा कायम निकामी).	रु. ७५,०००	अपंगत्वाच्या कारणाबाबतचे डॉक्टरांचे अंतिम प्रमाणपत्र सिव्हिल सर्जन यांच्या प्रतिस्वाक्षरीसह (कायम अपंगत्वाचे प्रमाणपत्र).
४	विद्यार्थ्यांस अपघातामुळे शस्त्रक्रिया करावी लागल्यास.	प्रत्यक्ष हॉस्पिटलचा खर्च किंवा जास्तीत जास्त रु. १,००,०००	शस्त्रक्रियेबाबतचे हॉस्पिटलचे प्रमाणपत्र सिव्हिल सर्जन यांच्या प्रतिस्वाक्षरीसह.
५	विद्यार्थी आजारी पडून सर्पदंशाने किंवा पोहताना मृत्यू झाल्यास.	रु. १,५०,०००	सिव्हिल सर्जन यांच्या प्रतिस्वाक्षरीत केलेले मयत विद्यार्थ्यांच्या बाबतीत शवविच्छेदन अहवाल किंवा मृत्यू दाखला.
६	विद्यार्थी कोणत्या कारणाने जखमी झाल्यास (क्रीडा स्पर्धेत खेळताना, शाळेतील जड वस्तू पडून, आगीमुळे, विजेचा धक्का, वीज अंगावर पडून).	प्रत्यक्ष हॉस्पिटलचा खर्च किंवा जास्तीत जास्त रु. १,००,०००	हॉस्पिटलचे उपचाराबाबतचे प्रमाणपत्र सिव्हिल सर्जन यांच्या प्रतिस्वाक्षरीसह.

३. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य

.. सन २०२१-२०२२ साठी या योजनेअंतर्गत एकूण रुपये ५,००,००,००० (रुपये पाच कोटी फक्त) एवढी तरतूद प्राप्त झाली असून जिल्ह्यांकडील मागणीनुसार रुपये ५,००,००,००० तरतूद वितरीत करण्यात आली आहे.

४. योजनेची व्याप्ती

.. राज्यभर.

वर्ष	सानुग्रह अनुदानाची रक्कम (रुपये हजारात)
२०१८-१९ प्रत्यक्ष	८७,८६५
२०१९-२० प्रत्यक्ष	३५,६१६
२०२०-२१ प्रत्यक्ष	३५,८५०
२०२१-२२ प्रत्यक्ष	५०,०००
२०२२-२३ अपेक्षित	१,२०,०००
२०२३-२४ अंदाजित	१,२०,०००

५. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिश्चिती

.. सदर योजना राज्यातील १ ली ते १२ वी च्या विद्यार्थ्यांच्या सुरक्षिततेसाठी आहे.

सर्वशिक्षा अभियान

वयोगट तीन ते अठरा वर्षे (पूर्व प्राथमिक ते उच्च माध्यमिक म्हणजेच इयत्ता १२ वी पर्यंतच्या मुलांच्या शिक्षणासाठी) असणाऱ्या मुलांना गुणवत्तापूर्ण व २१ व्या शतकातील कौशल्ये अंगीकृत करणारे शिक्षण प्राप्त होण्यासाठी सर्व शिक्षा अभियान, राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान व शिक्षक शिक्षण या पूर्वाश्रमीच्या (Erstwhile) योजना एकत्र करून शालेय शिक्षणासाठी एकात्मिक योजना म्हणून समग्र शिक्षा ही केंद्रपुरस्कृत योजना सन २०१९-२० पासून भारत सरकारने सुरु केली आहे.

समग्र शिक्षा

सर्व शिक्षा अभियान, राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान व शिक्षक शिक्षण या पूर्वाश्रमीच्या (Erstwhile) योजना एकत्र करून शालेय शिक्षणासाठी एकात्मिक योजना म्हणून समग्र शिक्षा ही केंद्रपुरस्कृत योजना सन २०१९-२० पासून भारत सरकारने सुरु केली आहे.

भारत सरकारने समग्र शिक्षा ही योजना दिनांक ०१ एप्रिल, २०२१ ते दिनांक ३१ मार्च, २०२६ कालावधीसाठी पुढे सुरु ठेवण्यास मान्यता दिली आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, २०२० मधील शिफारशींच्या अनुषंगाने समग्र शिक्षा योजनेची पुनर्रचना करण्यात आली असून यामध्ये नवीन उपक्रमांचा समावेश करण्यात आला आहे, तसेच पूर्वीच्या आर्थिक निकषांमध्ये सुधारणा करण्यात आल्या आहेत.

समग्र शिक्षा योजनेची उद्दिष्टे

- (i) गुणवत्तापूर्ण शिक्षण आणि मुलांच्या अध्ययन फलनिष्पत्तीमध्ये वाढ करणे. (Provision of Quality Education and Enhancing Learning Outcomes of Students).
- (ii) शालेय शिक्षणातील सामाजिक व लिंग दरी कमी करणे. (Bridging Social and Gender Gaps in School Education).
- (iii) शालेय शिक्षणात सर्व स्तरावर समता व समावेशन राहिल याची खात्री करणे. (Ensuring Equity and Inclusion at all levels of School Education).
- (iv) शालेय किमान मानकांची पूर्तता होईल याची खात्री करणे. (Ensuring Minimum Standards in Schooling Provisions)
- (v) व्यावसायिक शिक्षणास प्रोत्साहन देणे. (Promoting Vocationalization of Education).
- (vi) बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९ ची अंमलबजावणी करणे. (Implementation of Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009).

(vii) शिक्षक प्रशिक्षणासाठी राज्य शैक्षणिक संशोधन आणि प्रशिक्षण परिषद (एनसीईआरटी) राज्य शैक्षणिक संस्था आणि जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था (डीआयईटी) यांचे नोडल एजन्सी म्हणून सक्षमीकरण व उच्चिकरण करणे.

[Strengthening and up-gradation of State Councils for Educational Research and Training (SCERTs) / State Institutes of Education and District Institutes for Education and Training (DIET) as nodal agencies for Teacher Training].

लाभार्थी घटक

- समग्र शिक्षा ही योजना प्रामुख्याने शासकीय व स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या शाळा व त्यामधील मुलांसाठी लागू.
- तथापि, मोफत पाठ्यपुस्तके, शिक्षण, प्रशिक्षण इत्यादी बाबी खाजगी अनुदानित शाळांमधील मुले व शिक्षक यांचेसाठी लागू राहतील.
- तर शिक्षक हक्क कायद्यातील कलम १२ (१) (C) नुसार २५ टक्के आरक्षण या तरतुदीअंतर्गत खाजगी विनाअनुदानित शाळांमध्ये प्रवेशित बालकांच्या शुल्काची प्रतिपूर्ती करण्यात येईल.
- सदर तरतुदीचे लाभ हे भारत सरकारकडून मंजूर होणाऱ्या वार्षिक कार्ययोजना व अंदाजपत्रक आणि निधीच्या उपलब्धतेच्या मर्यादेच्या अधीन राहून देण्यात येतील.

योजनेची अंमलबजावणी

- शैक्षणिकदृष्ट्या मागास गट, LWE Affected District, विशेष लक्ष केंद्रित जिल्हे आणि आकांक्षित जिल्हांच्या शैक्षणिक विकास साधण्यावर भर.
- समग्र शिक्षा योजनेची अंमलबजावणी करण्यासाठी भारत सरकारद्वारा अंमलबजावणी आराखडा व कार्यक्रम व वित्तीय निकष तयार.
- राज्याने तयार केलेल्या वार्षिक कार्ययोजना व अंदाजपत्रकास भारत सरकार पातळीवरून मूल्यांकन करून मंजुरी.
- समग्र शिक्षा योजनेच्या वार्षिक कार्ययोजना व अंदाजपत्रक निर्मिती, निधीची उपलब्धता, निधी वर्ग करणे, त्याचा विनियोग करणे, कार्यक्रमाची अंमलबजावणी, समन्वय व सनियंत्रणाची जबाबदारी महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई या स्वायत्त संस्थेची.

★ **योजनेस आर्थिक साहाय्य** - या योजनेकरिता केंद्र व राज्याच्या निधीच्या हिश्याचे प्रमाण ६०:४०.

समग्र शिक्षा योजनेच्या वार्षिक कार्ययोजना व अंदाजपत्रकामध्ये खालीलप्रमाणे आर्थिक तरतूद करण्यात आली असून मंजूर तरतूद व खर्च तपशील खालीलप्रमाणे —

(रु. कोटी)

क्र.	सन	मंजूर वार्षिक कार्ययोजना व अंदाजपत्रक	खर्च
१	२०१८-१९	२४८१.९४	१६४७.१५
२	२०१९-२०	२८२५.४६	१३६०.४४
३	२०२०-२१	१८०७.४९	१०५९.२९
४	२०२१-२२	१८०६.३१	७८६.८७
५	२०२२-२३	२३८१.३१	८६०.०९

(नोव्हेंबर २०२२ अखेर).

समग्र शिक्षा सन २०२२-२३ संक्षिप्त तपशील खालीलप्रमाणे

Elementary Education

(Rs. In Lakhs)

Major Component	Intervention (Elementary Education)	Spillover	Fresh		Total
			Recurring	Non Recurring	
Access and Retention	Opening of New / Upgraded Schools	82.65	0.00	0.00	82.65
	Netaji Subhash Chandra Bose Avasiya Vidyalay	120.76	423.66	66.00	610.42
	Netaji Subhash Chandra Bose Avasiya Vidyalay (Hostel)	127.95	211.68	7.00	346.63
	Strengthening of Existing Schools (upto Highest Class VIII)-NR.	8649.56	0.00	5915.82	14565.38
	Transport and Escort Facilities	0.00	1137.72	0.00	1137.72
	Open School System for Oosc (NIOS/SIOS)	0.00	4.08	0.00	4.08
RTE Entitlements	Free Uniforms	0.00	21557.53	0.00	21557.53
	Free Textbooks	0.00	27034.64	0.00	27034.64
	Reimbursement towards expenditure incurred for 25% of Admission under 12 (1) (c) RTE Act.	0.00	4290.96	0.00	4290.96
	Special Training of Out of School Children (OoSC)	0.00	1974.06	0.00	1974.06
	Community Mobilization	0.00	956.38	0.00	956.38
	Training of SMC	0.00	1890.30	0.00	1890.30
Quality Interventions	LEP	0.00	6002.34	0.00	6002.34
	Composite School Grant	0.00	16807.20	0.00	16807.20
	Library Grants	0.00	997.67	0.00	997.67
	Rashtriya Aavishkar Abhiyan (Elementary)	0.00	192.50	0.00	192.50
	ICT and Digital Initiatives-Digital Hardware and Software (upto Highest Class VIII)-NR	5980.80	0.00	4516.80	10497.60
	Provision for BRC/URC	0.00	14759.46	0.00	14759.46
	Provision for CRC	0.00	1295.70	0.00	1295.70
	Innovation Project-NR	0.00	0.00	1030.00	1030.00
	Project Innovation-(Rec)-(State Specific) (Elementary)	0.00	593.60	0.00	593.60
	Innovation Project-Recurring	0.00	1447.17	0.00	1447.17
Early Childhood Care and Education (ECCE)	Pre Primary	0.00	1298.32	2928.00	4226.32
Nipun Bharat Mission	Foundational Literacy and Numeracy (NIPUN)	0.00	20103.06	0.00	20103.06
Teacher Training	In Service Training (Elementary)	0.00	12.32	0.00	12.32
Salary of Teachers	Financial Support for Teacher Salary (Elementary)	0.00	7898.98	0.00	7898.98
Gender and Equity	Kasturba Gandhi Balika Vidyalaya (KGBVs)	223.66	2501.51	41.05	2766.22
	Rani Laxmibai Atma Raksha Prashikshan (upto Class VIII)	0.00	3038.85	0.00	3038.85
	Special Project for Equity	0.00	0.00	2534.70	2534.70
Inclusive Education	Provision for Children with Special Needs (CWSN)	0.00	11216.73	0.00	11216.73
Sports and Physical Education	Sports and Physical Education (upto Highest Class VIII)	0.00	4220.05	0.00	4220.05
Monitoring of the Scheme	Monitoring Information System (MIS)	0.00	786.47	0.00	786.47
Program Management	Program Management	0.00	8066.74	0.00	8066.74
Elementary Education - Grand Total		15185.38	160719.68	17039.37	192944.43

Secondary Education

(Rs. In Lakhs)

Major Component	Intervention (Secondary Education)	Spillover	Fresh		Total
			Recurring	Non Recurring	
Access and Retention	Netaji Subhash Chandra Bose Avasiya Vidyalay	0.00	42.98	4.55	47.53
	Strengthening of Existing Schools-NR	1306.84	0.00	1853.27	3160.11
	Transport and Escort Facilities	0.00	44.64	0.00	44.64
RTE Entitlements	Community Mobilization	0.00	27.77	0.00	27.77
	Training of SMDC	0.00	55.53	0.00	55.53
Quality Interventions	LEP	0.00	1456.74	0.00	1456.74
	Composite School Grant	0.00	1112.50	0.00	1112.50
	Library Grants	0.00	59.30	0.00	59.30
	Rashtriya Aavishkar Abhiyan (Secondary)	0.00	6510.00	0.00	6510.00
	ICT and Digital Initiatives-Digital Hardware and Software (upto Highest Class XII)-NR	8792.60	0.00	1255.20	10047.80
	Innovation Project	0.00	221.10	0.00	221.10
	Project for Kal Ustav	0.00	12.00	0.00	12.00
	Band Competition (Secondary and Sr. Secondary)	0.00	5.00	0.00	5.00
	In Service Training (IX-XII)	0.00	486.52	0.00	486.52
	School Leadership Training of Head Teachers/ Principals/RPse (Secondary).	0.00	27.54	0.00	27.54
Gender and Equity	Kasturba Gandhi Balika Vidyalaya (KGBVs)	1333.10	1667.09	0.00	3000.19
	Rani Laxmibai Atma Raksha Prashikshan (upto Class X or XII).	0.00	191.85	0.00	191.85
	Special Project for Equity (Non Recurring) (Secondary)	0.00	0.00	447.30	447.30
Inclusive Education	Provision for Children with Special Needs (CWSN)	816.00	5285.87	0.00	6101.87
Vocational Education	Introduction of Vocational Education at Secondary and Higher Secondary.	243.09	5793.04	282.00	6318.13
Sports and Physical Education	Sports and Physical Education (upto Highest Class XII)	0.00	462.75	0.00	462.75
Secondary Education - Grand Total		12491.63	23744.21	3560.32	39796.16

शैक्षणिक सद्यःस्थिती

अ.क्र.	प्रकार	शाळा	विद्यार्थी संख्या	शिक्षक	विद्यार्थी शिक्षक गुणोत्तर
१	शासकीय व स्थानिक स्वराज्य संस्था	६५,६३९ (५९.९०%)	५७,६८,७७१ (२६.१५%)	२,४२,५०९ (३२.४०%)	२३.७९
२	खाजगी अनुदानित	२४,०२१ (२१.९०%)	१,०१,३८,६२६ (४५.९५%)	२,८६,६८७ (३८.३०%)	३५.३६
३	खाजगी विनाअनुदानित	१९,९४५ (१८.२०%)	६१,५३,४३७ (२७.९०%)	२,१९,३९३ (२९.३०%)	२८.०५
एकूण		१,०९,६०५	२,२०,६०,८३४	७,४८,५८९	२९.४७

कार्यक्षमता प्रतवारी दर्शके (PGI-Performance Grading Index) : शाळेच्या शैक्षणिक गुणवत्तेत वाढ करणे, शाळांच्या दर्जाचे मूल्यमापन करणे, त्यानुसार शाळांना निधी उपलब्ध करणे आणि या सुधारणांची निधीच्या उपलब्धतेशी जोडणी करण्यासाठी भारत सरकारने दिनांक ८ फेब्रुवारी २०१८ रोजीच्या पत्रानुसार PGI तयार केली असून ७० दर्शकांवर (Indicators) आधारित देशातील सर्व ३६ राज्यांचे मूल्यांकन करण्यात येत आहे. PGI मधील ७० दर्शकांची माहिती यु-डायस प्लस, राष्ट्रीय संपादनूक सर्वेक्षण (NAS), शगून व माध्यान्ह भोजन योजनांच्या माहितीतून भारत सरकारकडून प्रत्येक राज्याचा शैक्षणिक निर्देशांक ठरविण्यात येतो. सन २०१७-१८, सन २०१८-१९, सन २०१९-२० व सन २०२०-२१ च्या माहितीवर आधारित PGI तक्ता :-

Year	Categoray 1				Categoray 2		Total Weight (1000)	Diff. (out of 1000)	Rank
	Outcomes				Governance and Management				
	Weight (640)				Weight (360)				
	Domain 1	Domain 2	Domain 3	Domain 4	Domain 1				
Learning Outcomes and Quality	Access	Infrastructure and Facilities	Equity	Governance Processes					
Weight	180	80	150	230	360	1000			
2017-18	144	76	113	212	155	700	300	19	
2018-19	144	76	126	210	246	802	198	5	
2019-20	144	76	126	224	299	869	131	9	
2020-21	144	76	143	225	340	928	72	1	
Diff(2019-20 and 2020-21)	0	0	17	1	41	67	59		
% of Weight 2017-18	80.00%	95.00%	75.33%	92.17%	43.06%	70.00%			
% of Weight 2018-19	80.00%	95.00%	84.00%	91.30%	68.33%	80.20%			
% of Weight 2019-20	80.00%	95.00%	84.00%	97.39%	83.06%	86.90%			
% of Weight 2020-21	80.00%	95.00%	95.33%	97.83%	94.44%	92.80%			

● राज्याचा PGI निर्देशांक व 'निती' आयोगाकडून SEQA निर्देशांक भारत सरकारकडून निश्चित.

● सन २०२०-२१ मध्ये राज्यास पहिले स्थान प्राप्त झाले आहे.

● PGI च्या अहवालानुसार--

Level-I (गुण ९५१-१०००) मध्ये एकाही राज्याचा समावेश नाही.

Level-II (गुण ९०१-९५०) मध्ये केरळ (९२८), महाराष्ट्र (९२८), पंजाब (९२८), चंदीगड (९२७), गुजरात (९०३), राजस्थान (९०३) व आंध्र प्रदेश (९०२) या ७ राज्य/केंद्रशासित प्रदेशांचा समावेश आहे.

Level-III (गुण ८५१-९००) मध्ये १२ राज्य/केंद्रशासित प्रदेशांचा समावेश आहे.

Grade-I (गुण ८०१-८५०) मध्ये ६ राज्य/केंद्रशासित प्रदेशांचा समावेश आहे.

Grade-II (गुण ७५१-८००) मध्ये ६ राज्यांचा समावेश आहे.

Grade-III (गुण ७०१-७५०) मध्ये ४ राज्यांचा समावेश आहे.

Grade-IV (गुण ६५१-७००) मध्ये एका राज्याचा समावेश आहे.

Grade-V (गुण ६०१-६५०), Grade-VI (गुण ५५१-६००) व Grade-VII (गुण ०१-५५०) मध्ये एकाही राज्याचा समावेश नाही.

समग्र शिक्षा योजनेअंतर्गत सन २०२२-२३ मध्ये मंजूर उपक्रम

★ शालेय सुविधा व टिकवणूक

(१) नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी शाळा

- **लाभार्थी :** विखुरलेल्या वाड्या, वस्त्या, बेघर, अनाथ, माता-पित्याचे संरक्षण नसलेली बालके, रस्त्यावर / प्लॅटफॉर्मवर / रेल्वेस्थानकामध्ये राहणारी तसेच दुर्बल घटक व वंचित गटातील विशेषतः शहरी भागातील शाळाबाह्य बालकांसाठी निवासी शाळा सुरु करण्याची तरतूद.

- सन २०२२-२३ पासून निवासी शाळा नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी शाळा या नावाने कार्यान्वित आहेत.
- नंदुरबार हा राज्यातील विशेष लक्षवेधी जिल्हा. तोरणमाळ या ग्रामपंचायतीमधील गावे विखुरलेल्या वाड्यावस्त्यांमध्ये असल्याने शाळेचे वस्तीपासूनचे अंतर अधिक. शाळेचे अंतर, डोंगराळ भाग, अपुरी परिवहन सुविधा, बांधकाम साहित्याच्या दळणवळणासाठी सुविधा उपलब्ध नसल्याने या भागातील २९ शाळांना मूलभूत सुविधा उपलब्ध करून देण्यास अडचणी.
- नंदुरबार जिल्ह्यातील धडगाव तालुक्यातील 'तोरणमाळ केंद्रा'करिता सन २०१७-१८ मध्ये आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे शिक्षण १,६०० विद्यार्थ्यांकरिता उपलब्ध करण्यासाठी नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी शाळा मंजूर.
- पहिला टप्पा ३०० विद्यार्थी (सन २०१७-१८), दुसऱ्या टप्पा ५०० विद्यार्थी, (सन २०१८-१९ व तिसरा टप्पा ८०० विद्यार्थी (सन २०१९-२०).
- डावी कडवी विचारसरणीमध्ये (LWE) गडचिरोली जिल्ह्यातील एटापल्ली तालुक्याकरिता नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी शाळा बांधकाम पूर्ण होऊन सन २०२२-२३ साठी १०० मुलांसाठी तरतूद मंजूर.
- नंदुरबार व गडचिरोली या दोन जिल्ह्यांकरिता नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी शाळेस अनावर्ती व आवर्ती तरतूद मंजूर.
- राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये नमूद केल्यानुसार माध्यमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करणे व वय वर्षे १४ ते १८ मधील सर्वांना गुणवत्तापूर्ण शिक्षण पूर्ण मिळणे अभिप्रेत आहे. सन २०२२-२३ करिता नंदुरबार येथील नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी शाळेत इयत्ता ९ वी ते १० चे वर्ग सुरू करण्याच्या अनुषंगाने १०० विद्यार्थ्यांकरिता अनावर्ती व आवर्ती तरतूद मंजूर.
- **निधीची उपलब्धता** : राज्यस्तरावरून नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी शाळेस.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : जिल्हा स्तर.

(२) नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी वसतिगृह

- **लाभार्थी** : विखुरलेल्या वाड्या, वस्त्या, बेघर, अनाथ, माता-पित्याचे संरक्षण नसलेली बालके, रस्त्यावर / प्लॅटफॉर्मवर / रेल्वेस्थानकामध्ये राहणारी तसेच दुर्बल घटक व वंचित गटातील विशेषतः शहरी भागातील शाळाबाह्य बालकांसाठी निवासी वसतिगृह सुरू करण्याची तरतूद सन २०२२-२३ पासून निवासी वसतिगृह नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी वसतिगृह या नावाने कार्यान्वित आहेत.
- सन २०१२-१३ मध्ये ७ नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी वसतिगृह राज्यास मंजूर. यामध्ये ४ जिल्हा परिषदा गडचिरोली (भामरागड), बुलढाणा, गोंदिया व नांदेड व ३ महानगरपालिकांसाठी (नाशिक, मिरा-भाईंदर, कल्याण-डोंबिवली) आवर्ती व अनावर्ती मंजुरी.
- डावी कडवी विचारसरणीमध्ये (LWE) गडचिरोली जिल्ह्यातील सिरोंचा तालुक्याकरिता एका नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी वसतिगृहाकरिता आवर्ती व अनावर्ती तरतूद १०० मुलांसाठी मंजूर.
- ७ नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी वसतिगृहाकरिता आवर्ती व अनावर्ती तसेच एटापल्ली येथील एका नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी वसतिगृहाकरिता अनावर्ती याप्रमाणे ८ नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी वसतिगृहाकरिता तरतूद मंजूर.
- **प्रत्येक वसतिगृहाची क्षमता** ५० बालकांसाठी.
- **निधीची उपलब्धता** : राज्यस्तरावरून जिल्हास्तर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : जिल्हास्तर.

(३) शाळांचे सक्षमीकरण करणे (बांधकाम)

- नेताजी सुभाषचंद्र बोस निवासी शाळा
- शाळांना अतिरिक्त वर्ग खोली
- शाळांना मुलांचे व मुलींचे स्वच्छतागृह
- विद्युतीकरण.
- उच्च प्राथमिक जीर्ण इमारत दुरुस्ती.
- मोठ्या प्रमाणातील दुरुस्ती.
- विज्ञान प्रयोगशाळा, ग्रंथालय कक्ष, संगणक कक्ष, भौतिकशास्त्र प्रयोगशाळा, रसायनशास्त्र व जीवशास्त्र प्रयोगशाळा, कला/शिल्पकला कक्ष, दिव्यांग बालकांकरिता स्वच्छतागृह.
- **निधीची उपलब्धता** : राज्यस्तरावरून जिल्हास्तर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : शाळा व्यवस्थापन समिती.

बांधकाम - प्राथमिक स्तर

(Rs. in Lakhs)

Sr. No.	Particular	Spillover Works		Fresh work 2022-23		Total Works		Progress Report (upto November-2022)		
		No. of Works	Amt.	No. of Works	Amt.	No. of Works	Amt.	Compl.	In progress	Not started
A Civil Works										
1	Opening of New Primary Schools-NR (Elementary)	93	58.23	0	0.00	0	0.00	0	0	0
2	Upgradation of PS to UPS (VI-VIII)	15	24.42	0	0.00	0	0.00	0	0	0
3	Additional Classroom	935	2414.57	28	330.96	963	2745.53	639	291	33
4	Boys Toilet	71	345.41	0	0.00	71	345.41	8	58	5
5	Grils Toilet	78	381.35	787	2597.10	865	2978.45	0	74	791
6	Electrification	0	0.00	248	99.20	248	99.20	0	0	248
7	Major Repair	1694	5217.95	370	2035.00	2064	7252.95	891	530	643
8	Dilapidated ACR	19	137.88	0	0.00	19	137.88	0	19	0
9	Staff Quarter	1	127.00	6	156.96	7	283.96	0	1	6
10	Solar	7	35.00	387	696.60	394	731.60	0	0	394
11	Residential School	3	144.27	0	0.00	2	25.41	2	0	0
12	Residential Hostel	1	127.95	0	0.00	1	127.95	0	1	0
13	Construction of Building (New) KGBV	2	177.06	0	0.00	0	0.00	0	0	0
14	Construction of Building (Previous) KGBV	7	44.61	0	0.00	0	0.00	0	0	0
Total ..		2926	9235.70	1826	5915.82	4634	14728.34	1540	974	2120

बांधकाम - माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तर

1	Library Room	7	163.80	21	494.34	28	658.14	0	0	28
2	Lab Equipment (Sci. Lab)	4	11.50	16	16.00	20	27.50	0	0	20
3	Science Lab	4	74.40	20	377.20	24	451.60	0	0	24
4	Additional Classroom	6	389.98	13	245.18	19	635.16	0	0	19
5	Physics Lab	4	74.40	0	0.00	4	74.40	0	0	4
6	Computer Room	2	73.09	10	188.60	12	261.69	0	0	12
7	Chemistry Lab	5	93.38	0	0.00	5	93.38	0	0	5
8	Biology Lab	5	93.07	0	0.00	5	93.07	0	0	5
9	Art/Craft Room	6	187.69	25	471.50	31	659.19	0	0	31
10	Lab Equipment (Physics)	4	1.00	0	0.00	4	1.00	0	0	4
11	Lab Equipment (Chemistry)	5	3.50	0	0.00	5	3.50	0	0	5
12	Lab Equipment (Biology)	5	2.00	0	0.00	5	2.00	0	0	5
13	Boys Toilet	14	46.20	10	40.30	24	86.50	0	0	24
14	Grils Toilet	14	57.83	5	20.15	19	77.98	0	0	19
15	Construction of Building (New) KGBV	4	1333.01	0	0.00	4	1333.01	1	1	2
Total ..		89	2604.85	120	1853.27	209	4458.12	1	1	207

(४) परिवहन / मदतनीस सुविधा

- **लाभार्थी** : दुर्गम भागातील विखुरलेल्या वाड्या-वस्त्यांमध्ये नवीन शाळा सुरु करण्यास अडचणी येत असेल, तसेच ज्या ठिकाणी नवीन शाळा उघडण्यास जागा उपलब्ध होत नाही (शाळा सुविधा उपलब्ध नाही) अशा ठिकाणची तसेच शहरी वंचित मुले / अनाथ मुले यांना नियमित शाळेत जाण्यासाठी सुविधा.
- शिक्षण हक्क कायदा, २००९, भाग-३, कलम ६ (३) (१) नुसार नजीकच्या शाळेच्या क्षेत्रामध्ये किंवा हद्दीच्या आत शाळा उपलब्ध नाही अशा वस्त्यांमधील प्राथमिक (६ ते १४ वर्षे) व माध्यमिक (१४ ते १८ वर्षे) वयोगटातील मुलांना मोफत परिवहन सुविधा.
- नजीकच्या प्राथमिक / उच्च प्राथमिक शाळेत जाण्या-येण्यासाठी एस. टी. बसची सोय अथवा मासिक एस. टी. पासची सोय ज्या ठिकाणी उपलब्ध नसेल तेथे अधिकृत खाजगी वाहनाची सुविधा पुरविण्यासाठी प्रती विद्यार्थी रुपये ६०० प्रमाणे १० महिन्यांकरिता प्रती विद्यार्थी रुपये ६,००० प्रमाणे तरतूद.
- १८,९६२ प्राथमिक व ७४४ माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांकरिता तरतूद मंजूर.
- **निधीची उपलब्धता** : राज्यस्तरावरून जिल्हा व महानगरपालिका स्तर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : शाळा व्यवस्थापन समिती.

(५) मुक्त शाळा प्रणाली

- **राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण** : २०२० मध्ये ३ ते १८ वर्षे वयोगटातील शाळाबाह्य मुलांवरही लक्ष केंद्रित केले आहे आणि सर्वांसाठी सर्वसमावेशक आणि समान दर्जाचे शिक्षण सुनिश्चित करण्याची तरतूद आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, २०२० मध्ये मुलांनी शाळेत प्रवेश घेतला आहे आणि ते शाळेत जात आहेत याची खात्री करणे हे प्राथमिक उद्दिष्ट असल्याचे नमूद आहे (Para. 1 of Chapter 3). सामाजिक-आर्थिकदृष्ट्या वंचित गटांवर (SEDGs) विशेष भर देऊन, जे लोक प्रत्यक्षरीत्या शाळेत जाऊ शकत नाहीत अशा सर्व विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षण सुलभ करण्यासाठी, अनेक मार्ग सुकर करण्यासाठी औपचारिक आणि अनौपचारिक अशा दोन्ही पद्धतींचा समावेश असलेले शिक्षण, नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ ओपन स्कूलिंग (NIOS). आणि मुक्त दूरस्थ शिक्षण (ODL). कार्यक्रम तरुणांच्या शिकण्याच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी विस्तारित आणि मजबूत केले जातील (Para. 3.5 of Chapter 3).
- **लाभार्थी** : वयोगट १६ ते १९ मधील शाळाबाह्य मुलांसाठी केंद्र शासनाने २०४ मुलांकरिता रुपये २,००० प्रतिमूल याप्रमाणे एकूण रक्कम रुपये ४.०८ लाख तरतूद मंजूर.
- **निधीची उपलब्धता** : राज्यस्तरावरून निधीची उपलब्धता.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणी** : राज्यस्तर.

★ शिक्षण हक्क कायदानुसार मुलांना लाभ

(१) मोफत गणवेश :

- **लाभार्थी** : इयत्ता १ ली ते ८ वीच्या शासकीय शाळा, स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या शाळांतील सर्व मुली, अनुसूचित जातीची मुले, अनुसूचित जमातीची मुले, दारिद्र्यरेषेखालील पालकांची मुले.
- रुपये ३०० प्रमाणे २ गणवेशांकरिता रुपये ६०० प्रमाणे तरतूद मंजूर.
- दिनांक ४ जून २०१९ रोजीच्या शासनाच्या नियोजन विभागाकडून निर्गमित केलेल्या शासन निर्णयानुसार थेट लाभ हस्तांतरणाची (DBT) अट कायमस्वरूपी वगळून पूर्वीप्रमाणेच शाळा व्यवस्थापन समिती (SMC) मार्फत गणवेश खरेदी करून विद्यार्थ्यांना देण्याबाबत मार्गदर्शन.
- **लाभार्थी** : ३५,९२,९२९.
- **निधीची उपलब्धता** : राज्यस्तरावरून जिल्हा व महानगरपालिका स्तर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : शाळा व्यवस्थापन समिती.

(२) मोफत पाठ्यपुस्तक :

- **लाभार्थी** : इयत्ता १ली ते ८ वीच्या शासकीय शाळा, स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या शाळा व शासन अनुदानित शाळांतील सर्व विद्यार्थी.
- इयत्ता १ली ते ८ वीकरिता मराठी, हिंदी, उर्दू, इंग्रजी, गुजराती, कन्नड, तेलगू, सिंधी-अरेबी, तामीळ व बंगाली माध्यमातील पाठ्यपुस्तकांची छपाई.
- पाठ्यपुस्तकांचा व लार्ज प्रिंटचा पुरवठा बालभारती, पुणे यांचेमार्फत तर ब्रेल पुस्तकांचा पुरवठा नॅशनल असोसिएशन फॉर दि ब्लाइन्ड इंडिया, मुंबई यांचेमार्फत.
- बालभारती गोडारुन ते केंद्रस्तरापर्यंत पाठ्यपुस्तकांची वाहतूक शिक्षण संचालक (प्राथमिक), महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांचेमार्फत.
- शाळेच्या पहिल्या दिवशी लाभार्थी विद्यार्थ्यांना पाठ्यपुस्तकाचे वितरण शाळास्तरावरून करण्यात आले आहे.
- **लाभार्थी** : १,०५,६५,४८३.
- **निधीची उपलब्धता** : प्रत्यक्ष पुरवठा देयकानुसार बालभारती, पुणे यांना राज्यस्तरावरून निधीची उपलब्धता.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

(३) २५ टक्के प्रवेश सुविधा

- **लाभार्थी** : शिक्षण हक्क कायद्यातील कलम १२ (१) (C) नुसार दुर्बल घटक (ज्या कुटुंबाचे वार्षिक एकत्रित उत्पन्न रुपये एक लाखापर्यंत आहे अशा पालकांची बालके) व वंचित गटातील मुलांना (अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती आणि सर्व जाती धर्मातील दिव्यांग बालके) राज्य शासनाच्या अधिसूचनेनुसार खाजगी विनाअनुदानित व खाजगी कायम विनाअनुदानित शाळांमध्ये (अल्पसंख्याक वगळून) २५ टक्के राखीव जागांवर प्रवेश.
- **पात्र शाळा** : सर्व माध्यमाच्या प्राथमिक शाळा (राज्यमंडळ, सी.बी.एस.ई., आय.सी.एस.ई. व आय.बी. सह) विना- अनुदानित, कायम विनाअनुदानित, स्वयं अर्थसाहाय्यित (मदरसा, मक्तबा, धार्मिक पाठशाळा, अल्पसंख्यांक शाळा वगळून).
- राज्य शासनाकडून शाळांना प्रथम शुल्क प्रतिपूर्ती.
- केंद्र शासन सदर शुल्क प्रतिपूर्तीची तरतूद समग्र शिक्षा अंतर्गत राज्यास करते.
- **निधीची उपलब्धता** : समग्र शिक्षांतर्गत मंजूर तरतूद शासनास प्रतिपूर्ती करण्यात येते.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

‘आरटीई’ अंतर्गत २५ टक्के प्रवेशितांच्या फी प्रतिपूर्ती झालेल्या खर्चाचा तपशील

अ.क्र.	वर्ष	प्रती वर्षी प्रतिपूर्ती दर प्रती विद्यार्थी (रक्कम रुपयात)	राज्य शासनाने प्रतिपूर्तीपोटी वितरित केलेली व प्रत्यक्षात खर्च झालेली रक्कम (रु. कोटीत)	राज्य शासनास समग्र शिक्षा अंतर्गत करण्यात आलेली प्रतिपूर्ती (रु. कोटीत)
१	२०१२-१३	१२,३१५	}	१९.५०
२	२०१३-१४	१४,६२१		
३	२०१४-१५	१३,४७४		
४	२०१५-१६	१७,३२९		
५	२०१६-१७	१७,६७०	५०.००	२४.७०
६	२०१७-१८	१७,६७०	२१८.२८	१४.००
७	२०१८-१९	१७,६७०	१२०.००	१५०.००
८	२०१९-२०	१७,६७०	८५.०१	३७.००
९	२०२०-२१	१७,६७०	५०.००	८२.०६
१०	२०२१-२२	१७,६७०		५०.००
११	२०२२-२३	८,०००		४२.९१

(४) शाळाबाह्य मुलांकरिता विशेष प्रशिक्षण

- शाळाबाह्य बालकांमध्ये कधीही शाळेत न आलेली, मध्येच शाळा सोडलेली, तसेच Home Based Education घेणाऱ्या दिव्यांग बालकांचा समावेश.
- शाळाबाह्य बालकांना नियमित शाळेत दाखल करून त्यांची उपस्थिती टिकवून सदर मुलांना वयानुरूप वर्गासाठी निर्धारित संपादनूक पातळी गाठण्यासाठी नियमित शिक्षकांद्वारे विशेष प्रशिक्षण उपलब्ध करून देण्यात येते. त्यासाठी आवश्यक शैक्षणिक साहित्याची उपलब्धता. राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे यांच्यामार्फत करण्यात येते.
- शाळाबाह्य बालकांची शाळाबाह्य असण्याची कारणे वेगवेगळी. या शाळाबाह्य बालकांच्या गळतीची कारणे शोधण्याचा प्रयत्न करण्यात आला. त्यामध्ये --
 - **कौटुंबिक** - लहान भावंडांचा सांभाळ, कौटुंबिक कलह, पालकांची मानसिकता, पालकांची अनास्था, आर्थिक दारिद्र्य इ.
 - **बालक** - आजारपण, बालमजुरी, अनाथ, बेघर, संरक्षण नसलेली, रस्ता, रेल्वे प्लॅटफॉर्मवरील भीक मागणारी, दिव्यांग, वेश्या व्यवसाय करणाऱ्या महिलांची बालके, कुमारी मातांची बालके, बालविवाह, घरातून पळून गेलेली, अल्पवयीन बालके, बोलीभाषा इ.
 - **स्थलांतरण** - ऊसतोड, वीटभट्टी, दगडखाण, पाषाण, बांधकाम, तमाशा कलावंत, डोंबारी, पारधी, तेंदूपत्ता / कचरा गोळा करणारे, भटक्या/विमुक्त जमाती, आदिवासी कोलाम/माडिया जमाती, कोळसा खाण कामगार, नदीपात्रात वाळू गाळणारा, मांग/गारुडी समाज, मच्छीमार समाज, गुन्हाळ घरातील कामगार, शहरी भागात सततचे स्थलांतर इ.
 - **शिक्षकांची भीती व अनास्था** - वरील कारणांमुळे गळती होते हे या माध्यमातून पुढे आले आहे. या सर्व कारणांपैकी गळतीचे मुख्य कारण आर्थिक दारिद्र्य व अन्य कारणे नसून बालकांना शाळेत रस नसणे, अभ्यासाचे दडपण असणे, अध्ययनात अडचणी येणे इत्यादी आहेत. त्यामुळे ही बालके गावात/परिसरात राहतात पण शाळेत येत नाहीत. इतर सवंगड्यांसोबत ते फिरताना दिसून येतात. अशा मुलांच्या शिक्षणाच्या समस्या समजावून घेऊन त्या सोडविण्यासाठी उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. शाळाबाह्य बालकांना त्यांच्या वयोगटास अनुरूप वर्गामध्ये समवयस्क बालकांसोबत शिक्षण घेण्यासाठी दाखल करणे हा नैसर्गिक नियम आहे. वयानुरूप समकक्ष वर्गात दाखल केलेल्या बालकांना नियमित वर्गातील बालकांच्या अध्ययन पातळीपर्यंत आणण्यासाठी विशेष प्रयत्न करण्याची शिक्षकास गरज आहे. यासाठी कोणतेही अतिरिक्त पूरक मार्गदर्शन अथवा जादा तास घेण्याची आवश्यकता भासणार नाही. शाळाबाह्य मुलेसुद्धा वर्गातील इतर मुलांसोबत नियमित वेळेतच शिकू शकतात, हा आत्मविश्वास शिक्षकांमध्ये निर्माण होण्याची गरज आहे. या बालकांना शाळेच्या नियमित वेळेतच विशेष प्रशिक्षण देण्यासाठी विशेष कृती कार्यक्रम वर्गशिक्षकाने आखणे आवश्यक आहे.
 - **बालरक्षक** - दिनांक ९ जानेवारी २०१७ च्या जलद प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र कार्यक्रमांतर्गत शाळाबाह्य बालकांना मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी साहाय्य करणारे व्यक्तींनी (शिक्षक) बालरक्षक म्हणून राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे यांच्या वेबपोर्टलवर नोंदणी केली आहे. शिक्षकांनी शाळाबाह्य बालकांचा शोध घेऊन त्यांना शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी स्वतःस बालरक्षक घोषित केले आहे. राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे यांचेमार्फत बालरक्षकांना प्रशिक्षण देण्यात येते.
- सन २०२२-२३ साठी ९६०८ शाळाबाह्य बालकांकरिता विशेष प्रशिक्षणासाठी तरतूद मंजूर.
- जागतिक महामारी कोविड-२०१९ च्या कालावधीत शाळा बंद असल्यामुळे झालेल्या शाळाबाह्य वयानुरूप दाखल मुलांना, तसेच सर्व मुलांना SCERT, पुणे यांच्यामार्फत प्रशिक्षण देण्याची कार्यवाही करण्यात आली. सन २०२०-२१ मध्ये वयानुरूप प्रवेशित विद्यार्थ्यांना अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांसाठी भाषा, गणित, इंग्रजी, हिंदी विषयाचे राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे यांचेमार्फत ऑनलाईन प्रशिक्षण देण्यात आले होते.
- इयत्ता २ री ते १० वीच्या विद्यार्थ्यांचे मागील वर्षातील शैक्षणिक नुकसान भरून काढण्यासाठी व त्या-त्या वर्गाच्या क्षमता प्राप्त करण्यासाठी राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे यांचेमार्फत मराठी, हिंदी, गणित, विज्ञान व सामाजिक शास्त्र विषयाचे ४५ दिवसांचे सेतू अभ्यासाचे नियोजन.

- NCF-२०२० मध्ये नमूद केल्यानुसार पायाभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञानाबाबत विशेष मोहीम देशभर सुरु असून सन २०२६-२७ पर्यंत इयत्ता ३ री पर्यंतच्या प्रत्येक मुलाला भाषा व गणितातील मूलभूत क्षमता प्राप्त होणे गरजेचे आहे. त्याअनुषंगाने वयानुरूप प्रवेशित बालकांच्या अध्ययनातील प्रगतीचा वेळोवेळी आढावा घेण्याचे निर्देश.
- कोविड-१९ च्या कालावधीत बालकांची सुरक्षितता सर्वाधिक असल्यामुळे त्या अनुषंगाने शाळाबाह्य बालकांना शिक्षणाच्या प्रवाहात टिकविण्याच्या दृष्टीने शिक्षण विभागातील विविध स्तरावर सुनिश्चित केलेली आहे.
- **निधीची उपलब्धता** : राज्यस्तर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : शाळा व्यवस्थापन समिती.

(५) स्थलांतरित मुलांचे शिक्षण / हंगामी वसतिगृह

- प्रत्येक वर्षी दसरा वा दिवाळीनंतर वीटभट्टी कामगार, ऊसतोडणी कामगार व इतर कामगारांची कुटुंबे व त्यांची मुले मोठ्या प्रमाणात विविध कारणांसाठी विविध जिल्ह्यातून जिल्हांतर्गत किंवा जिल्हाबाह्य परिसरामध्ये स्थलांतरित होतात.
- स्थलांतरित मुलांचे शिक्षण नियमित शाळेमध्ये त्यांच्या मूळ ठिकाणी व्हावे यासाठी हंगामी वसतिगृह, नातेवाईकाकडे राहणाऱ्या मुलांना सकाळच्या नाष्ट्याची व रात्रीच्या जेवणाची सोय.
- बालक महत्त्वाचे असल्याने ते कोणत्या व्यवस्थापनाच्या शाळेत शिकत आहे हे महत्त्वाचे नाही. त्यामुळे खाजगी व्यवस्थापनाच्या शाळांमधून स्थलांतरित होणाऱ्या बालकांनाही त्या गावातील स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या शाळांमार्फत लाभ उपलब्ध करून देण्याची सुविधा आहे.
- हंगामी वसतिगृह योजनेच्या लाभासाठी बायोमॅट्रिक प्रणालीमध्ये बालकांच्या उपस्थितीची नोंद अनिवार्य. तथापि कोविड-१९ च्या प्रादुर्भावामुळे ही अट शिथिल.
- मुलांचे स्थलांतर रोखण्यासाठी बालरक्षक चळवळीचे व्यापक काम.
- काही अपरिहार्य कारणाने एखादे मूल स्थलांतरित झाल्यास शिक्षण हमी कार्डद्वारे मुलाच्या शिक्षणाचा हक्क अबाधित.
- स्थलांतरण कालावधी संपल्यानंतर पालक बालकांसह मूळ गावी आल्यानंतर शेवटचे स्थलांतर झालेल्या कार्यक्षेत्रातील शाळेकडून प्राप्त झालेल्या शिक्षण हमी पत्रकानुसार बालकास मूळ गावातील शाळेत प्रवेश देण्यात येतो.
- कोविड-१९ च्या प्रादुर्भावामुळे लाभार्थी विद्यार्थ्यांची त्यांच्या पालकांच्या अभावी शारीरिक व मानसिक गरजा पाहता आवश्यकतेनुसार व परिस्थितीनुरूप निकड लक्षात घेऊन त्यांना या उपक्रमाचा लाभ देण्याबाबत मार्गदर्शन. जेणेकरून अशा विद्यार्थ्यांच्या जेवणाची हेळसांड / उपासमार होणार नाही. कारण आरोग्याच्या दृष्टीने विद्यार्थ्यांची प्रतिकारक्षमता उत्तम राहणे अत्यावश्यक. जिल्ह्यांमधील सद्यःस्थिती विचारात घेऊन महसूल व वन विभागाच्या दिनांक ०१ जून २००६ च्या शासन निर्णयान्वये जिल्हास्तरावरील कार्यरत जिल्हा आपत्ती व्यवस्थापन प्राधिकरणाचे अध्यक्ष या नात्याने जिल्हाधिकाऱ्यांच्या पूर्वमान्यतेने उपक्रमाचे नियोजन करण्याबाबत मार्गदर्शन.
- **लाभार्थी** : २८०९७ बालकांकरिता ६ महिन्यांसाठी सन २०२२-२३ साठी हंगामी वसतिगृह मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : शाळा व्यवस्थापन समिती.

(६) लोकजागृती

- मुलाला योग्यरीत्या शिकण्यात आणि अध्ययन निष्पत्ती साध्य करण्यात मदत करण्यासाठी समाज आणि पालकांच्या सहभागावर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये भर दिला आहे.
- समाजाच्या शाळेप्रती वाढता सहभाग निश्चित करून शाळेचा शैक्षणिक विकास घडविणे व शाळा प्रगत करणे.
- शिक्षणाशी निगडित विविध प्रकारच्या जाहिराती, वार्षिक अहवाल, लेखापरीक्षण अहवाल, यशोगाथांचे संकलन, महत्त्वाच्या माहितीचे संकलन पुस्तिका, इत्यादींचे विकसन, छपाई व पुरवठा.
- शैक्षणिक जिंगल्स, क्लिप्स, भित्तिपत्रके, पोस्टर्स, व्हिडिओ संदेश, पथनाट्य, इत्यादीचे रेडिओ, दूरध्वनी, इंटरनेटच्या माध्यमातून प्रसार.
- नवोपक्रमशील, प्रयोगशील शिक्षक, पथदर्शक शाळांमधील शिक्षक, तंत्रज्ञानही शिक्षक इत्यादींनी केलेल्या चांगल्या कामाचे शिक्षणाच्या वारीद्वारे सादरीकरण.

- प्राथमिक स्तरावरील ६३,७५९ शाळांकरिता रुपये १५०० प्रमाणे व माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावरील १८५१ शाळांकरिता रुपये १५०० प्रमाणे तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्य व जिल्हा स्तर.

(७) शाळा व्यवस्थापन समिती / शाळा विकास व्यवस्थापन समिती :

- शाळा शैक्षणिक विकास आराखडा याबाबत स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या प्राथमिक व माध्यमिक शाळांमध्ये गठित करण्यात आलेल्या शाळा व्यवस्थापन समिती / शाळा व्यवस्थापन विकास समितीच्या प्रतिमाह बैठकांचे ऑनलाईन/ऑफलाईन आयोजन. प्राथमिक स्तरावरील ६३,०१० शाळांकरिता रुपये ३,००० प्रमाणे व माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावरील १८५१ शाळांकरिता रुपये ३००० प्रमाणे तरतूद मंजूर.
- शाळा व्यवस्थापन समिती व शाळा व्यवस्थापन विकास समितीच्या प्रतिमाहे होणाऱ्या बैठकांचे इतिवृत्त संकेतस्थळावर अपलोड करणे.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : शाळा व्यवस्थापन समिती / शाळा व्यवस्थापन विकास समिती.

★ गुणवत्तेशी संबंधित उपक्रम

(१) गट साधन केंद्राकरिता ICT ची सुविधा :

- अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेची गुणवत्ता व कार्यक्षमता सुधारण्यासाठी शिक्षकांना ऑनलाईनद्वारे अध्ययनातील नवीन तंत्रज्ञान अवगत होण्याकरिता गट साधन केंद्रांमध्ये ICT चा सुविधा उपलब्ध करून देणे. ज्यायोगे शिक्षकांचे क्षमता संवर्धन होण्यास मदत व देनंदिन नवीन ई-साहित्याची उपलब्धता.
- **लाभार्थी** : ६५ गट साधन केंद्रांकरिता सन २०२२-२३ साठी तरतूद मंजूर
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर

(२) Teacher Resource Package :

- राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, २०२० मध्ये ऑनलाईन संसाधने आणि सहयोगाने शिक्षण शिकण्याची प्रक्रिया समृद्ध करण्यासाठी डिजिटल अध्यापनशास्त्राच्या वापरासाठी स्मार्ट क्लासरूम विकसित करण्यावर भर देण्यात आला आहे. त्याचप्रमाणे, डिजिटल इंडिया मोहिमेचा उद्देश संपूर्ण शाळा डिजिटली सशक्त करणे आहे.
- सर्व शासकीय व स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांना टॅब्लेट्च्याने लॅपटॉप उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे. आकडेवारीनुसार ७.५ लाख शिक्षक कर्मचारी UDISE+ अंतर्गत नोंदणीकृत आहेत. अध्यापन प्रक्रिया सुलभतेने आणि शैक्षणिक आणि प्रशासकीय जबाबदाऱ्या पूर्ण करण्यासाठी शिक्षकांना लॅपटॉप देण्यात येणार आहे. यामुळे शिक्षकांना विविध डिजिटल पोर्टल्स जसे की, DIKSHA, IOT इत्यादींवरील साहित्य वापरण्यास आणि विद्यार्थ्यांना दाखविता येईल. यामुळे दर्जेदार ई-सामग्री प्राथमिक शाळेपर्यंत सहज पोहोचेल.
- **लाभार्थी** : ९९४ शासकीय व स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या ६१४० शिक्षकांकरिता रुपये १०,००० प्रमाणे सन २०२२-२३ साठी तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

★ नावीन्यपूर्ण उपक्रम

(१) शालेय स्तरावर सुरक्षितता आणि सुरक्षिततेसाठी निधी (Funds for Safety and Security at School Level) :

- बालकांचा मोफत व सक्तीचा शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९ ची एप्रिल २०१० पासून राज्यास अंमलबजावणी करण्यात येत आहे. राज्यातील प्रत्येक ६ ते १४ वयोगटातील मुलांस सुरक्षित वातावरणात गुणवत्तापूर्ण शिक्षण प्राप्त करण्याचा अधिकार प्राप्त झालेला आहे.
- “मुलांसाठी त्यांच्या घरापासून ते त्यांच्या शाळेपर्यंत आणि परत घरापर्यंत सुरक्षित वातावरणाची निर्मिती” यात बाल संरक्षण आणि सुरक्षिततेच्या मुद्द्यांचा समावेश आहे. यासाठी मुलींच्या शिक्षणाच्यादृष्टीने शालेय सुरक्षितता आणि सुरक्षिततेच्या मूलभूत निर्देशांकांवर सेफ्टी ऑडिट.

- मुलांवरील हिंसाचार थांबविण्यासाठी प्रतिबंधात्मक कृतीबद्दल जागरूकता मोहीम (पोक्सो कायद्याचे प्रमुख पैलू), शिक्षक, पालक, शाळा व्यवस्थापन समिती आणि सर्व भागधारकांना (Stake Holders) यांना या मोहिमेत सहभागी करून घेणे. शाळा सुरक्षा, आपत्ती जोखीम कमी करणे, बाल संरक्षण, आरोग्य आणि स्वच्छता, सक्षम पर्यावरण आणि मनोसामाजिक पैलू या विषयांवर विशेष लक्ष केंद्रित केले जाईल. यासाठी आवश्यक IEC साहित्य विकसित केले जाईल. राज्यस्तरावर सध्याच्या कार्यरत हेल्पलाइनला शिक्षण चाइल्ड सपोर्ट हेल्पडेस्कच्या माध्यमातून जोडले जाईल.
- शिक्षकांना कोविड-१९, आपत्ती व्यवस्थापनाविषयी मूलभूत माहितीचा प्रसार करण्यासाठी समुपदेशक म्हणून काम करण्यास प्रोत्साहित करण्याची आवश्यकता आहे, तसेच मा. सर्वोच्च न्यायालयाचे निर्देश, शिक्षा मंत्रालय, भारत सरकार, राष्ट्रीय बालहक्क संरक्षण आयोग, शिक्षणाचा हक्क कायदा, २००९, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० अंतर्गत शाळांमधील सुरक्षा, आरोग्य आणि पर्यावरण या विषयांबाबत राज्यातील सर्व शासकीय ६३,७५९ प्राथमिक शाळा आणि १,८५१ माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये रुपये २,००० प्रतिशाळा यानुसार गुणवत्ता व नवोपक्रम अंतर्गत डिजिटल/ऑनलाईनच्या माध्यमातून वरील सेवा उपलब्ध करून देण्याचे आणि सुरक्षाविषयक उपक्रम राबविण्याकरिता राज्यास तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

(२) अध्ययन समृद्धी कार्यक्रम (Learning Enhancement Programme) / उपचारात्मक शिक्षण (Remedial Teaching)

- गुणवत्तापूर्ण शिक्षण आणि मुलांच्या अध्ययन फलनिष्पत्तीमध्ये वाढ करणे हे समग्र शिक्षा योजनेच्या इतर उद्दिष्टांपैकी एक उद्दिष्ट आहे.
- भारत सरकारने कार्यक्षमता प्रतवारी दर्शके (PGI-Performance Grading Index) तयार केली असून ७० दर्शकांवर (Indicators) आधारित देशातील सर्व राज्यांचे मूल्यांकन करण्यात येत आहे.
- प्राथमिक स्तरावरील इयत्ता ६ वी ते ८ वीच्या १२,००,४६८ व माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी ते १२ वीच्या २,९१,३४७ विद्यार्थ्यांकरिता अध्ययन समृद्धी कार्यक्रम/उपचारात्मक शिक्षण याकरिता तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

(३) शाळांसाठी सर्वांगीण प्रगती कार्ड : (Holistic Report Card for School)

- राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, २०२० मध्ये शिफारस केल्यानुसार, शाळाआधारित मूल्यांकनासाठी सर्व विद्यार्थ्यांचे प्रगती कार्ड, जे शाळांद्वारे पालकांना कळविले जाईल. सर्वांगीण, ३६० डिग्री, संज्ञात्मक, भावनिक आणि सायकोमोटर डोमेनमधील प्रत्येक विद्यार्थ्यांची प्रगती आणि वेगळेपणा/विशिष्टता दर्शविणारा बहुआयामी अहवाल होलिस्टिक प्रोग्रेस कार्ड (HPC) स्वरूपात सादर करण्याबाबत नमूद आहे. सर्वांगीण प्रगती कार्ड घर आणि शाळा यांच्यातील महत्त्वाचा दुवा स्थापित करण्यास मदत करेल. पालकांना त्यांच्या मुलांच्या सर्वांगीण शिक्षण आणि विकासामध्ये सक्रियपणे सहभागी करून घेण्यासाठी आणि प्रत्येक विद्यार्थ्याला वर्गात आणि बाहेर कसे समर्थन द्यावे याबद्दल त्यांना मौल्यवान माहिती प्रदान करण्यासाठी वारंवार पालक-शिक्षक बैठका आयोजित करणे.
- प्रगती अहवालामध्ये स्वयंमूल्यांकन, समवयस्क मूल्यांकन आणि शिक्षक मूल्यांकन समाविष्ट असेल.
- **लाभार्थी** : इयत्ता १ ली ते ३ री मधील २४,३९,७४० विद्यार्थ्यांकरिता प्रती कार्ड रुपये ५ प्रमाणे सन २०२२-२३ साठी तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

(४) शाळा सिद्धी :

- देशातील सर्व प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांचे मूल्यांकन करणे व प्रमाणीकरण यासाठी शाळासिद्धी हा कार्यक्रम.
- शाळांची गुणवत्ता आश्वासित करणे तसेच शैक्षणिक, भौतिक व संस्थात्मक गुणवत्ता वाढ हे मुख्य लक्ष्य.
- राज्य शासनाच्या दिनांक ३० मार्च २०१६ व दिनांक ७ जानेवारी २०१७ रोजीच्या शासन निर्णयानुसार राज्यात शाळासिद्धी कार्यक्रमाची अंमलबजावणी.
- नीपा, नवी दिल्ली यांच्या वेबपोर्टलवर १०० टक्के शाळांनी स्व:मूल्यांकन करणे अनिवार्य
- ज्या शाळांनी स्व:मूल्यांकन केले आहे अशा शाळांच्या प्रगतीचे राज्यस्तरावरून बाह्य मूल्यांकन करण्यात येणार.
- सन २०२२-२३ मध्ये प्राथमिक स्तरावरील १०,००० व माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावरील १,८५१ शाळांच्या बाह्यमूल्यांकनाचे लक्ष्य.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

(५) Exposure to Vocational Education (वर्ग ६-८) :

- विद्यार्थ्यांना विविध व्यवसायांसाठी आवश्यक कौशल्ये आत्मसात करण्यासाठी आणि उच्च वर्गात त्यांचे विषय निवडताना माहितीपूर्ण निवड करण्यासाठी, त्यांना सुसज्ज करण्यासाठी इयत्ता ६ वी ते ८ वीमध्ये व्यवसाय शिक्षणाची संधी प्रदान करणे.
- जवळपासचे उद्योग/युनिट, परस्परसंवादी सत्र/व्याख्याने आणि कार्यशाळा, स्थानिक कारागीर, स्थानिक कौशल्ये/स्थानिक हस्तकलेवरील कारागीर, शिक्षक प्रशिक्षण याकरिता २४४ शाळांसाठी उच्च प्राथमिक विद्यार्थ्यांच्या भेटीसाठी रुपये १५,००० प्रमाणे सन २०२२-२३ करिता तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

(६) Student Internship Programme :

- व्यवसाय शिक्षणाचा पाया “करून शिकणे” हा आहे, जो अभ्यासक्रमात स्पष्टपणे दिसून येतो. जेथे ७० टक्के प्रात्यक्षिक (Practical) आणि ३० टक्के सिद्धांताला (Theory) दिले जाते. हा उद्देश लक्षात घेऊन, इयत्ता ११ वी आणि १२ वीच्या विद्यार्थ्यांना मदत करण्यासाठी विविध भागधारकांद्वारे उद्योगातील संपर्काचा फायदा घेण्यासाठी इंटरनशिप ज्यात वास्तविक जीवनात उपजीविकेच्या ठिकाणी ८० तासांचे व्यावहारिक काम अनिवार्य आहे.
- विद्यार्थ्यांना किमान ८० तास कामाच्या ठिकाणी किंवा नोकरीवर शिक्षण पूर्ण करणे आवश्यक आहे. इंटरनशिप प्रोग्राम किंवा ऑन-द-जॉब प्रशिक्षण विद्यार्थ्यांना वैयक्तिकृत प्रशिक्षण योजना विकसित करण्यास, उद्योगाशी संबंधित प्रथम माहिती प्राप्त करण्यास, श्रमिक बाजारपेठेत नवीन आणि विस्तारित संधी शोधण्यात आणि आवश्यकतेनुसार कौशल्ये विकसित करण्यास मदत करेल. १३,८२२ विद्यार्थ्यांकरिता सन २०२२-२३ मध्ये रुपये १,००० प्रमाणे तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

(७) Technology enables solutions :

- मुलांच्या शिकण्याच्या प्रगतीचा मागोवा घेण्यासाठी आणि वर्ग/मुलांच्या कामगिरीचा डेटाबेस तयार करण्यासाठी तंत्रज्ञानाचा वापर करणे.
- प्राथमिक स्तरावरील १,४८४ शाळांसाठी प्रतिशाळा ४०,००० प्रमाणे सन २०२२-२३ करिता तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

(८) बँड कॉम्पिटिशन (Band Competition)

- विद्यार्थ्यांमध्ये राष्ट्रभक्ती व राष्ट्रीय एकात्मिकता जागविण्यासाठी सन २०१७ पासून भारत सरकारतर्फे बँड कॉम्पिटिशनचे आयोजन व याकरिता तरतूद मंजूर.
- **स्पर्धेचा स्तर** : राज्यस्तर, राष्ट्रीय विभागीय स्तर, राष्ट्रीय अंतिम स्तर.
- **सहभाग** :-
 - सर्व माध्यमांच्या, सर्व व्यवस्थापनाच्या शाळांमधील १ मुलींचा व १ मुलांचा संघ.
 - प्रत्येक संघात १ बँड लिडर, २४ विद्यार्थी व १ शिक्षक तसेच १ बँड मास्टर अशी एकूण २७ संख्या.
 - प्रत्येक संघात सादरीकरणासाठी ७ मिनिटांचा अवधी.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

(९) कला उत्सव (Kala Utsav)

- विद्यार्थ्यांमध्ये असलेली प्रतिभा ओळखून त्यामधील कलागुणांना वाव देण्यासाठी केंद्रीय शिक्षा मंत्रालय, नवी दिल्ली यांच्यामार्फत सन २०१५-१६ पासून कला उत्सवाचे आयोजन करण्यासाठी माध्यमिक स्तराकरिता तरतूद मंजूर.
- विद्यार्थ्यांमध्ये असलेली सुप्त प्रतिभा ओळखून शाळा स्तरावर निवडलेल्या कला प्रकारनिहाय विद्यार्थ्यांचे जिल्हास्तरावर व जिल्हास्तरावरून निवडलेल्या विद्यार्थ्यांची राज्यस्तरावर स्पर्धा आयोजित करून राज्यातून निवडलेल्या विद्यार्थ्यांना राष्ट्रीय स्तरावर प्रतिनिधित्वाची संधी देणे.
- सर्व माध्यमांच्या सर्व व्यवस्थापनांच्या माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमधील विद्यार्थी समाविष्ट.
- जिल्हा, राज्य व राष्ट्रीय स्तरावरील कला उत्सवाकरिता तरतूद मंजूर.

- **कला प्रकार :-**
 - संगीत (गायन) - शास्त्रीय (Vocal Music - Classical).
 - संगीत (गायन) - पारंपरिक लोक संगीत (Vocal Music - Traditional Folk).
 - संगीत (वादन) - परक्युसिद्ध (Instrumental Music - Percussive).
 - संगीत (वादन) - मधुर (Instrumental Music - Melodic)
 - नृत्य - शास्त्रीय (Dance - Classical).
 - नृत्य - (लोक नृत्य) (Dance Folk).
 - दृश्यकला (द्विमिती) - (Visual Arts - 2 dimensional).
 - दृश्यकला (त्रिमिती) - (Visual Arts - 3 dimensional).
 - स्थानिक खेळ व खेळणे (Indigenous Toyes and Games).
 - नाटक (एकल अभिनय)-Drama (Solo Acting).
 - **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

(१०) Foundational Numeracy and Literacy

- राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण सन २०२० नुसार, प्राथमिक स्तरावर सन २०२६-२७ पर्यंत मूलभूत भाषिक व गणितीय कौशल्य प्राप्त करण्यास सर्वोच्च प्राधान्य देण्यात आले आहे. यात प्राथमिक पातळीवरील अनेक विद्यार्थ्यांनी अद्याप मूलभूत साक्षरता व संख्या ज्ञान प्राप्त केले नाही, असे ठळकपणे नमूद आहे. वय वर्षे ३ ते ९ वयोगटातील सर्व विद्यार्थ्यांना मूलभूत साक्षरता व संख्या ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी भारत सरकारने “समग्र शिक्षा” मध्ये निपुण भारत (National Initiative For Proficiency In Reading With Understanding and Numeracy) अंतर्गत प्रत्येक विद्यार्थ्यांने इयत्ता ३ रीपर्यंत मूलभूत साक्षरता व संख्या ज्ञान सन २०२६-२७ पर्यंत प्राप्त करण्याचे लक्ष निर्धारित केले आहे. त्यानुसार राज्यात सन २०२६-२७ पर्यंत इयत्ता ३ री पर्यंतच्या १०० टक्के विद्यार्थ्यांना मूलभूत साक्षरता व संख्या ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी तसेच इयत्ता ३ री पुढे गेलेल्या; परंतु अपेक्षित क्षमता प्राप्त न करू शकलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी “निपुण भारत” अंतर्गत पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान अभियानाची अंमलबजावणी करण्यास शासनाने मान्यता दिली आहे.
- शासकीय शाळांतील वय वर्षे ३ ते ९ वयोगटातील विद्यार्थ्यांना मूलभूत भाषिक व गणितीय कौशल्ये व वर्गनिहाय संपादनूक पातळी प्राप्त होण्यासाठी विद्यार्थ्यांकरिता (१) अध्ययन साहित्य (Learning Materials-Worksheet/Workbook/वाचन कार्ड/अध्ययनपूरक साहित्य), (२) शिक्षक हस्तपुस्तिका (३) शासकीय व अनुदानित शाळेतील शिक्षकांकरिता Foundational Literacy and Numeracy निष्ठा प्रशिक्षण, (४) राज्य व जिल्हास्तरासाठी Project Monitoring Unit (PMU) करिता तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्य व जिल्हास्तर.

(११) शिक्षक प्रशिक्षण

- मानव संसाधन विकास मंत्रालय, नवी दिल्ली व राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, नवी दिल्ली यांच्यामार्फत देशातील सर्व राज्यांमधील शासकीय व स्थानिक स्वराज्य संस्था तसेच अनुदानित माध्यमिक शाळांमधील इयत्ता ९ वी ते १२ वीला शिकविणारे शिक्षक व अशा शाळांचे मुख्याध्यापक यांच्यासाठी NISHTHA (National Initiative for School Heads' and Teachers' Holistic Advancement) या प्रशिक्षण कार्यक्रमाची सुरुवात करण्यात आली असून याचा प्रमुख हेतू शालेय शिक्षणामधील गुणवत्ता वाढविणे हा आहे.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी**
राज्यस्तर - राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.
जिल्हा / तालुका स्तर - जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था.

(१२) संयुक्त शाळा अनुदान

- सदर अनुदान हे शासकीय आदिवासी विकास विभागाकडून चालविलेल्या आश्रमशाळा, समाज कल्याण विभागाकडून चालविलेल्या शाळा, विद्यानिकेतन तसेच स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या शाळा (जिल्हा परिषद, नगरपालिका, नगरपरिषद, महानगरपालिका, कटक मंडळे इत्यादी) साठी मंजूर आहे.

- शाळा व्यवस्थापन समितीने शाळांची गरज लक्षात घेऊन या अनुदानाचा उपयोग करावा.
- या अनुदानाचा विनियोग हा शाळेतील नादुरुस्त असलेल्या लाईट, पंखे, खिडक्या, खेळाचे मैदान दुरुस्त करणे तसेच आवर्ती खर्च उदा. खेळाचे साहित्य दुरुस्ती, विज्ञान प्रयोगशाळा साहित्य खरेदी, शाळेचे वीज बिल, इंटरनेट, पाण्याची सुविधा, वार्षिक देखभाल-शाळा इमारत दुरुस्ती, शौचालये दुरुस्ती आणि इतर भौतिक सुविधा सुस्थितीत ठेवण्यासाठी करता येईल.
- शालेय स्वच्छतागृह स्वच्छता याकामी मंजूर असलेल्या एकूण निधीच्या १० टक्के निधी हा स्वच्छ कार्य योजना या उपक्रमावर करण्यास मंजुरी.
- प्राथमिक स्तरावरील ६३,९०० तसेच माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावरील १,८२० शाळांकरिता विद्यार्थी पटसंख्येनुसार संयुक्त शाळा अनुदान मंजूर.
- साध्या राज्यात व संबंध देशामध्ये पसरत असलेला कोरोना विषाणूचा (Covid-19) या साथीच्या आजाराचा वाढता प्रादुर्भाव लक्षात घेता, मूलभूत सुविधांच्या तरतुदीकरिता विद्यार्थ्यांच्या आरोग्याच्या दृष्टीने हात धुण्यासाठी द्रव्य स्वरूपातील अत्यावश्यक वस्तू उदा.- Like Soap, Alcohol Rub/ Hand Sanitizer आणि Chlorine Solution च्या वापराकरितादेखील सदर अनुदानातून खर्च करण्यास सन २०२१-२२ मध्ये भारत सरकारने मंजुरी दिली आहे. शाळेची स्वच्छता व शाळा परिसरातील सर्व भागांचे निर्जंतुकीकरण नियमितपणे करता यावे, शाळा परिसर बालकांच्या आरोग्याच्या दृष्टीने अनुकूल राहिल याकरिता या अनुदानाचा विनियोग करता येईल. या कामी समाज सहभागदेखील घेता येईल.
- प्राथमिक स्तरावरील ६३,७५९ व माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावरील १८५१ शाळांकरिता विद्यार्थी पटसंख्येनुसार संयुक्त शाळा अनुदान मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : शाळा व्यवस्थापन समिती.

(१३) ग्रंथालय

- विद्यार्थ्यांची वाचन क्षमता सुधारणे, वाचनाची आवड लागणे यासाठी शासकीय व स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या इयत्ता ८ वीपर्यंतचे वर्ग असलेल्या ४३,११७ प्राथमिक, २०,६४२ उच्च प्राथमिक व इयत्ता १२ वीपर्यंत वर्ग असलेल्या १४७८ माध्यमिक व ३७३ उच्च माध्यमिक शाळांसाठी तरतूद मंजूर.
- ग्रंथालयाकरिता मंजूर तरतुदीचा विनियोग भारत सरकारच्या दिनांक २८/१०/२०२१ रोजीच्या सुधारित मार्गदर्शनानुसार करण्याबाबतचे निर्देश.
- ग्रंथालयाच्या ५० टक्के अनुदानामध्ये 'एनबीटी'ची पुस्तके व ५० टक्के अनुदानामध्ये स्थानिक स्तरावरील प्रकाशकांकडून पुस्तके खरेदी करून शाळांमध्ये उपलब्ध करून देण्याचे नियोजन.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

(१४) राष्ट्रीय आविष्कार अभियान

- विद्यार्थ्यांच्या विज्ञान व गणिताच्या शैक्षणिक प्रगतीचा स्तर उंचावण्याकरिता तसेच मुलांमध्ये विज्ञान विषयाची गोडी व विज्ञानविषयक दृष्टिकोन निर्माण करण्यासाठी राष्ट्रीय आविष्कार अभियान अंतर्गत पुढील उपक्रमांची अंमलबजावणी करण्यास भारत सरकारने मंजुरी दिली आहे.
- **विज्ञान व गणित ऑलिम्पियाडमध्ये सहभाग (Participation in Science and Maths Olympiads)** : विज्ञान व गणित ऑलिम्पियाडमध्ये सहभाग घेण्याकरिता राज्यातील प्राथमिक स्तरावरील ३५०० विद्यार्थ्यांकरिता व माध्यमिक स्तरावरील ३५०० विद्यार्थ्यांकरिता प्रती विद्यार्थी रुपये ५०० प्रमाणे तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.
- **School Mentioned by Higher Education Institutes** - विज्ञान, गणित आणि तंत्रज्ञानाबद्दल शालेय मुलांमध्ये विज्ञान संस्थात्मक भेटींद्वारे उत्सुकता, उत्साह आणि शोध वृद्धिगत होण्याकरिता राज्यातील प्राथमिक स्तरावरील ५२५० विद्यार्थ्यांकरिता व माध्यमिक स्तरावरील ५२५० विद्यार्थ्यांकरिता प्रती विद्यार्थी रुपये ५०० प्रमाणे तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.
- **विज्ञान प्रदर्शन/पुस्तक जत्रा (Science Exhibition/Book Fair)** : विविध शाळांमधील विद्यार्थी व शिक्षकांना विज्ञान प्रदर्शनाचा अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत मोठ्या प्रमाणात उपयोग होण्यासाठी विज्ञान प्रदर्शन आयोजनासाठी ३५ जिल्ह्यांकरिता प्रती जिल्हा रुपये २५,००० प्रमाणे तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

- **प्रश्नमंजुषा (Quiz Competition)** : प्रश्नमंजुषेमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये उत्साह वाढतो, वैचारिक दृष्टिकोन उंचावतो आणि त्यांना सद्यः परिस्थितीविषयक जागृती निर्माण करते. ही स्पर्धा मुलांना प्रोत्साहन देण्यास आणि त्यांना स्पर्धात्मक कार्यक्रमांमध्ये सर्वोत्कृष्ट घडविण्यास मदत करते. प्रश्नमंजुषा स्पर्धेकरिता ३५ जिल्ह्यांकरिता प्रती जिल्हा रुपये २५,००० प्रमाणे तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.
- **Exposure Visit Outside State** : इतर राज्यातील शाळा व इतर ठिकाणी आपल्या राज्यातील मुलांनी भेटी दिल्यास विद्यार्थ्यांच्या विचारांची देवाण-घेवाण शिक्षण प्राप्त करण्यास व विद्यार्थ्यांना सांस्कृतिक वृद्धीकरण व आनंददायीचे सामान्य ज्ञान वृद्धिगत होण्याकरिता ज्या शाळा सर्वात जास्त प्रगत झालेल्या आहेत व ज्या शाळेतील विद्यार्थ्यांची अध्ययन निष्पत्ती (learning Outcomes) सर्वोत्तम आहेत, त्यांना प्रोत्साहन व बक्षीस (Reward) देण्यासाठी इतर राज्यात भेटी देण्याकरिता तरतूद मंजूर. २० जिल्ह्यांतील प्राथमिक स्तरावरील ७०० विद्यार्थ्यांकरिता रुपये १५,००० प्रमाणे तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.
- **विद्यार्थ्यांसाठी उच्च संस्थांमध्ये अभ्यास सहल (राज्यांतर्गत) [Study Trip for Students to Higher Institutions (Within States)]** : आपल्या जिल्ह्यातील विद्यार्थ्यांनी राज्यातील इतर जिल्ह्यामधील शैक्षणिक क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या उच्च संस्थांना भेटी देण्याकरिता माध्यमिक स्तरावरील १७५० विद्यार्थ्यांकरिता रुपये ५०० प्रमाणे तरतूद मंजूर. इतर जिल्ह्यात शिक्षण क्षेत्रातील उच्च संस्थांमध्ये झालेल्या बदलांचे निरीक्षण करणे, अभ्यास करणे व आपल्या जिल्ह्यात त्याबाबत उपाययोजना करणे हा यामागील महत्त्वाचा हेतू. यामुळे विद्यार्थ्यांच्या विचारांची देवाण-घेवाण, आनंददायी शिक्षण प्राप्त करण्यास मदत व विद्यार्थ्यांच्या सामान्य ज्ञानात वृद्धी होण्यास मदत.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.
- **Tinkering Lab** : राज्यात १ शासकीय माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळा असून त्यापैकी पहिल्या टप्प्यात ८,५१,६४४ माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये टिकरिंग लॅब प्रस्थापित करण्यासाठी तरतूद मंजूर. Electronics, Electricals, Mechanical, Chemistry, Robotics, Boitech, Aerospace, Mobiles, 3D printing, Rapid prototyping tools, Agritech Water Sanitation, Automobiles, drone etc. घटकांतील विविध तंत्रज्ञानावरील सुमारे ४०० साहित्यांचा समावेश. ६४४ माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांकरिता प्रती शाळा रुपये १०.०० लाख प्रमाणे तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.
- **विज्ञान व गणित क्लबची निर्मिती करणे (Formation of Science/Maths Clubs)** : या क्लबमुळे मुलांना नेतृत्व गुण आणि आत्मविश्वास वाढविण्याची आणि छंद व कौशल्ये विकसित करण्याची संधी मिळेल. विज्ञान, गणित आणि तंत्रज्ञान चिह्न क्लबच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांसाठी वैज्ञानिक संकल्पनेवर व्हिडिओ तयार करण्याच्या स्पर्धेकरिता राज्याच्या प्रस्तावास मंजुरी. प्राथमिक स्तरासाठी याकरिता रुपये ५०० व माध्यमिक स्तरासाठी याकरिता रुपये ५०० प्रमाणे तरतूद मंजूर.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : शाळा व्यवस्थापन समिती/शाळा व्यवस्थापन विकास समिती.

(१५) ICT and Digital Initiatives :

- **प्राथमिक स्तर** - डिजिटल शाळा योजनेचा उद्देश संबंधित शाळांमध्ये अत्याधुनिक ICT (माहिती व दळणवळण तंत्रज्ञान) सुविधा उपलब्ध करून देणे आहे. डिजिटल शाळा उपक्रमांतर्गत, दुर्गम ठिकाणी असलेल्या शाळांमधील विद्यार्थ्यांना डिजिटल शिक्षणाचा अनुभव प्रदान करणे, विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक पातळी वाढविणे आणि शिक्षकांची क्षमता वाढवणे, शिक्षण पद्धतीत तंत्रज्ञानाचा वापर करणे, परस्परसंवादी आणि अनुकूलन करणारी शिकण्याची पद्धत सक्षम करणे. गरजा आणि आवडींवर आधारित विद्यार्थ्यांसाठी मुक्त शिक्षणाचे वातावरण तयार करणे हे उद्दिष्ट आहे. शासकीय व स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या उच्च प्राथमिक शाळांमध्ये दर्जेदार शिक्षणासाठी प्रत्येक शाळेला डिजिटल पायाभूत सुविधांनी सुसज्ज करण्यात येत आहे. आयसीटीद्वारे विद्यार्थ्यांना शिक्षण देण्याचे उद्दिष्ट आहे. सन २०१९-२० या वर्षामध्ये ७०८ उच्च प्राथमिक शाळांमध्ये संगणक प्रयोगशाळा निर्मितीसाठी सन २०२१-२२ मध्ये स्पिल ओव्हरमध्ये तरतूद मंजूर करण्यात आली आहे. तसेच सन २०२१-२२ मध्ये ६६३ शाळांमध्ये Smart Classroom स्थापन करण्याची तरतूद मंजूर आहे.
- **प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.
- **माध्यमिक स्तर** : माध्यमिक स्तरावर ICT ही योजना टप्प्याटप्प्याने राबविण्यात येत आहे. आत्तापर्यंत ५०० शाळांकरिता (टप्पा-I), २,५०० शाळांकरिता (टप्पा-II) व ४,६१८ शाळांकरिता (टप्पा-III) याप्रमाणे केंद्र शासनाने मंजूर केलेला आहे. टप्पा-I व टप्पा-II मधील ICT अंतर्गतच्या प्रयोगशाळांना ५ वर्षांचा कालावधी पूर्ण केल्यानंतर शाळांना हस्तांतरित करण्यात आलेल्या आहेत. टप्पा-III मधील

ICT अंतर्गतच्या प्रयोगशाळांची हस्तांतरण प्रक्रिया सुरु आहे. टप्पा-IV अंतर्गत सन २०१५-१६ मध्ये १,००० शाळा व टप्पा-V अंतर्गत सन २०१६-१७ मध्ये ५०० शाळांना मंजुरी देण्यात आली आहे. माध्यमिक स्तरावर टप्पा-I ते टप्पा-V अंतर्गत ICT करिता ९,११८ शाळा मंजूर आहेत. भारत सरकारकडून सन २०२०-२१ मध्ये १५०० शाळांना स्पिल ओव्हरमध्ये तरतूद मंजूर करण्यात आलेली आहेत. तसेच सन २०२१-२२ मध्ये २२४ शाळांमध्ये स्मार्ट क्लासरूम स्थापन करण्यासाठी तरतूद मंजूर आहे.

- प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी : जिल्हा / राज्यस्तर.

(१६) पूर्व प्राथमिक स्तरावर साहाय्य

- राज्य शैक्षणिक धोरण, २०२० मध्ये पूर्व प्राथमिक शिक्षणावर भर देण्यात आला असून राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, २०२० अंतर्गत पुनर्रचित शिक्षण राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा पूर्व प्राथमिक शिक्षणासंबंधी केंद्र शासनाकडून विकसित करण्यात येत आहे. सदरील पूर्व प्राथमिक शिक्षण हे आनंददायी पद्धतीने होण्याकरिता Toy Based Pedagogy ही NCERT, नवी दिल्ली यांनी तयार केली आहे. त्याअंतर्गत ज्या शासकीय शाळांशी संलग्न बालवाड्या व ज्या शाळांशी संलग्न आंगणवाड्या आहेत, त्यांच्यामध्ये सन २०२२-२३ मध्ये समग्र शिक्षांतर्गत पूर्व प्राथमिक शिक्षणाच्या सक्षमीकरणासाठी तरतूद मंजूर.
- २,९२८ शाळेशी संलग्न आंगणवाड्यांमध्ये Child Friendly Furniture, BALA Features, Out door Play Material व ९७६ पूर्व प्राथमिक शिक्षण देणाऱ्या बालवाड्यांतील ५४,७०४ मुलांना शैक्षणिक साहित्य उपलब्ध करून देण्यास आणि या ९७६ बालवाड्यांमध्ये कृतियुक्त शिक्षण, Play Materials व शैक्षणिक साहित्य संच पुरवठा करण्यास तरतूद मंजूर.
- प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी : राज्यस्तर.

(१७) गट / शहर / समूह साधन केंद्रांद्वारे शैक्षणिक आधार

- ४०८ गट / शहर साधन केंद्रांतर्गत कार्यरत पदांच्या वेतनासाठी तरतूद.
- ४०८ गट / शहर साधन केंद्रांना अध्यापन साहित्य (शैक्षणिक साहित्य), सादील अनुदान (कार्यालयीन व्यवस्थापन खर्च, आकस्मिक खर्च), बैठक, प्रवास भत्ते, इत्यादी बाबींवर खर्च करण्यासाठी तरतूद मंजूर.
- ६,१७० समूहसाधन केंद्रांना अध्यापन साहित्य (शैक्षणिक साहित्य), सादील अनुदान (कार्यालयीन व्यवस्थापन खर्च, आकस्मिक खर्च), बैठक, प्रवास भत्ते इत्यादी बाबींवर खर्च करण्यासाठी तरतूद मंजूर.
- शाळा, विद्यार्थी व शिक्षकांचे सक्षमीकरण होण्यासाठी केंद्र प्रमुखांद्वारा किमान दोन महिन्यांतून एकदा प्रत्येक शाळेस भेटी होणे आवश्यक आहे. ६१७० समूह साधन केंद्रांचे सक्षमीकरण [Mobility Support for CRC (Strengthening of CRC)] या उपक्रमांतर्गत तरतूद मंजूर.
- अंमलबजावणीची जबाबदारी : जिल्हा परिषद व महानगरपालिका.

★ क्रीडा व शारीरिक शिक्षण

- राष्ट्रीय क्रीडा धोरण, १९८४ नुसार शारीरिक शिक्षण व क्रीडा या बाबी शैक्षणिक अभ्यासक्रमाचा अविभाज्य घटक असण्यावर भर देण्यात आलेला आहे. याचा पुनरुच्चार १९८६ च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये तसेच राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा, २००५ मध्ये करण्यात आलेला आहे. शारीरिक व बौद्धिक विकास या बाबी एकमेकांशी निगडित असून शिक्षण हक्क कायदा, २००९ मधील कलम २९ नुसार विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक, मानसिक व एकूणच सर्वांगीण विकासावर भर देण्याबाबत नमूद आहे. त्या अनुषंगाने ४३,११७ प्राथमिक शाळांना प्रत्येकी रुपये ५,०००/- प्रमाणे तर २०,६४२ उच्च प्राथमिक शाळांना प्रत्येकी रुपये १०,०००/- प्रमाणे व १,४७८ माध्यमिक व ३७३ उच्च माध्यमिक शाळांना प्रत्येकी रुपये २५,०००/- प्रमाणे शासकीय व स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या शाळांना क्रीडा साहित्य घेण्यासाठी तरतूद मंजूर करण्यात आली आहे.
- प्रत्यक्ष अंमलबजावणीची जबाबदारी : राज्य / जिल्हास्तर, शाळा व्यवस्थापन समिती.

★ शिक्षक शिक्षण

१) महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद व जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्थांमधील शिक्षकांचे वेतन

- राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे व जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्थांमधील शैक्षणिक पदावरील (Academic Post) कार्यरत व्यक्तींचे वेतनाची तरतूद मंजूर.
- अंमलबजावणीची जबाबदारी : राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.

२) विद्या शाखेच्या विकासाकरिता कार्यक्रम

- संशोधन, पर्यवेक्षण इत्यादी बाबींसाठी तरतूद मंजूर.
- अंमलबजावणीची जबाबदारी : राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.

३) विद्या शाखेकरिता तांत्रिक साहाय्य

- राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे व जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्थांना तंत्रज्ञान सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी हार्डवेअर व सॉफ्टवेअर घेण्यासाठी तरतूद.
- **अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.

४) विद्या शाखेकरिता वार्षिक अनुदान

- राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे व ३३ जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्थांना दूरध्वनी देयक, विद्युत देयक, कार्यालयीन खर्च, आकस्मिक खर्च, व्यवस्थापन खर्च, मानधन, प्रवास व दैनिक भत्ते, फर्निचर, ग्रंथालयाकरिता पुस्तके, विद्युत उपकरणांची देखभाल, शिक्षक प्रशिक्षणासाठी तज्ज्ञ व्यक्तींसाठी मानधन, वाहन, तंत्रज्ञान साहित्य, स्टेशनरी, स्थानिक कर, इत्यादी बाबींवर खर्च याकामी तरतूद मंजूर.
- **अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.

५) दिक्षा (शिक्षकांकरिता राष्ट्रीय स्तरावर पोर्टल)

- ई-आशय निर्मिती व तंत्रज्ञान वापराच्या अन्य बाबींसाठी तरतूद मंजूर.
- **अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.

६) राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद स्तरावर मूल्यांकन कक्ष (Assessment Cell)

- राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे कार्यालयात स्वतंत्र मूल्यांकन कक्ष स्थापन करण्याकरिता तरतूद मंजूर. सदर कक्ष वेगवेगळे संपादनूक सर्वेक्षण, चाचणी संबंधित साहित्यांचे विकसन, विविध संबंधित घटकांचे सक्षमीकरण, माहिती संकलन, विश्लेषण, इ. जबाबदारी पार पाडेल.
- **अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.

★ शिक्षक वेतन

- शिक्षण हक्क कायदानुसार विद्यार्थी व शिक्षक प्रमाण राखण्यासाठी सन २०२१-२२ मध्ये भारत सरकारच्या प्रकल्प मान्यता मंडळाने (PAB) Single Head अंतर्गत रुपये ८५८०.६० लाख एकत्रित तरतूद मंजूर केली आहे. सन २०२२-२३ मध्ये ५ टक्के कपात करून रुपये ८१५१.५७ लाख. तथापि, शिक्षकांच्या रिक्त पदसंख्येत ३.१ टक्के वाढ. त्यामुळे सन २०२२-२३ मध्ये रुपये ७८९८.९८२ लाख तरतूद मंजूर.
- **अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.
- **अंशकालीन निदेशक** : कला, आरोग्य व शारीरिक शिक्षण आणि कार्यानुभव या विषयांसाठी राज्यातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या इयत्ता ६ वी ते ८ वीच्या वर्गाच्या १०० पेक्षा जास्त पदसंख्या असणाऱ्या पात्र १९८३ शाळांमधील कला, आरोग्य व शारीरिक शिक्षण कार्यानुभव या ३ विषयांच्या ५,९४९ अंशकालीन निदेशकांच्या पदांसाठी मानधनाकरिता शिक्षक वेतन या मुख्य लेखाशिर्षातर्गत (Single Head) सन २०२२-२३ मध्ये मंजूर रुपये ७८९८.९८२ लाख या तरतुदीत अंशकालीन निदेशकांच्या मानधनाचा समावेश. तथापि, अंशकालीन निदेशकांनी मा. उच्च न्यायालय, मुंबई, खंडपीठ-औरंगाबाद व नागपूर येथील दाखल केलेल्या याचिकांच्या अनुषंगाने कायम संवर्ग निर्माण करणे, पूर्ण वेळ शिक्षकांच्या वेतनाच्या अर्धे वेतन (Half Pay) मिळणेबाबत तसेच शिक्षण हक्क कायद्यातील इयत्ता ६ वी ते ८ वीच्या वर्गाचा नमूद कार्यभार (Work load) ऐवजी इयत्ता १ ली ते ८ वी चा कार्यभार (Work load) मिळणेबाबत याचिका दाखल आहेत. तथापि, दिनांक २१ ऑक्टोबर २०२० रोजी मा. उच्च न्यायालय, मुंबई, खंडपीठ औरंगाबाद यांचे आदेशानुसार शासन स्तरावरून अंशकालीन निदेशकांच्या नियुक्ती संदर्भातील शासन निर्णयाचा मसुदा मा. उच्च न्यायालय, मुंबई यांचेकडे दाखल. सद्यःस्थितीत सदर प्रकरण न्यायप्रविष्ट.
- **अंमलबजावणीची जबाबदारी** : राज्यस्तर.

★ **लैंगिक व समता**

१) **कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालय**

- **प्रकार (Type)-I व प्रकार (Type)-III** - राज्यातील १० जिल्ह्यांतील (बीड, गडचिरोली, हिंगोली, जालना, कोल्हापूर, नंदुरबार, नाशिक, नांदेड, परभणी व पालघर) शैक्षणिकदृष्ट्या अप्रगत ४३ गटातील दुर्बल घटक, वंचित गट, विशेष गरजाधिष्ठित व अल्पसंख्यांक समाजातील शाळाबाह्य मुलींच्या शिक्षणाकरिता कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालय ही योजना सन २००६-०७ पासून भारत सरकारने शैक्षणिकदृष्ट्या अप्रगत गटासाठी सुरु केली आहे. सदर कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालयांमध्ये इयत्ता ६ वी ते ८ वी च्या मुलींकरिता प्रवेश देण्यात येतो. कोल्हापूर जिल्ह्यातील गगनबावडा गटाकरिता मॉडेल-III (१५० मुलींची क्षमता) आणि उर्वरित ४२ गटांकरिता मॉडेल-I (१०० मुलींची क्षमता) याप्रमाणे आवर्ती व अनावर्ती अनुदान मंजूर. राज्यात ४३ शैक्षणिकदृष्ट्या अप्रगत गटात प्रत्येकी एक याप्रमाणे ४३ कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालय (KGBV प्रकार-I) २९ जिल्हा परिषद व १४ खाजगी संस्थांद्वारे कार्यरत आहेत. मानव विकास या योजनेंतर्गत याच निवासी शाळांपैकी ३९ निवासी शाळांमध्ये इयत्ता ९ वी व इयत्ता १० वी करिता वर्ग सुरु करण्यात आलेले आहेत. याकरिताचा खर्च हा मानव विकास योजनेमधून करण्यात येतो.
- **प्रकार (Type)-IV** - इयत्ता ९ वी ते इयत्ता १२ वी मध्ये शिकत असलेल्या १४ ते १८ वर्षे वयोगटातील एकूण १० जिल्ह्यांतील ४३ शैक्षणिकदृष्ट्या अप्रगत गटातील १०० मुलींकरिता एक यानुसार एकूण ४३ वसतिगृहांना मंजुरी दिली आहे. सन २०१८-१९ पासून मुलींचे वसतिगृह ही योजना KGBV Type-IV या नावाने कार्यरत आहे. पालकांची आर्थिक परिस्थिती, घरापासून शाळेचे अंतर व इतर सामाजिक कारणांमुळे मुली माध्यमिक शिक्षणापासून वंचित राहू नयेत तसेच माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षणाची सुविधा मिळावी याकरिता ४३ गटांपैकी ४२ कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालय (प्रकार-IV) कार्यरत आहेत.
- **अंमलबजावणीची जबाबदारी** : जिल्हा परिषद व महानगरपालिका.

★ **राणी लक्ष्मीबाई आत्मरक्षा कार्यक्रम :**

- बालकांचा मोफत व सक्तीचा शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९ ची एप्रिल २०१० पासून राज्यात अंमलबजावणी करण्यात येत आहे. राज्यातील प्रत्येक ६ ते १४ वयोगटातील मुलांस सुरक्षित वातावरणात गुणवत्तापूर्ण शिक्षण प्राप्त करण्याचा अधिकार प्राप्त झालेला आहे.
- राणी लक्ष्मीबाई आत्मरक्षा प्रशिक्षण (प्राथमिक आणि माध्यमिक) अंतर्गत २०,२५९ उच्च प्राथमिक शाळा आणि १२७९ माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये मुलींसाठी ३ महिन्यांचे स्वसंरक्षण प्रशिक्षण देण्यासाठी समग्र शिक्षा अंतर्गत तरतूद मंजूर आहे.
- स्वसंरक्षण प्रशिक्षणाद्वारे, मुलींना मानसिक, बौद्धिक आणि शारीरिकदृष्ट्या पुरेसे सक्षम बनवण्याची गरज आहे. जेणेकरून त्या संकटाच्या आणि असुरक्षिततेच्यावेळी स्वतःचे संरक्षण करू शकतील. हिंसाचार करणाऱ्यांना संदेश देण्यासाठी मुली मुकाबला करण्यासाठी तयार आहेत आणि या संदर्भात मुलींना सर्व पैलूंमध्ये सक्षम करणे, कोणत्याही प्रकारच्या कठीण परिस्थितीचा मुकाबला करण्यासाठी मुलींना स्वयं-कौशल्यात पारंगत करणे त्यांच्यामध्ये आत्मविश्वास व जागरूकता विकसित करणे ही काळाची गरज निर्माण झाली आहे.
- विद्यार्थिनींना गुन्हेगारीविरुद्ध लढण्यासाठी सक्षम करणे हे या प्रशिक्षण कार्यक्रमाचे उद्दिष्ट आहे. या आधुनिक युगातही विद्यार्थिनींवरील अत्याचार सर्रास घडत आहेत. त्यामुळे विद्यार्थिनींनी स्वसंरक्षणाच्या तंत्राचा सराव केला पाहिजे. अनुभवी आणि अनुकूल मार्शल आर्ट्स प्रशिक्षकांकडून मुलींनी सुरक्षित वातावरणात व्यावहारिक संरक्षण तंत्र शिकणे आवश्यक आहे. विद्यार्थिनींसाठी हा व्यावहारिक संरक्षण तंत्र कार्यक्रम तणाव कमी करण्यासाठी त्यांनी स्वसंरक्षण कौशल्ये शिकण्याचा उत्तम मार्ग असेल. सहावी ते बारावीत शिकणाऱ्या मुलींना स्वसंरक्षणाचे तीन महिन्यांचे प्रशिक्षण देण्यात येईल. एक प्रशिक्षक, मार्शल आर्टच्या किमान एक शैली/प्रकारात विशेष/कुशल (तायक्वांदो, वुशू, कराटे, ज्युडो, वेस्टर्न बॉक्सिंग, किक बॉक्सिंग, मुए थाई, जिउ-जित्सू (किंवा जुजुत्सु), क्राव मागा, एकिडो, जी कुने Doforand आणि भारतीय मार्शल आर्टचे कोणतेही स्वरूप) पात्रतेमध्ये वर नमूद केल्याप्रमाणे स्वसंरक्षण विशिष्ट कौशल्याचे प्रशिक्षण दिले जाईल. प्रशिक्षण पूर्ण झाल्यावर विद्यार्थ्यांना प्रमाणपत्र प्रदान करण्यात येईल.
- शालेय अभ्यासक्रमाचा एक भाग म्हणून भविष्यातील सरावासाठी प्रत्येक शाळेतील शारीरिक शिक्षण शिक्षकांना या कौशल्यांचे उद्बोधन करण्यात येईल. शारीरिक शिक्षण शिक्षक किंवा जेथे शारीरिक शिक्षण शिक्षक नाही तेथे नियमित शिक्षक हे शालेय स्तरावरील या उपक्रमासाठी मुख्याध्यापकांच्या मार्गदर्शनाखाली समन्वयक असतील आणि प्रशिक्षणार्थी म्हणून प्रशिक्षणात सहभागी होतील. ऑनलाईन प्रणाली, एमआयएस टूल आणि नॉलेज रिपॉझिटरी प्लॅटफॉर्म उपलब्ध करून देण्यात येईल. स्वसंरक्षण प्रशिक्षण, जीवन कौशल्ये, मुलांच्या संरक्षणाबाबत समस्या, आत्म-जागरूकता, स्वसंरक्षण आणि स्वयं-विकास यावर लक्ष केंद्रित करून जीवन कौशल्ये २०,२५९ उच्च प्राथमिक आणि १,२७९ माध्यमिक शाळांमधील मुलींमध्ये राणी लक्ष्मीबाई आत्मरक्षा कार्यक्रमांतर्गत स्वसंरक्षण प्रशिक्षण, जीवन कौशल्य देण्यासाठी तरतूद मंजूर.

- अंमलबजावणीची जबाबदारी : राज्यस्तर.

★ **Sanitary Pad Vending and Incinerator Machines :**

- मुलींना सुरक्षित आणि प्रभावी मासिक पाळी स्वच्छता व्यवस्थापनाच्या विविध कारणांमुळे मर्यादा येतात. हे लक्षात घेता, निरोगी मासिक पाळी आणि मासिक पाळी स्वच्छता व्यवस्थापन हे अनेक शाश्वत विकास उद्दिष्टांशी (SDG) जोडलेले आहे. त्यामुळे राज्यात विशेषतः शालेय किशोरवयीन मुलांसाठी सुरक्षित मासिक पाळी स्वच्छता व्यवस्थापनाला प्रोत्साहन देण्याची अधिक गरज आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (NEP) परिच्छेद ४.२८ मध्ये नमूद केल्यानुसार आरोग्यविषयक मूलभूत प्रशिक्षण, प्रतिबंधात्मक आरोग्य, मानसिक आरोग्य, चांगले पोषण, वैयक्तिक आणि सार्वजनिक स्वच्छता, आपत्ती प्रतिसाद आणि प्रथमोपचार यांचाही अभ्यासक्रमात समावेश असणे गरजेचे आहे. या उपक्रमामुळे विद्यार्थिनींना मासिक पाळी आरोग्य आणि स्वच्छता व्यवस्थापनाशी संबंधित समस्यांचे महत्त्व समजेल आणि शाळेत सुरक्षित आणि सुरक्षित वातावरण मिळेल. तसेच शिक्षक विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन आणि समुपदेशन, संवेदनशीलता, मासिक पाळी आरोग्याविषयी जागरूकता निर्माण करतील.
- राज्यात एकूण २०,२५९ उच्च प्राथमिक आणि १,८५१ माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शासकीय शाळा असून त्यापैकी पहिल्या टप्प्यात ८,४४९ उच्च प्राथमिक व १,४९१ माध्यमिक शाळांमधील मुलींना Sanitary pad vending and incinerator machine उपलब्ध करून देण्याचा आणि वापरलेल्या सॅनिटरी नॅपकिनची सुरक्षित विल्हेवाट लावण्यासाठीची यंत्रणा निर्माण करण्यासाठी सन २०२२-२३ करिता तरतूद मंजूर
- राज्यस्तरावरून उपलब्ध करून देण्यास इन्सिनरेटर्ससह सॅनिटरी नॅपकीन व्हेंडिंग मशीन तरतूद मंजूर.
- अंमलबजावणीची जबाबदारी : राज्यस्तर.

★ **विशेष गरजाधिष्ठित बालकांसाठी समावेशित शिक्षण**

दिनांक २८ डिसेंबर २०१६ रोजी केंद्र शासनाने Right of Person With Disability (RPWD) Act, २०१६ अधिसूचना निर्गमित केली आहे. या अधिनियमातील प्रकरण-३, कलम १६ व १७ तसेच प्रकरण-६, कलम ३१ (१ व २) मध्ये बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९ चा संदर्भ नमूद करून विशेष गरजा असणाऱ्या बालकांमध्ये कोणताही भेदभाव न करता समावेशित शिक्षणाद्वारे पुढील नमूद करण्यात आलेल्या २१ प्रकारातील सर्व विद्यार्थ्यांना शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्याबाबत नमूद केले आहे.

विशेष गरजा असणाऱ्या अंशतः अंध, पूर्णतः अंध, कर्णबधीर, मतिमंद, अस्थिव्यंग, वाचादोष, बहुविकलांग, सेरेब्रल पाल्सी, अध्ययन अक्षमता, स्वमग्न इत्यादी प्रवर्गातील प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन शैलीनुसार गरजा विचारात घेऊन त्यांना शिक्षणाच्या नियमित प्रवाहात समावेशित करण्यासाठी येणाऱ्या आव्हानांवर उपाययोजना करावयाची आहे. त्या अनुषंगाने RPWD Act 2016 मधील कलम 2(zc) मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे २१ प्रवर्गातील विशेष गरजा असणाऱ्या बालकांना नजिकच्या सर्व व्यवस्थापनाच्या सर्व माध्यमांच्या मान्यताप्राप्त शाळांमध्ये वयाच्या १८ वर्षांपर्यंत सुयोग्य व संचारमुक्त वातावरणात शिक्षण पूर्ण करण्यासाठी नियमित शाळेत प्रवेश व शैक्षणिक सहाय्यभूत सेवा उपलब्ध करून देऊन शाळेत टिकवून ठेवण्याची जबाबदारी राज्यातील प्रत्येक घटकाची आहे.

विशेष गरजा असलेल्या बालकांना अपंग किंवा विकलांग या अर्थाने न संबोधता इतर विद्यार्थी ज्याप्रमाणे येणाऱ्या आव्हानांनुसार दृश्य शैली, श्रवण शैली, स्पर्श शैली, श्रवण व दृश्य शैली व बहु अध्ययन शैली (Visual Learning, Audio Learning, Tactile Learning, Audio and Visual Learning, Multi Sensory Learning) या संवेदन शैलीचा उपयोग करून वर्गात किंवा परिसरात अध्ययन करतात. त्याच धर्तीवर प्रत्येक वर्ग शिक्षक या बालकांची अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया वर्गातच त्यांच्या नावाने संबोधन करणे व सर्व मुले शिकू शकतात अशी धारणा पक्की करून सर्वांसाठी शिक्षण ही संकल्पना सर्व समावेशक करणे.

Medical Approach		Learner Approach
Blindness	..	Audio Learner and Tactile Learner
Low Vision	..	Multi Sensory Learner
Hearing Impairment (deaf and hard of hearing)	..	Audio and Visual Learner
Speech and Language Disability	..	Multi Sensory Learner
Locomotor Disability	..	Multi Sensory Learner
Mental Illness	..	Multi Sensory Learner
Specific Learning Disability	..	Multi Sensory Learner

Cerebral Palsy	..	Multi Sensory Learner
Autisum Spectrum Disorder	..	Multi Sensory Learner
Multiple Disability including deaf, blindness	..	Multi Sensory Learner
Leprosy Cured Persons	..	Multi Sensory Learner
Dwarfism	..	Multi Sensory Learner
Intellectual Disability (MR)	..	Multi Sensory Learner
Muscular Dystrophy	..	Multi Sensory Learner
Chronic Neurological Conditions	..	Multi Sensory Learner
Multiple Sclerosis	..	Multi Sensory Learner
Thalassemia	..	Multi Sensory Learner
Hemophilla	..	Multi Sensory Learner
Sickle Cell Disease	..	Multi Sensory Learner
Acid Attac Victim	..	Multi Sensory Learner
Parkinson's Disease	..	Multi Sensory Learner
Normal Student	..	Multi Sensory Learner

विशेष गरजा असणाऱ्या विद्यार्थ्यांना अध्ययनार्थी दृष्टिकोनातून अध्ययन शैलीनुसार मूलभूत चाचण्यांमध्ये सहभागी करून घेणे. जेणेकरून पुढील कालावधीत अध्ययन अध्यापन व मूल्यमापन प्रक्रिया सुलभ होण्यास मदत होईल. यासाठी शालेय शिक्षण व क्रीडा विभागाच्या दिनांक ८ जानेवारी, २०१६, दिनांक १५ फेब्रुवारी २०१६, दिनांक ११ जानेवारी २०१७ तसेच दिनांक १६ ऑक्टोबर २०१८ रोजीच्या शासन निर्णयांच्या शैक्षणिक दृष्टिकोनातून यथोचित उपयोग करण्यात यावा.

शासन निर्णय दि. ३०-०७-२०१९ अन्वये जिल्हा व महानगरपालिका स्तरावर प्रकरण-३. कलम १६ व १७ व प्रकरण-६, कलम ३१ ची अंमलबजावणी करण्यासाठी नोडल ऑफिसर म्हणून शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक व माध्यमिक) घोषित करण्यात आले आहे. समाजातील प्रत्येक घटकाला केंद्रबिंदू ठरवून विद्यार्थ्यांना लागणाऱ्या प्रत्येक शैक्षणिक व साहाय्यभूत सेवा-सुविधा (वैद्यकीय व शैक्षणिक मूल्यमापन, उपचारात्मक निदान शिबिरे आवश्यकतेनुसार शस्त्रक्रिया, साहित्य व साधने उपकरणे, ब्रेल बुक, मदतनीस भत्ता, परिवहन भत्ता, मुलींसाठी प्रोत्साहन भत्ता, शाळास्तरावर विशेष गरजा असणाऱ्या विद्यार्थ्यांचा शोध घेणे व शैक्षणिक गरजा ओळखण्यासाठी मूल्यमापन करणे, शीघ्र हस्तक्षेप कार्यक्रम, School Readiness Programme, Home Based Educational Programme, मोजमाप शिबिरे, ठळक अक्षरातील पुस्तके, थेरपी सेवा, शैक्षणिक व Therapeutic संसाधन कक्ष, अडथळा विरहित वातावरण, अध्ययन शैलीनुसार अभ्यासक्रम सुलभीकरण प्रशिक्षण कार्यशाळा, संवेदन शैलीनुसार विकासात्मक प्रशिक्षण कार्यशाळा, क्रीडा, क्षेत्रीय भेटी, ICT कार्यक्रम व विशेष शिक्षक मानधन इ.) प्रदान करण्यासाठी विशेष गरजा असणाऱ्या प्रत्येक विद्यार्थ्यांसाठी तरतूद मंजूर आहे. प्राथमिक स्तरावरील २,०१,९२० व माध्यमिक स्तरावरील ५५,२२८ विशेष गरजा असणाऱ्या विद्यार्थ्यांना या योजनेतर्गत शैक्षणिक व साहाय्यभूत सेवांचा लाभ दिला जातो.

व्यवस्थापननिहाय विशेष गरजाधिष्ठित बालके (सर्व)

व्यवस्थापन	वर्ग १ ते ८			वर्ग ९ ते १२			वर्ग १ ते १२		
	मुले	मुली	एकूण	मुले	मुली	एकूण	मुले	मुली	एकूण
शासकीय व स्थानिक स्वराज्य संस्था.	५४,५४५	४०,१४०	९४,६८५	२,००२	१,८३९	३,८४१	५६,५४७	४१,९७९	९८,५२६
खाजगी अनुदानित	४७,८३७	३१,५८२	७९,४१९	२४,३२४	१९,२०९	४३,५३३	७२,१६१	५०,७९१	१,२२,९५२
खाजगी विना-अनुदानित	१८,०७८	९,७३८	२७,८१६	४,८९४	२,९६०	७,८५४	२२,९७२	१२,६९८	३५,६७०
एकूण..	१,२०,४६०	८१,४६०	२,०१,९२०	३१,२२०	२४,००८	५५,२२८	१,५१,६८०	१,०५,४६८	२,५७,१४८

२१ प्रकारानुसार प्राथमिक व माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावरील विशेष गरजाधिष्ठित बालके (सर्व)

Sr. No.	Disability Type	Class 1 to 8			Class 9 to 12			Class 1 to 12		
		Boys	Girls	Total	Boys	Girls	Total	Boys	Girls	Total
1	Blindness	2861	2204	5065	1108	802	1910	3969	3006	6975
2	Low-vision	19230	18055	37285	7724	8959	16683	26954	27014	53968
3	Hearing impairment	14063	10132	24195	3029	2190	5219	17092	12322	29414
4	Speech and Language disability	12704	6798	19502	2210	1083	3293	14914	7881	22795
5	Locomotor Disability	15804	9787	25591	5004	3336	8340	20808	13123	33931
6	Mental Illness	2851	1703	4554	297	196	493	3148	1899	5047
7	Specific Learning Disabilities	11542	7810	19352	4750	2577	7327	16292	10387	26679
8	Cerebral palsy	2989	1907	4896	676	452	1128	3665	2359	6024
9	Autism Spectrum Disorder	1497	541	2038	171	60	231	1668	601	2269
10	Multiple Disability including deaf, blindness	5463	3453	8916	933	522	1455	6396	3975	10371
11	Leprosy Cured Persons	98	79	177	31	30	61	129	109	238
12	Dwarfism	645	750	1395	179	232	411	824	982	1806
13	Intellectual Disability	27372	16135	43507	4084	2732	6816	31456	18867	50323
14	Muscular Dystrophy	1278	557	1835	338	168	506	1616	725	2341
15	Chronic Neurological conditions	263	167	430	50	48	98	313	215	528
16	Multiple Sclerosis	188	100	288	24	14	38	212	114	326
17	Thalassemia	401	297	698	73	62	135	474	359	833
18	Hemophilia	157	37	194	58	13	71	215	50	265
19	Sickle Cell disease	1014	925	1939	469	521	990	1483	1446	2929
20	Acid Attack victim	13	7	20	2	5	7	15	12	27
21	Parkinson's disease	27	16	43	10	6	16	37	22	59
Total...		120460	81460	201920	31220	24008	55228	151680	105468	257148

★ व्यवसाय शिक्षण

इयत्ता ९ वी ते १२ वीतील शासकीय शाळांमधील मुलांना व्यावसायिक शिक्षणाची सुविधा आहे. विद्यार्थ्यांच्या अंगी असलेल्या कला-गुणांचा विकास करून भावी जीवनात स्वबळावर व्यवसाय/उद्योग धंदा करण्यासाठी सक्षम करणे. दोन व्यवसाय शिक्षण विषय मुख्य विषय म्हणून शिकविण्यात येतात. (द्वितीय भाषा किंवा सामाजिक शास्त्र या विषयास पर्याय म्हणून) व्यवसाय शिक्षण माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तर योजनेची अंमलबजावणी केंद्र सरकारच्या प्रकल्प मान्यता मंडळाने मान्यता दिलेल्या ६४६ शाळांमध्ये NSDC नवी दिल्ली यांच्यामार्फत मान्यताप्राप्त व्यवसाय शिक्षण संस्थांतर्फे मुख्यत्वे शासकीय शाळांमध्ये राबविण्यात येत आहे. सदर योजना ही NVEQF / NSQF आराखड्याशी समरूप करण्यात आली आहे. या आराखड्यांतर्गत व्यवसाय शिक्षण अंतर्गत पात्रता ही विविध पातळ्यांनुसार ज्ञान व कौशल्यावर आधारित आहे. विविध क्षेत्रांशी संबंधित Job Role आणि त्या अंतर्गत आत्मसात करावयाची कौशल्ये यांची सुनियोजित संरचना करण्यात आल्यामुळे विद्यार्थी, प्रशिक्षण संस्था तसेच औद्योगिक क्षेत्र यांना व्यवसाय शिक्षणाशी संबंधित एक समान माहिती उपलब्ध होते. सदर योजनेची अंमलबजावणी National Skill Development Corporation, New Delhi (NSDC) यांच्याशी संलग्न व्यवसाय प्रशिक्षण संस्थांच्या सहकार्याने केली जाते. सदर व्यवसाय प्रशिक्षण संस्थांची निवड व त्यांच्याशी समन्वयाकरिता NSDC संस्था सहकार्य करते. सदर व्यवसाय प्रशिक्षण संस्थांमार्फत शाळांमध्ये व्यवसाय प्रशिक्षकांची नियुक्ती केली जाते. सन २०२२-२३ मध्ये ६४६ शाळांमध्ये १९ व्यवसाय प्रशिक्षण संस्थांद्वारे व्यवसाय शिक्षण अभ्यासक्रम राबविण्यात आले आहेत. व्यवसाय प्रशिक्षकांचे नियुक्तीनंतरचे प्रशिक्षण व दरवर्षी तीन दिवसांचे निवासी सेवांतर्गत प्रशिक्षण आयोजित करण्यात येते. कोविड-१९ च्या प्रादूर्भावामुळे सन २०२१-२२ मध्ये सदरचे प्रशिक्षण ऑनलाईनद्वारे घेण्यात आले. सदर प्रशिक्षणाकरिता NSDC, नवी दिल्ली यांच्या सहकार्याने संबंधित विषयांच्या सेक्टर स्कूल कौन्सिलतर्फे तज्ज्ञ प्रशिक्षक प्रशिक्षण देतात. व्यवसाय शिक्षण विषयाकरिता पंडित सुंदरलाल शर्मा केंद्रीय व्यवसाय शिक्षण संस्था, भोपाळ या संस्थेमार्फत संपूर्ण देशाकरिता व्यवसाय शिक्षण अभ्यासक्रमाचे पाठ्यक्रम निश्चित करून NCERT द्वारे याबाबतची पुस्तके प्रकाशित होतात. सदर पाठ्यक्रम महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ (राज्य मंडळ), पुणे यांना कळवून लेखी परीक्षा शिक्षण मंडळामार्फत घेण्यात येतात.

सन २०२२-२३ मध्ये Healthcare, Multi-Skill, Automobile, Retail, Beauty & Wellness, Agriculture, Electronics, Tourism and Hospitality, Physical Education & Sports, Plumbing, Power and Apparels असे १२ ट्रेड आहेत.

- शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ मध्ये एकूण १०० शाळांना प्रकल्प मान्यता मंडळाद्वारे मंजुरी देण्यात आलेली आहे. तसेच BFSI (Banking, Finance and Systematic Investment) व IT-ITes हे दोन नवीन ट्रेड शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ पासून सुरु करण्यात येत आहे.
- शैक्षणिक वर्ष २०२१-२२ मध्ये Internship द्वारे ३,३६६ विद्यार्थ्यांनी ८० तासांची Internship ही पूर्ण केलेले आहे.
- शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ पासून इयत्ता ६ वी ते ८ वी च्या विद्यार्थ्यांना व्यवसाय शिक्षणाबाबत माहिती देण्याकरिता Pre-Vocational शाळांमध्ये सुरु करण्यात येणार असून त्याद्वारे विद्यार्थ्यांना याबाबत अधिक माहिती देण्यात येणार.
- **अंमलबजावणी** : राज्यस्तर.

योजनेचे संनियंत्रण

- शासकीय व अनुदानित शाळांमध्ये पूर्व प्राथमिक ते इयत्ता १२ वी पर्यंत युडाईस प्लस प्रणालित नाव नोंदणीवर आधारित चाईल्ड-ट्रॅकिंग सिस्टिम करण्याकरिता १,५७,२९,३३० विद्यार्थ्यांकरिता प्रती मूल रुपये ३ प्रमाणे तरतूद.
- युडाईस प्लस प्रणालित विद्यार्थ्यांच्या माहितीचे अद्यावतीकरण करण्याकरिता १,५७,२९,३३० विद्यार्थ्यांकरिता प्रती मूल रुपये २ प्रमाणे तरतूद मंजूर.
- **अंमलबजावणी** : राज्यस्तर.

कार्यक्रम व्यवस्थापन

- गट / शहर साधन केंद्र, जिल्हा व राज्यस्तरावरील कार्यरत पदांचे वेतन कार्यालयीन व्यवस्थापन खर्च, आकस्मिक खर्च, मानधन, प्रवास व दैनिक भत्ते, मूल्यांकन इत्यादी बाबींकरिता तरतूद मंजूर.
- **अंमलबजावणी** : राज्य व जिल्हास्तर.

बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिनियम, २००९

बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिनियम, २००९ ची अंमलबजावणी दिनांक १ एप्रिल २०१० पासून राज्यात सुरु झालेली आहे. शासनाने अधिसूचना क्रमांक पीआरई-२०१०/प्र. क्र. २१२ (बी)/पीई-१, दिनांक ११ ऑक्टोबर २०११ अन्वये महाराष्ट्र बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क नियम, २०११ प्रसिद्ध केले आहेत.

त्यानुसार शाळेनजीकच्या आर्थिक दुर्बल घटकांतील आणि वंचित गटातील बालकांना पहिल्या इयत्तेत अथवा प्रवेशाच्या स्तरावर त्या इयत्तेतील विद्यार्थी संख्येच्या किमान २५ टक्के मर्यादेपर्यंत प्रवेश देणे मान्यताप्राप्त खाजगी विनाअनुदानित शाळांना अनिवार्य केलेले आहे. (अल्पसंख्याक शाळा वगळून).

पालकांचे वार्षिक उत्पन्न किमान १ लक्ष रुपये असल्यास, त्यांच्या पाल्यांना दुर्बल घटकांतील आणि वंचित गटातील बालकांना उत्पन्नाच्या अटीशिवाय समाविष्ट करण्यात आले आहे.

वर्ग १ ते ८ प्राथमिक स्तरावर शिक्षण देणाऱ्या शाळांमध्ये १,५४,२०,९१८ (२०२१-२२ नुसार) विद्यार्थी शिक्षण घेत असून सर्व शाळांना शाळा खोल्या, पिण्याचे पाणी, स्वच्छतागृह, संरक्षण भिंत, शैक्षणिक साधने, अग्निशमन यंत्र इत्यादी आवश्यक सुविधा देण्याबाबत शासन सतत प्रयत्नशील आहे. प्रत्येक १ कि. मी. अंतरावर प्राथमिक व ३ कि. मी. अंतरावर उच्च प्राथमिक शाळांची सोय उपलब्ध करून द्यावी. यासाठी प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण, सर्वशिक्षा अभियान या अंतर्गत छोट्या वाड्या, वस्त्या, गावे या ठिकाणी शाळेची सोय उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहे.

इयत्ता पहिलीपासून इंग्रजी विषयाचे अध्यापन, इंग्रजी विषयाचे शिक्षकांना ब्रिटिश कौन्सिलमार्फत प्रशिक्षण देणे, गणिती कौशल्यविषयक शैक्षणिक साधने शाळांना पुरविणे असे निर्णय घेतले आहेत.

बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९ नुसार कलम १९ व २५ नुसार शाळेचा दर्जा, शिक्षकांचे पदे आणि विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण याबाबत निर्देश दिलेले आहेत.

या कलमान्वये विहित करण्यात आलेल्या परिशिष्टामध्ये १ ते ५ चा वर्ग या प्राथमिक आणि ६ ते ८ उच्च प्राथमिक वर्गासाठी निश्चित करण्यात आलेल्या तरतुदीनुसार विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण राखण्याबाबत निर्देश आहेत.

दिनांक २१ एप्रिल २०१४ चे शासन निर्णयानुसार RTE २००९ बाबतच्या तक्रारीचे निवारण करणेसाठी तालुकास्तर, जिल्हास्तर, राज्यस्तर अशा तक्रार निवारण समित्यांचे गठन करणेत आलेले आहे.

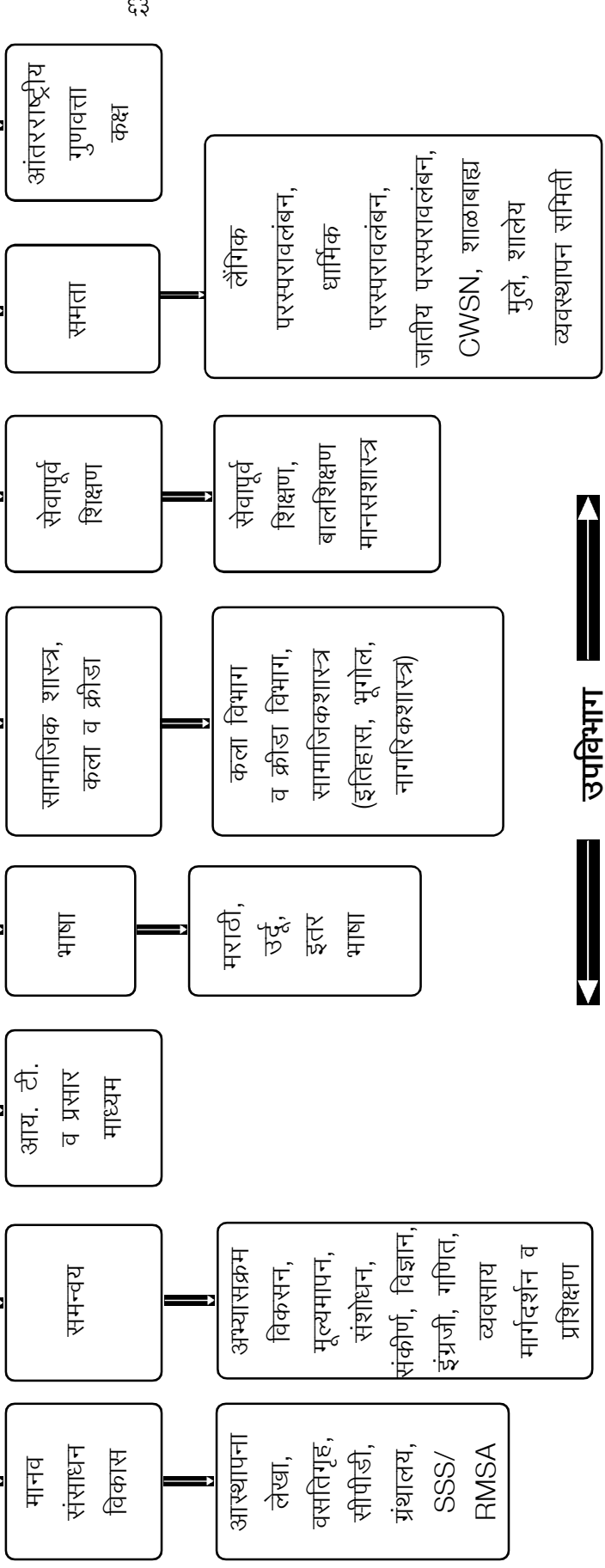
महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र

विभागनिहाय संरचना

संचालक

सहसंचालक

मुख्य व उपविभाग

उपविभाग

शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, शासन निर्णय दिनांक १७/१०/२०१६ व दिनांक ३१/०७/२०१७ व दिनांक ०७/१२/२०१८ नुसार परिषदेची व परिषदेच्या अधिनस्त कार्यालयांची पुनर्रचना करण्यात येऊन नव्याने निश्चित केलेल्या संरचनेनुसार पदांचा तपशील.

महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या प्राधिकरण), पुणे व अधिनस्त प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण (सर्व) व जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था (सर्व)

अनुक्रमांक	पदनाम	पे मॅट्रिक्स (सातव्या वेतन आयोगानुसार)	पदांचा तपशील	
			आवश्यक पदसंख्या	प्रत्यक्ष उपलब्ध पदसंख्या
गट- अ				
१	संचालक	एस-२९ (१३११००-२१६६००)	१	१
२	सहसंचालक	एस-२५ (७८८००-२०९२००)	२	१
३	प्राचार्य	एस-२३ (६७७००-२०८७००)	४३	४२
४	प्रशासन अधिकारी (आस्थापना) / सहायक संचालक (प्रशासन) / वरिष्ठ अधिव्याख्याता / सहायक संचालक (लेखा).	एस-२० (५६१००-१७७५००)	१६४	१६४
गट- ब				
१	कार्यक्रम अधिकारी (प्रशासन) / प्राध्यापक / अधीक्षक (म.शि.से.)	एस-१७ (४७६००-१५११००)	८०	७८
२	लेखाधिकारी / स्वीय सहायक	एस-१६ (४४९००-१४२४००)	७	२
३	अधिव्याख्याता	एस-१५ (४१८००-१३२३००)	१९८	१९८
४	अधीक्षक (सा.रा.से.)	एस-१४ (३८६००-१२२८००)	३८	३८
गट- क				
१	विषय सहायक / समुपदेशक	एस-१५ (४१८००-१३२३००)	५९५	१५०
२	सहायक अधीक्षक / लघुलेखक (निम्नश्रेणी) / कार्यशाळा सहायक / ग्रंथपाल	एस-१४ (३८६००-१२२८००)	७१	७१
३	मुख्य लिपिक / लेखापाल / तंत्रज्ञ	एस-१३ (३५४००-११२४००)	७१	७१
४	सांख्यिकी सहायक / ग्रंथपाल	एस-१० (२९२००-९२३००)	६९	६९
५	वरिष्ठ लिपिक	एस-८ (२५५००-८११००)	१६	१५
६	सहायक ग्रंथपाल	एस-७ (२१७००-६९१००)	१	१
७	कनिष्ठ लिपिक / वाहनचालक	एस-६ (१९९००-६३२००)	१०६	१०६
गट- ड				
१	नाईक	एस-३ (१६६००-५२४००)	४	४
२	शिपाई	एस-१ (१५०००-४७६००)	११४	११४
एकूण ..			१५८०	११२५

- टीप :** १. परिषदेची व अधिनस्त कार्यालयांची शासन निर्णय, दिनांक १७ ऑक्टोबर २०१६ अन्वये पुनर्रचना करण्यात आलेली आहे. पुनर्रचनेअंतर्गतपरिषदेची व परिषदेच्या अधिनस्त कार्यालयातील पदांची संरचना नव्याने निश्चित केलेली आहे. या पुनर्रचनेमध्ये परिषदेची व अधिनस्त कार्यालयांची काही पदे नव्याने आवश्यक ठरविण्यात आलेली आहेत. तर, मूळ आकृतीबंधातील काही पदांची आवश्यकता राहिलेली नसल्याने अशी पदे कमी करण्यात आलेली आहेत.
२. पुनर्रचने अंतर्गत जी पदे नव्याने निश्चित करण्यात आलेली आहेत. त्यापैकी जी पदे समकक्ष स्तरावर उपलब्ध आहेत अशी पदे शासन निर्णय दि. ३१ जुलै २०१७ व दि. ७ डिसेंबर २०१८ अन्वये समान वेतनश्रेणीमध्ये उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहेत.
३. शासन निर्णय, दिनांक २३ ऑगस्ट २०१८ अन्वये १. शैक्षणिक तंत्रज्ञान कक्ष, वरळी, मुंबई, २. महाराष्ट्र राज्य दृक्श्रवण शिक्षण संस्था. ३. विभागीय व्यवसाय मार्गदर्शन व निवड संस्था (एकूण-७) अशा एकूण ९ संस्थांचे विलीनीकरण करण्यात आलेले आहे.
४. शासन निर्णय, दिनांक १७ ऑक्टोबर २०१६ अन्वये जि. शै. सा. व्या. वि. संस्थेमध्ये विषय सहायक पदांची नव्याने आवश्यकता निश्चित करण्यात आलेली आहे.
५. यामध्ये परिषदेतील व अधिनस्त कार्यालयातील शासन निर्णय दिनांक १७ ऑक्टोबर २०१६ अन्वये नव्याने आवश्यक ठरविण्यात आलेली एकूण पदे ही सुधारित आकृतीबंधासाठी प्रस्तावित करण्यात आलेली आहेत. सद्या शासनस्तरावरून सुधारित आकृतिबंध अंतिम करण्याचे काम सुरु असून अद्याप अंतिम झालेला नाही. सबब वरील पदांमध्ये बदल होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

संकीर्ण विभाग**वार्षिक कार्यक्रम अंदाजपत्रक सन २०२२-२३**

शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, शासन निर्णय, क्रमांक -डाएट-४५ १६ / (४० १६) / प्रशिक्षण, दिनांक १७ ऑक्टोबर २०१६ अन्वये महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन प्रशिक्षण परिषद (विद्या प्राधिकरण), पुणे ची पुनर्रचना करण्यात आली असून त्यानुसार संकीर्ण विभागाची स्थापना करण्यात आली.

★ संकीर्ण विभागाची कामे

- (१) माहिती अधिकार अहवाल संकलन करणे व एकत्रित अहवाल मा. शासनास व मा. जिल्हाधिकारी कार्यालयास पाठविणे.
 - (२) राज्यस्तरीय संस्थांचे प्रस्ताव प्रशासकीय व आर्थिक मान्यतेसाठी शासनास पाठविणे.
 - (३) शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी प्राधिकरणास अभ्यासभेटी देतात त्यांना विविध विषयांची माहिती व प्रमाणपत्र देणे.
 - (४) संकीर्ण स्वरूपाचा पत्रव्यवहाराचा निपटारा करणे.
 - (५) विधानमंडळाचे तिन्ही अधिवेशन कालावधीत तारांकित / अतारांकित प्रश्नांच्या उत्तराचा अहवाल नियमितपणे शासनास पाठविणे.
 - (६) मा. वरिष्ठांच्या सूचनानुसार विविध बैठकांचे आयोजन करणे इतिवृत्त तयार करणे.
 - (७) प्राधिकरणांमध्ये राष्ट्रीय सण / उत्सव, राष्ट्रीय पुरुषांची जयंती व पुण्यतिथी तसेच सेवानिवृत्त कर्मचाऱ्यांसाठी सेवापूर्ती कार्यक्रमांचे आयोजन करणे.
 - (८) नागरिकांची सनद तयार करणे.
 - (९) माहिती अधिकारांतर्गत जन माहिती अधिकारी व अपिलीय अधिकारी घोषित करणे.
 - (१०) विषय शिक्षक संघटनेस अनुदान वितरणाची कार्यवाही करणे.
-

अशासकीय अनुदानित अध्यापक विद्यालयांना जोडलेल्या सराव पाठशाळांना सहाय्यक अनुदाने

१. योजनेचे नाव .. अशासकीय अनुदानित अध्यापक विद्यालयांना जोडलेल्या सराव पाठशाळा (लेखाशीर्ष-२२०२०१६४)
२. योजनेचा उद्देश .. अशासकीय अध्यापक विद्यालयांतील डी. टी. एड प्रशिक्षणार्थ्यांना सराव पाठ घेण्यासाठी सराव पाठशाळेची निर्मिती.
३. योजनेचा तपशील .. कनिष्ठ अध्यापक विद्यालये सुरु करताना पूर्वी प्रशिक्षणांतर्गत प्रायोगिक कामासाठी व अध्यापन सरावासाठी त्या त्या अध्यापक विद्यालयांची स्वतःची एक सराव पाठशाळा (प्राथमिक शाळा) असणे अपेक्षित होते. परंतु जेव्हा सेवांतर्गत शिक्षणाचा विस्तार होऊ लागला तेव्हा या धोरणात बदल करून अन्य स्थानिक प्राथमिक शाळांचाही प्रामुख्याने सरावासाठी समावेश करून घेण्याचे ठरविण्यात आले. परंतु ज्या अशासकीय अध्यापक विद्यालयांच्या सराव पाठशाळा अस्तित्वात होत्या, त्या बंद करण्यात आल्या नाहीत, त्या सराव पाठशाळांच्या मान्य खर्चावर शासन १०० टक्के अनुदान देते.
४. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य .. जेव्हा सेवांतर्गत शिक्षणाचा विस्तार होऊ लागला तेव्हा या धोरणात बदल करून अन्य स्थानिक प्राथमिक शाळांचाही प्रामुख्याने सरावासाठी समावेश करून घेण्याचे ठरल्याने ज्या प्रशासकीय अध्यापक विद्यालयांच्या सराव पाठशाळा अस्तित्वात होत्या त्या बंद करण्यात आल्या नाहीत, अशा सराव पाठशाळांच्या मान्य वेतन खर्चावर १०० टक्के अनुदान दिल्याने प्रशिक्षणांतर्गत प्रायोगिक कामात व अध्यापनाच्या सरावात प्रगती झाल्याचे दिसून येते.
५. योजनेची व्याप्ती .. पश्चिम महाराष्ट्रातील अशासकीय अनुदानित अध्यापक विद्यालयांना एकूण २२ सराव पाठशाळा जोडण्यात आल्या आहेत.
६. राज्याची एकूण अनुदानाची .. २०१८-१९ प्रत्यक्ष .. ८८,६८९ (रुपये हजारांत)
- आकडेवारी प्रत्यक्ष / अपेक्षित / २०१९-२० प्रत्यक्ष .. १,०८,१६७ (रुपये हजारांत)
- अंदाजित सराव पाठशाळांना २०२०-२१ प्रत्यक्ष .. १,१२,४७० (रुपये हजारांत)
- दिलेले अनुदान २०२१-२२ प्रत्यक्ष .. १,२०,१९८ (रुपये हजारांत)
- २०२२-२३ अपेक्षित .. १,४३,२३२ (रुपये हजारांत)
- २०२३-२४ अंदाजित .. १,६८,४६२ (रुपये हजारांत)
- शिक्षक लाभार्थी .. १७६
७. कमी खर्चाची कारणे .. संचालनालयाच्या स्तरावरून अनुदान वितरण झाल्यानंतर अधीक्षक, वेतन व भविष्य निर्वाह निधी पथक माध्यमिक यांना वितरित केले जाते. अधीक्षक, वेतन व भविष्य निर्वाह निधी पथक त्यांच्या जिल्ह्यातील सराव पाठशाळांना हे अनुदान वितरित करतात. वितरणाची देयके कोषागारामार्फत पारित करून अदा केली जातात.
- शासन स्तरावरून प्रशासकीय आदेश कालमर्यादित प्राप्त झाल्यास मंजूर तरतूद पूर्णतः खर्ची पडण्यास मदत होते. तथापि, प्रशासकीय आदेश कालमर्यादित प्राप्त न झाल्यामुळे देयके कोषागारात सादर करता आली नाही.
८. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती .. सदर योजना कार्यान्वित झाल्यामुळे अध्यापक विद्यालयांतील प्रशिक्षणार्थ्यांना सराव पाठ घेण्यासाठी सराव पाठशाळेची निर्मिती झाली. सदर सराव पाठशाळेतील शिक्षक/शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांच्या वेतनासाठी सदर योजनेमधून १०० टक्के वेतन अनुदान वितरित केले जाते.

अशासकीय अनुदानित अध्यापक विद्यालयांना सहाय्यक अनुदाने

१. योजनेचे नाव	..	अशासकीय अनुदानित अध्यापक विद्यालये. (लेखाशीर्ष-२२०२००८४)	
२. योजनेचा उद्देश	..	प्राथमिक स्तरावर शिक्षक म्हणून नेमणुकीसाठी कमीतकमी शैक्षणिक पात्रता इयत्ता १२वी उत्तीर्ण व महाराष्ट्र राज्याची शिक्षणशास्त्र पदविका परीक्षा (डी.टी.एड.) उत्तीर्ण होणे व प्रशिक्षित प्राथमिक शिक्षण सेवक शिक्षक म्हणून नियुक्ती करणे.	
३. योजनेचा तपशील	..	खाजगी / अशासकीय अध्यापक विद्यालयांमार्फत सेवापूर्ण व सेवांतर्गत प्रशिक्षणाची सोय राज्यात केली जाते.	
४. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य	..	दर्जेदार प्राथमिक शिक्षणासाठी प्राथमिक शाळांमधून प्रशिक्षित शिक्षक असणे नियमानुसार आवश्यक आहे. ज्यांच्यामार्फत राष्ट्रीय व राज्यस्तरीय निर्माण केलेल्या अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे साध्य होऊ शकतात.	
		इयत्ता १ ली ते ८ वी पर्यंतच्या विद्यार्थ्यांना परिपूर्ण व सर्वकष शिक्षण (अध्यापन) देणे, अशा क्षमतेचे शिक्षक तयार करणे.	
५. योजनेची व्याप्ती	..	सन २०१५-१६ या शैक्षणिक वर्षात राज्यात अशासकीय अनुदानित तत्त्वावर ९५ अध्यापक विद्यालये कार्यरत आहेत. सदरच्या अनुदानित अध्यापक विद्यालयांना शासनमार्फत १०० टक्के वेतन अनुदान देण्यात येते.	
		दोन वर्षांच्या अभ्यासक्रमाबरोबरच सेवांतर्गत प्रशिक्षणासाठी या अध्यापक विद्यालयांतील तुकड्यांचा वापर करण्यात येतो. दोन्ही प्रशिक्षणार्थ्यांची संख्या एन. सी. टी. ई., भोपाळ यांच्यामार्फत निश्चित केली जाते.	
६. राज्याची एकूण अनुदानाची आकडेवारी	..	प्रत्यक्ष खर्च	२०१८-१९ .. ५,६८,५२७ (रुपये हजारांत)
		प्रत्यक्ष खर्च	२०१९-२० .. ७,२३,९५२ (रुपये हजारांत)
		प्रत्यक्ष खर्च	२०२०-२१ .. ७,३३,१५० (रुपये हजारांत)
	..	प्रत्यक्ष खर्च	२०२१-२२ .. ७,९९,८१२ (रुपये हजारांत)
		अपेक्षित खर्च	२०२२-२३ .. ९,०६,५०० (रुपये हजारांत)
		अंदाजित खर्च	२०२३-२४ .. १०,३६,३३१ (रुपये हजारांत)
		शिक्षक लाभार्थी	.. १५०१
७. कमी खर्चाची कारणे, अडचणी / सूचना.	..	--	--
८. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती	..	ही योजना कार्यान्वित झाल्यामुळे भविष्यात निर्माण होणाऱ्या शिक्षकांना प्रशिक्षणाची सोय उपलब्ध होते. सेवापूर्ण व सेवांतर्गत प्रशिक्षण, प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून नवीन शैक्षणिक संकल्पना, विचारप्रवाह प्रशिक्षणार्थींना अवगत होतात.	

जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था

(केंद्रपुरस्कृत योजना)

१. योजनेचे नाव .. जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था (केंद्रपुरस्कृत योजना) (योजनांतर्गत योजना)
२. योजनेचा उद्देश .. प्राथमिक शिक्षकांच्या प्रशिक्षणाचा दर्जा उंचावणे व त्यांच्यात संशोधनात्मक वृत्ती विकसित करणे.
३. योजनेचा तपशील .. शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणात विद्यार्थ्यांच्या गळतीचे प्रमाण लक्षात घेता, शिक्षणाची गुणवत्ता वाढविण्यासाठी शिक्षकांना अद्यावत ज्ञान व सातत्यपूर्ण सेवांतर्गत प्रशिक्षण देण्याची नितांत आवश्यकता आहे, हे लक्षात घेऊन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, १९८६ मध्ये शिक्षकांच्या प्रशिक्षणाला प्राधान्य देण्यात आले व या धोरणानुसारच शिक्षकांचे सेवापूर्व व सेवांतर्गत प्रशिक्षण जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्थांमार्फत उपलब्ध करून देण्यात आले आहे. शिक्षकांच्या प्रशिक्षणाचा दर्जा सुधारण्यासाठी व त्याचबरोबर कृती संशोधनाच्या माध्यमातून संशोधनात्मक व मूल्यमापनात्मक कृती शिक्षकांनी जोपासावी असे प्रयत्न संस्थांच्या विविध उपक्रमांतून केले जातात. सदर संस्था शासकीय अध्यापक विद्यालयांचे उच्चीकरण करून सुरू करण्यात आलेल्या आहेत. राज्यात एकूण ३५ जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था सुरू करण्यास मान्यता दिलेली आहे. परंतु बृहन्मुंबई व पालघर जिल्ह्यात अद्याप जमीन उपलब्ध न झाल्यामुळे त्या सुरू करण्यात आलेल्या नाहीत म्हणून बृहन्मुंबई व पालघर जिल्हा सोडून इतर ३३ जिल्ह्यांत सध्या जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था कार्यान्वित झाल्या असून २९ जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्थांसाठी प्रत्येकी २६ पदे मंजूर आहेत व उर्वरित ४ जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्थांसाठी प्रत्येकी २५ पदे मंजूर आहे. या योजनेसाठी एकूण ८५४ पदे मंजूर आहेत. सन २०१५-१६ या आर्थिक वर्षापासून या योजनेकरिता केंद्र शासनाचे ६० टक्के व राज्य शासनाचे ४० टक्के या प्रमाणात अनुदान मंजूर करण्यात येते.
- एन. सी. टी. ई. अॅक्ट, १९९३ नुसार जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्थांना मान्यता देण्याचे अधिकार राष्ट्रीय शिक्षण शिक्षक परिषद, पश्चिम विभागीय कार्यालय, भोपाळ यांना आहेत. त्यांच्याकडूनच प्रवेश क्षमता दरवर्षी निश्चित केली जाते.
- सन २०१३-१४ अखेर या योजनेची तरतूद General Head अंतर्गत मंजूर करण्यात येत होती. तथापि सन २०१४-१५ या आर्थिक वर्षापासून या योजनेसाठी राज्य शासनाने SCSP व STSP साठी नव्याने लेखाशीर्ष तयार केले आहे. त्यामुळे सन २०१४-१५ पासून General Head, SCSP व STSP या लेखाशीर्षांतर्गत तरतूद वितरित करण्यात येत आहे. केंद्र शासन या योजनेच्या एकूण मंजूर तरतुदीनुसार General Head साठी ७३.८८ टक्के, SCSP Head साठी १४.५० टक्के व STSP Head साठी ११.६२ टक्के या टक्केवारीनुसार तरतूद वितरित करीत आहे.
४. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य .. प्राथमिक शिक्षकांच्या प्रशिक्षणाचा दर्जा उंचावणे व त्यांच्यात संशोधनात्मक वृत्ती विकसित करणे. शिक्षकांच्या प्रशिक्षणाचा दर्जा सुधारण्यासाठी त्याचबरोबर कृती संशोधनाच्या माध्यमातून संशोधनात्मक व मूल्यमापनात्मक कृती शिक्षकांनी जोपासावी, म्हणून असे प्रयत्न संस्थेच्या विविध उपक्रमातून करणे.
५. योजनेची व्याप्ती .. सध्या महाराष्ट्रात ३३ जिल्ह्यांमध्ये जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था कार्यरत आहेत. बृहन्मुंबई व पालघर जिल्ह्यांसाठी जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था प्रस्तावित आहे. राज्य शासनाने नवनिर्मित पालघर जिल्ह्यात जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था स्थापन करण्यास मान्यता दिलेली आहे. तथापि, जागे अभावी बृहन्मुंबई व पालघर येथे जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्थांची स्थापना झालेली नाही.
६. राज्याची एकूण अनुदानाची आकडेवारी. ..
प्रत्यक्ष २०१८-१९	..	४२०४.४८ (रुपये लाखांत)
प्रत्यक्ष २०१९-२०	..	४९५४.६३ (रुपये लाखांत)
प्रत्यक्ष २०२०-२१	..	४४३२.८७ (रुपये लाखांत)
प्रत्यक्ष २०२१-२२	..	५३१३.४१ (रुपये लाखांत)
अपेक्षित २०२२-२३	..	११०५०.५७ (रुपये लाखांत)
अंदाजित २०२३-२४	..	११६३६.५५ (रुपये लाखांत)

७. आर्थिक तरतूद व झालेला खर्च	.. सन २०२१-२२	आर्थिक तरतूद	.. ८७३१.०५ (रुपये लाखांत)
		झालेला खर्च	.. ५३१३.४१ (रुपये लाखांत)
		लाभार्थी	.. ३३ जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था
८. कमी खर्चाची कारणे अडवणी / सूचना.	..	केंद्र शासनाकडून तरतूद वितरित झाल्याशिवाय राज्य शासन या योजनेची तरतूद वितरित करित नाही. त्यामुळे खर्च कमी दिसून येत आहे. जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्थेत मानकानुसार कार्यरत असलेल्या अधिकारी व कर्मचारी पदे पूर्ण भरलेली नसल्याने खर्च कमी दिसतो.	
		मंजूर पदे	: ८५४
		रिक्त पदे	: ३१०
		भरलेली पदे	: ५४४
९. निष्कर्ष, विश्लेषण, फलनिष्पत्ती	..	राज्यात या संस्थांच्या स्थापनेमुळे शिक्षकांच्या प्रशिक्षणाचा दर्जा उंचावण्यास मदत झाली आहे. त्याचबरोबर संगणक प्रशिक्षण/माहिती तंत्रज्ञानासारखे नवीन विषयांची ओळख शिक्षकांना करून दिली जात आहे.	

मूल्यमापन विभाग

मूल्यमापनासाठी आवश्यक दृष्टी (Vision)

बालकाच्या जन्मजात व निसर्गदत्त अंतर्गत शक्तींना किंवा गुणांना जागृत करून त्याचा सर्वांगीण विकास करणे म्हणजे शिक्षण. प्रत्येक व्यक्तीमध्ये उपजत गुण व सुप्त शक्ती आहे. परिस्थितीनुसार त्यांचा कमी-अधिक प्रमाणात विकास होत असतो. शिक्षण प्रक्रियेद्वारे हा विकास योग्य दिशेने व अपेक्षित गतीने होताना दिसत आहे.

प्रत्येक मूल स्वतःच्या पद्धतीने व गतीने शिकत आहे. त्याचे पूर्वानुभव व नव्याने मिळालेले अनुभव याची सांगड घालून तो ज्ञानाची निर्मिती करत आहे. त्यासाठी आवश्यक त्या सुविधा, तसेच कृती व विचार करण्यासाठी संधी व वेळ शाळांमधून दिला जात आहेत. अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत बालक सक्रिय दिसत आहे, त्याचा विकास दिसत आहे.

- (१) अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया चालू असताना विविध साधन तंत्राच्या मदतीने बालकाच्या विकासाचे मूल्यमापन व्यापक, बहुपदरी आणि विविधांगी पद्धतीने करणे.
- (२) बालकांच्या अध्ययनातील उणिवा, त्यांना लागणाऱ्या मदतीचे स्वरूप, त्यांची शक्तिस्थळे यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास सर्वांगाने अजमावून वेळीच उपाययोजना करून शैक्षणिक प्रक्रियेला योग्य दिशा देणे.
- (३) ही प्रक्रिया औपचारिक व अनौपचारिक पद्धतीने अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया चालू असताना तसेच संपल्यानंतर विविध साधनतंत्राच्या मदतीने सतत करत राहणे.
- (४) या सर्व प्रक्रियेसाठी शिक्षक व पर्यवेक्षकीय यंत्रणा यांना सक्षम करणे.
- (५) विद्यार्थ्यांचे ज्ञान, आकलन व परिस्थितीनुरूप त्याचा उपयोग करण्याची पात्रता यांचे सातत्याने मूल्यमापन करणे.
- (६) राष्ट्रीय / आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील मूल्यांकनानुसार प्रश्नांचा नियमित मूल्यमापनात समावेश करणे, विद्यार्थ्यांना त्या स्तरावरील चाचण्यांसाठी तयार करणे.

मूल्यमापन विभागाचे ध्येय

- (१) बालकाचा मोफत व सक्तीचा शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९ कलम २९ अन्वये बालकांचे ज्ञान व त्यांचे उपयोजन करण्याची क्षमता यांचे मूल्यमापनासाठी सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन पद्धती शासन निर्णय दिनांक २० ऑगस्ट २०१० अन्वये राज्यामध्ये लागू केली आहे. त्याची अंमलबजावणी करणे व शिक्षण प्रक्रियेला योग्य दिशा देणे.
- (२) सर्व विद्यार्थ्यांनी वयानुरूप अपेक्षित अध्ययन क्षमता प्राप्त होण्यासाठी अध्ययन संपादनकुकीची चाचणी घेणे व सर्वेक्षण करणे.

- (३) विविध सर्वेक्षण अहवालाचे विश्लेषण करणे. सर्वेक्षणातील प्राप्त निकषाचा उपयोग करणे. (राज्यस्तरावर धोरण व उपाययोजना ठरविण्यासाठी) निष्कर्ष सर्व जिल्हा / तालुका / शिक्षक यांचेपर्यंत पोहचविणे व उपाययोजना ठरविण्यासाठी साहाय्य करणे.
- (४) नवनवीन मूल्यमापन पद्धती / तंत्रे तसेच इतर राज्यांच्या पद्धती यांची माहिती घेणे. अध्ययन निष्पत्तींचा सातत्यपूर्ण सर्वेकष पद्धतीमध्ये समावेश करणे.
- (५) मूल्यमापन पद्धतीमध्ये येणाऱ्या अडचणी उणिवा लक्षात घेऊन त्यामध्ये सुधारणा करणे व शिक्षकांना प्रशिक्षण देणे.
- (६) राज्यातील विद्यार्थ्यांची अध्ययन संपादनूक देशातील पहिल्या तीन राज्यांमध्ये आणणे
- (७) प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र कार्यक्रमांतर्गत विषयनिहाय चाचणीची निर्मिती करून आयोजन करणे.

मूल्यमापन विभागाचे कार्य

- (१) विषयनिहाय प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र चाचण्यांचे आयोजन करणे.
- (२) मागील वर्षापर्यंतची मूलभूत क्षमतांमधील विद्यार्थी संपादनूक व यावर्षीची संपादनूक यांची तुलना करणे, अहवाल तयार करणे.
- (३) अहवालावर चर्चा करण्यासाठी कार्यशाळा आयोजित करणे (विविध संस्था, विषय विभाग, जिल्हे इत्यादी संपादनूकीत वाढ करणे / घट करणे, उपाय इत्यादी).
- (४) नवनवीन मूल्यमापन तंत्रे / पद्धती तसेच इतर राज्यांच्या पद्धती यांची माहिती घेणे, अभ्यास करणे.
- (५) विषय विभागांनी तयार केलेल्या लर्निंग आऊटकमचा सातत्यपूर्ण सर्वेकष मूल्यमापनशी संबंध जोडणे
- (६) वरील मुद्द्यांबाबत वापराचे शिक्षकांना प्रशिक्षण देणे.
- (७) नोंदवही / प्रगतीपत्रकात लर्निंग आऊटकमचा समावेश करणे. चेकलिस्ट तयार करणे.
- (८) लर्निंग आऊटकम व सातत्यपूर्ण सर्वेकष मूल्यमापनाच्या अंमलबजावणीचा वर्षअखेर आढावा घेणे / अनुधावन करणे.
- (९) विविध सर्वेक्षणांचे आयोजन करणे (विद्यार्थी संपादनूकीबाबत).
- (१०) विविध संपादनूक सर्वेक्षण अहवाल विषय विभागांशी, विविध संस्था, जिल्हे यांचेशी शेअर करणे. चर्चा करण्यासाठी कार्यशाळा आयोजित करणे (कारणे, उपाययोजना इत्यादी).
- (११) मूल्यमापन, तंत्रे, पद्धती यांच्या वापराबाबत शिक्षकांच्या अडचणी पाहून, मागणीनुसार प्रशिक्षणाचे आयोजन करणे.
- (१२) प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र चाचणीच्या आधारे विषयनिहाय, क्षमतानिहाय विद्यार्थी संपादनूक नोंदीची प्रणालीचा (APP) वापर करणे / प्रणालीमध्ये आवश्यकतेनुसार बदल करणे.

मूल्यमापन विभाग

सन १९६३ साली शिक्षण संचालनालयात मूल्यमापन विभागाची स्थापना झाली. सन १९६८ मध्ये हा विभाग परिषदेत समाविष्ट करण्यात आला.

प्राथमिक शाळांतील (इयत्ता १ ली ते ८ वी) विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक मूल्यमापनाच्या कार्यपद्धतीमध्ये आवश्यक त्या सुधारणा घडवून आणणे हे या विभागाचे मुख्य कार्य आहे.

प्राथमिक शिक्षक आणि पर्यवेक्षकीय अधिकाऱ्यांसाठी मूल्यमापन यासंदर्भात मार्गदर्शक साहित्य निर्मितीचे आणि प्रशिक्षणाचे काम मूल्यमापन विभागामार्फत करण्यात येते. आर.टी.ई.-२००९ व एनसीएफ-२००५ नुसार सातत्यपूर्ण सर्वेकष मूल्यमापन पद्धती दिनांक २० ऑगस्ट २०१० च्या शासन निर्णयानुसार लागू करण्यात आली असून तिची यशस्वी व परिणामकारक अंमलबजावणी सुरू आहे.

उद्दिष्टे -

- (१) शाळांतर्गत शैक्षणिक मूल्यमापन प्रक्रियेमधील समस्यांचा अभ्यास करून त्यात सुधारणा सुचविणे.
- (२) सातत्यपूर्ण सर्वेकष मूल्यमापनासाठी मार्गदर्शक साहित्य व साधनांची निर्मिती करणे.
- (३) शाळांतर्गत विद्यार्थ्यांसाठी मूल्यमापन क्षमता, अध्ययन, निष्पत्ती व कौशल्यावर आधारित चाचण्यांची निर्मिती करणे.
- (४) अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत गुणात्मकदृष्ट्या सुधारणा घडवून आणण्यासाठी मार्गदर्शक साहित्याची निर्मिती करणे.

- (५) नवीन अभ्यासक्रम क्षमताधिष्ठित अध्ययन-अध्यापन व सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन पद्धतीबाबत राज्य विभाग आणि जिल्हा पातळीवरील मार्गदर्शकांसाठी प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करणे.
- (६) अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया व सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन याबाबत धोरण आखण्यासाठी किंवा योग्य दिशा देण्यासाठी विविध चाचण्यांद्वारे विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन करणे.

सन २०२१-२२ मधील कार्यक्रम :

१) उपक्रमाचे नाव - अध्ययन निष्पत्तीवर आधारित राष्ट्रीय संपादनूक सर्वेक्षण (NAS) २०२१

भारत सरकारच्या शालेय शिक्षण व साक्षरता विभागाच्या वतीने राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (NCERT), CBSE केंद्रीय माध्यमिक शिक्षण मंडळ, नवी दिल्ली व राज्य शैक्षणिक संशोधन प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे (SCERT) यांच्यावतीने संपूर्ण राज्यात राष्ट्रीय संपादनूक सर्वेक्षण (NAS) चाचणी संपूर्ण देशामध्ये दिनांक १२ नोव्हेंबर २०२१ रोजी आयोजन करण्यात आले. त्या अनुषंगाने इयत्ता ३ री, ५ वीमधील भाषा, गणित, परिसर अभ्यास व ८ वी व इयत्ता १० वीमधील भाषा, गणित, परिसर अभ्यास, सामाजिक शास्त्र या विषयाच्या प्रश्नपत्रिका विकसनाचे काम NCERT, नवी दिल्ली यांच्या समन्वयाने SCERT, पुणे यांनी केले.

● उपक्रमाची उद्दिष्टे -

- १) शासकीय, शासकीय अनुदानित आणि खाजगी शाळांमधील इयत्ता ३ री, ५ वी व ८ वी व इयत्ता १० वीच्या विद्यार्थ्यांची इंग्रजी, गणित, विज्ञान, सामाजिक शास्त्र आणि मराठी इत्यादी विषयांमधील संपादनूक स्तराचा अभ्यास करणे.
- २) क्षेत्र, लिंग, सामाजिक प्रवर्ग, परीक्षा मंडळ आणि शाळेच्या व्यवस्थापन इत्यादींच्या संदर्भाने विद्यार्थ्यांच्या संपादनूक स्तरातील फरक अभ्यासणे.

उपक्रमाची परिणामकारकता (सध्यःस्थिती) -

NAS २०२१ आणि २०१७ तुलनात्मक तक्ता

(Average Performance Percentage)

Grade	NAS Cycle Year	Language		Maths		EVS/SCI		Social Science		English	
		State	National	State	National	State	National	State	National	State	National
3	2021	67	62	61	57	62	57	--	--	--	--
	2017	70	68	65	64	69	65	--	--	--	--
5	2021	59	55	45	44	51	48	--	--	--	--
	2017	61	58	52	53	56	57	--	--	--	--
8	2021	57	53	34	36	39	39	40	39	--	--
	2017	63	57	40	42	40	44	42	44	--	--
10	2021	44	41	29	32	34	35	38	37	46	43
	2017	49	49	33	34	34	34	40	39	37	36

In all grades and subjects performance is below in NAS 2021 compare to NAS 2017

२) उपक्रमाचे नाव - पायाभूत अध्ययन साक्षरता सर्वेक्षण (FLN - NAS)

राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, नवी दिल्ली यांचेमार्फत शालेय शिक्षणासंदर्भात विविध प्रकारची सर्वेक्षणे घेऊन येणाऱ्या निष्कर्षावर आधारित विद्यार्थ्यांची संपादनूक वाढ करण्यासाठीचे विविध धोरणे, अभियान, उपक्रम, कार्यक्रम, योजना हाती घेण्यात येतात. नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान यावर भर देण्याबाबत नमूद करण्यात आलेले आहे. त्याकरिता भारत सरकारमार्फत निपूण भारत हे अभियान राबविण्यात येत आहे. या अंतर्गत इयत्ता तिसरी पर्यंतच्या प्रत्येक विद्यार्थ्यांने सन २०२६-२७ पर्यंत पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान प्राप्त करण्याचे लक्ष्य ठेवलेले आहे. या अनुषंगाने शिक्षण मंत्रालय, शालेय शिक्षण व साक्षरता विभाग, नवी दिल्ली यांचेमार्फत इयत्ता ३ रीच्या विद्यार्थ्यांचे पायाभूत अध्ययन अभ्यास हे नमुना सर्वेक्षण एकूण ७८८ शाळांमध्ये दिनांक २३ ते २६ मार्च २०२२ या कालावधीत घेण्यात आले.

पायाभूत अध्ययन अभ्यास (Foundational Learning Study)-राष्ट्रीय संपादनूक सर्वेक्षणासाठी साहित्य छपाई, साहित्य वितरण, राज्य समन्वयक, जिल्हा समन्वयक, क्षेत्रीय अन्वेषक यांचे मानधन, प्रवास भत्ता, वाहतूक/वितरण खर्च, साहित्य संकलन व वितरण खर्च इत्यादीसाठी सर्वेक्षणासाठीचा बाबनिहाय खर्च करणेत आलेला आहे.

● उपक्रमाची उद्दिष्टे -

विद्यार्थ्यांची संपादनूक पातळी तपासणे व त्यामध्ये वाढ करण्याच्या दृष्टीने कृतिकार्यक्रम तयार करणे.

उपक्रमाची अंमलबजावणी/सद्यःस्थिती -

पायाभूत अध्ययन अभ्यास हे नमुना सर्वेक्षण एकूण ७८८ शाळांमध्ये दिनांक २३ ते २६ मार्च २०२२ या कालावधीत घेण्यात आले. पायाभूत अध्ययन अभ्यास (FLS) साठी राष्ट्रीय आणि राज्यस्तरीय अहवाल दिनांक ६ सप्टेंबर २०२२ रोजी प्रसिद्ध करण्यात आलेला आहे.

सदर सर्वेक्षणासाठी ड्राय रन व मुख्य सर्वेक्षण साहित्य छपाई, साहित्य वितरण व संकलन, जिल्हा समन्वयक व क्षेत्रीय अन्वेषक प्रशिक्षण व सर्वेक्षण मानधन, सर्वेक्षण कीट निर्मितीसाठी आवश्यक साहित्य, जिल्हा समन्वयक व क्षेत्रीय अन्वेषक प्रवास खर्च, राज्य समन्वयक मानधन, इत्यादीसाठी एकूण ३६,५५,२६९ (छत्तीस लाख पंचावन्न हजार दोनशे एकसष्ट रुपये) इतका निधी खर्च झाला आहे. मात्र MPSP, मुंबई यांचेकडून अद्याप निधी प्राप्त झालेला नाही.

३) उपक्रमाचे नाव - सातत्यपूर्ण सर्वेक्षण मूल्यमापन (CCE) घटक संच विकसन व शिक्षक प्रशिक्षण -

● उपक्रमाची उद्दिष्टे -

- (१) राज्यातील तज्ज्ञ शिक्षकांचा कार्यबळ गट तयार करणे.
- (२) केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार योग्य तो बदल करणे.
- (३) राज्यासाठी केंद्राच्या सुचनेनुसार सातत्यपूर्ण सर्वेक्षण मूल्यमापन पद्धती विकसित करणे.
- (४) राज्यस्तर तज्ज्ञांमार्फत विकसित सातत्यपूर्ण सर्वेक्षण मूल्यमापन पद्धतीचे राज्यातील सर्व प्राथमिक व उच्च प्राथमिक शिक्षकांना प्रत्यक्ष प्रशिक्षण देणे.
- (५) विद्यार्थ्यांचे नियतकालिक व सातत्यपूर्ण मूल्यमापन करणेसाठी शिक्षकांना सक्षम बनविणे.

● सांख्यिकीय तपशील -

STAR प्रकल्पांतर्गत ९६.०३ लक्ष रक्कम प्राप्त झालेली आहे (सन २०२०-२१ मधील निधी जुलै २०२२ मध्ये प्राप्त).

● **उपक्रमाची अंमलबजावणी/सद्यःस्थिती** : सदर उपक्रमांतर्गत सातत्यपूर्ण सर्वेक्षण मूल्यमापन (CCE) घटक संच विकसन व बदल च्या पाच कार्यशाळा पूर्ण झालेल्या आहेत. या कार्यशाळांमध्ये नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार सातत्यपूर्ण सर्वेक्षण मूल्यमापन (CCE) घटक संचमध्ये बदल करण्यात येणार आहेत.

५) उपक्रमाचे नाव - मा. पंतप्रधान महोदय यांचेसमवेत इयत्ता ९ वी ते १२ वी चे विद्यार्थ्यांशी परीक्षा पे चर्चा

● उपक्रमाची उद्दिष्टे -

- (१) विद्यार्थ्यांवर परीक्षांचा असलेला ताणतणाव कमी करणे.
- (२) विद्यार्थ्यांच्या समस्या जाणून घेणे.

मा. पंतप्रधान महोदय नरेंद्र मोदी हे “परीक्षा पे चर्चा-५” या कार्यक्रमांतर्गत इयत्ता ९ वी ते १२ वीच्या विद्यार्थी, पालक व शिक्षक यांचे समवेत Virtual Mode द्वारे फेब्रुवारी २०२२ मध्ये संवाद साधला. विजेत्यांना मा. संचालक, NCERT, नवी दिल्ली यांचेमार्फत एक विशेष PPC कीट देण्यात आले, की ज्यामध्ये मा. पंतप्रधान महोदयांनी लिहिलेल्या हिंदी व इंग्रजीमधील परीक्षा योद्धा पुस्तकाचा समावेश आहे, ते प्रदान करण्यात आले.

सदर कार्यक्रमात मा. पंतप्रधान महोदय यांचेसमवेत संवाद साधण्यासाठी विद्यार्थी पालक व शिक्षक यांनी त्यांचे प्रश्न तयार केले. त्यानंतर NCERTमार्फत प्रश्नांची निवड केली गेली. राज्यातील सर्व अनुदानित शाळा, राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक मंडळ संलग्न शाळा व राज्यातील इतर बोर्डांशी संलग्न शाळा (CBSE, ICSE, केंब्रिज इत्यादी) शाळेतील विद्यार्थी, पालक व शिक्षकांना सहभाग नोंदविता आला.

सन २०२२-२०२३ मधील कार्यक्रम -

१. उपक्रमाचे नाव - निपुण भारत अध्ययन अभ्यास चाचणी

“प्रत्येक विद्यार्थ्यांने पूर्वीच्या/पाठीमागील इयत्तेच्या अध्ययन निष्पत्ती किती प्रमाणात प्राप्त/संपादित केलेल्या आहेत हे पहाणे, तसेच तो कोणत्या अध्ययन निष्पत्तीमध्ये कमी आहे हे समजून घेऊन शिक्षकांनी विद्यार्थी कृती-कार्यक्रमाची अंमलबजावणी हा निपुण भारत अध्ययन अभ्यास सर्वेक्षणाचा मुख्य हेतू आहे.”

वरील हेतूस अनुसरून सन २०२२-२३ मध्ये पायाभूत अध्ययन अभ्यास चाचणी घेण्याचे नियोजन समग्र शिक्षा अंतर्गत AWP मध्ये मान्य करणेत आलेला आहे.

● **उपक्रमाची वैशिष्टे -**

प्रत्येक विद्यार्थ्यांने पूर्वीच्या/मागील अध्ययन निष्पत्ती/अध्ययन क्षमता प्राप्त केली आहे किंवा नाही तसेच ती/त्या किती प्रमाणात प्राप्त केलेली/केलेल्या आहेत, याची तपासणी केल्यास विद्यार्थ्यांना ज्या विषयामध्ये/अध्ययन निष्पत्तीमध्ये/अध्ययन क्षमतेमध्ये अडचणी असतील त्यासाठी कृती कार्यक्रम आखून अंमलबजावणी करणे सोपे होईल आणि प्रत्येक विद्यार्थी प्रभुत्व पातळीकडे वाटचाल करू शकेल. सदर चाचण्या शिक्षक व विद्यार्थी यांना अध्यापनास मदत करण्याच्या हेतूने घेण्यात येणार आहे.

अ. क्र.	इयत्ता	विषय	माध्यम
१	२ री ते ५ वी	प्रथम भाषा	मराठी, हिंदी, उर्दू, इंग्रजी, कन्नड, तमीळ, तेलगू, गुजराती, बंगाली, सिंधी
२	२ री ते ५ वी	गणित	मराठी, हिंदी, उर्दू, इंग्रजी, कन्नड, तमीळ, तेलगू, गुजराती, बंगाली, सिंधी
३	२ री ते ५ वी	तृतीय भाषा	इंग्रजी
४	४ थी ते ५ वी	परिसर अभ्यास भाग १ व २.	मराठी, हिंदी, उर्दू, इंग्रजी, कन्नड, तमीळ, तेलगू, गुजराती, बंगाली, सिंधी

२. संकलित चाचणी २ - माहे मार्च २०२३ मध्ये आयोजन करणे समग्र शिक्षा अंतर्गत मान्य उपक्रम.

“प्रत्येक विद्यार्थ्यांने इयत्तेच्या आधीच्या सत्रात अध्ययन निष्पत्ती किती प्रमाणात प्राप्त/संपादित केलेल्या आहेत हे पाहणे, तसेच तो कोणत्या अध्ययन निष्पत्तीमध्ये कमी आहे हे समजून घेऊन शिक्षकांनी विद्यार्थी कृती-कार्यक्रमाची अंमलबजावणी हा पायाभूत अध्ययन अभ्यास चाचणीचा मुख्य हेतू आहे”.

वरील हेतूस अनुसरून सन २०२२-२३ मध्ये पायाभूत अध्ययन अभ्यास चाचणी घेण्याचे नियोजन समग्र शिक्षाअंतर्गत AWP मध्ये मान्य करणेत आलेले आहे.

● **उपक्रमाची वैशिष्टे -**

प्रत्येक विद्यार्थ्यांने इयत्तेच्या आधीच्या सत्रात अध्ययन निष्पत्ती/अध्ययन क्षमता प्राप्त केली आहे किंवा नाही तसेच ती/त्या किती प्रमाणात प्राप्त केलेली/केलेल्या आहेत, याची तपासणी केल्यास विद्यार्थ्यांना ज्या विषयामध्ये/अध्ययन निष्पत्तीमध्ये/अध्ययन क्षमतेमध्ये अडचणी असतील त्यासाठी कृती कार्यक्रम आखून अंमलबजावणी करणे सोपे होईल आणि प्रत्येक विद्यार्थी प्रभुत्व पातळीकडे वाटचाल करू शकेल. सदर चाचण्या शिक्षक व विद्यार्थी यांना अध्यापनास मदत करण्याच्या हेतूने घेण्यात येणार आहे.

३. उपक्रमाचे नाव - समग्र प्रगतीपुस्तक (HPC) कार्ड तयार करणे -

विद्यार्थी शिक्षणाच्या प्रक्रियेत सहभागी झाल्यानंतर त्याला औपचारिक शिक्षणाचे सर्व कौशल्य प्राप्त होणे अपेक्षित आहे. मात्र विद्यार्थ्यांच्या समग्र विकासासाठी केवळ तेवढेच कौशल्य आत्मसात करणे पुरेसे नाही. शिक्षणाची उद्दिष्टे शारीरिक, मानसिक व भावनिक विकास घडवून आणणे तसेच उत्तम नागरिक घडविणे अपेक्षित आहेत. याकरिता अभ्यासक्रम, उद्दिष्टे, मूल्ये, गाभाघटक, जीवन कौशल्ये २१ व्या शतकातील कौशल्ये मुलांमध्ये रुजणे गरजेचे आहे, त्यासाठी सहशालेय उपक्रमातून नव्याने देण्यात आलेल्या अध्ययन निष्पत्तीचा विचार होणे अनिवार्य आहे. त्यासाठी शिक्षकांनी पाठ्यपुस्तकाच्या पलीकडे जाऊन (Out of Box) अध्ययन अनुभव देण्याची गरज आहे.

सहशालेय उपक्रम, कृती, अभ्यासपूरक कार्यक्रम, क्षेत्रभेटी, प्रयोग/प्रात्यक्षिक, प्रकल्प यासारख्या विविध साधन तंत्राच्या द्वारे अध्ययन अनुभवांचे नियोजन करणे अपेक्षित आहे. अशा विविध अध्ययन अनुभवांच्याद्वारे विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे विविध पैलू साकारण्यास मदत होईल. मात्र शिक्षकांनी दिलेल्या अध्ययन अनुभवांच्या आधारे विद्यार्थ्यांचा बौद्धिक विकासाबरोबर मानसिक, भावनिक, क्रियात्मक स्वरूपात झालेला विकास मोजणे आवश्यक आहे, त्यादृष्टीने राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये ३६० अंश समग्र प्रगती पत्रक सूचित केले आहे. त्या संदर्भाने प्रगती पुस्तकामध्ये सर्वांगीण व्यापक, भावात्मक, बोधात्मक, क्रियात्मक क्षेत्रातील प्रगती अतिशय तपशीलवार असणे आवश्यक आहे.

उपक्रमाची वैशिष्टे -

- सहभागी आणि अध्ययनार्थी केंद्रित
- सर्वसमावेशक
- प्रगतीबद्दल गुणात्मक अभिप्राय
- कौशल्य आणि क्षमतांचा सतत मागोवा
- स्वजाणीव व आत्मसन्मान यावर आधारित निर्मिती
- केवळ संख्यात्मक बाबीऐवजी वर्णनात्मक आणि विश्लेषणात्मक प्रगती अहवाल

- लवचिक
- विद्यार्थी शिक्षणाच्या प्रक्रियेत सहभागी झाल्यानंतर त्याला औपचारिक शिक्षणाचे सर्व कौशल्य प्राप्त होणे.
- शिक्षणाची उद्दिष्टे शारीरिक, मानसिक व भावनिक विकास घडवून आणणे तसेच उत्तम नागरिक घडविणे अपेक्षित आहेत.
- अभ्यासक्रम, उद्दिष्टे, मूल्ये, गाभाघटक, जीवन कौशल्ये २१ व्या शतकातील कौशल्ये मुलांमध्ये रुजणे गरजेचे आहे.

४. उपक्रमाचे नाव - राज्यस्तरीय अध्ययन संपादनूक सर्वेक्षण (SLAS) -

राज्यातील सर्व जिल्ह्यातील विद्यार्थ्यांचे अध्ययन संपादनूक पातळी कोणत्या स्तरापर्यंत आहे व अध्ययन संपादनूक वाढविण्यासाठी कोणत्या उपाययोजना कराव्या लागतील हे ठरविण्यासाठी सन २०१९-२० मध्ये राज्यस्तरीय अध्ययन संपादनूक सर्वेक्षणाचे परिषदेमार्फत नियोजित करण्यात आलेले होते. त्यासाठी इयत्ता तिसरी, पाचवी व आठवी करिता प्रश्नपत्रिकांची निर्मिती करण्यात आली होती. मात्र कोविड-१९ मुळे शाळा बंद ठेवण्यात आलेल्या होत्या. तसेच इयत्ता तिसरी, पाचवी व आठवी करिता छपाई करण्यात आलेल्या प्रश्नपत्रिका गोपनियतेच्या कारणास्तव जिल्हास्तरावर अद्याप पाठविण्यात आलेल्या नव्हत्या. त्यामुळे सर्वेक्षण करण्यात आलेले नव्हते. त्याचबरोबर सन २०२१-२२ मध्ये राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, नवी दिल्ली यांचेमार्फत दिनांक १२ नोव्हेंबर २०२१ रोजी राष्ट्रीय संपादनूक सर्वेक्षण घेण्यात आले होते, त्यामुळे सन २०२१-२२ मध्ये राज्यात एकाच वर्षी दोन सर्वेक्षण करणे योग्य नव्हते या कारणास्तव राज्यस्तरीय अध्ययन संपादनूक सर्वेक्षणाचे नियोजन करण्यात आलेले नव्हते.

स्टार प्रकल्पांतर्गत सन २०२१-२२ मधील राज्यस्तरीय अध्ययन संपादनूक सर्वेक्षणासाठी रुपये ३६० लक्ष इतका निधी सन २०२२-२३ मध्ये प्राप्त झालेला आहे. पूर्वी तयार असलेल्या प्रश्नपत्रिकांचा उपयोग करून चालू शैक्षणिक वर्षात सर्वेक्षण करण्याचे व त्याचबरोबर स्टार प्रकल्पांतर्गत प्राप्त निधीचा विनियोग उर्वरित इयत्ता (दुसरी, चौथी, सहावी व सातवी) मधील विद्यार्थ्यांचे सर्वेक्षण करण्याकरिता नियोजन करण्यात येत आहे. एकंदरीत दुसरी ते आठवी मधील विद्यार्थ्यांचे नमुना सर्वेक्षण करण्याचे परिषदेमार्फत नियोजन करण्यात येत आहे.

उपक्रमाचे उद्दिष्टे -

१. इयत्ता २ री १० वीमधील विद्यार्थ्यांची मराठी व गणित या विषयातील मूलभूत अध्ययन क्षमता संपादनूक पातळी तपासणे.
२. अध्ययनातील कठीण क्षेत्रांचा शोध घेणे.
३. लिंग, ग्रामीण व क्षेत्र, सामाजिक गट यानुसार विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन संपादनूकीतील फरक पाहणे.
४. सर्वेक्षण निष्कर्षानुसार आवश्यक क्षेत्रांमध्ये सुधारणा करण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.
५. पुढील वर्षीच्या संपादनूकीचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यासाठी तसेच वार्षिक कार्ययोजना व अंदाजपत्रक तयार करण्यासाठी सर्वेक्षण निष्कर्षांचा वापर करणे.

● सांख्यिकीय तपशील -

सन २०२१-२२ मधील निधी रक्कम रुपये ३६० लक्ष असे २०२२-२३ मध्ये प्राप्त झालेला आहे.

संशोधन विभाग

अंदाजपत्रक २०२३-२०२४

(अ) शैक्षणिक कृती संशोधनासाठी मार्गदर्शन व आर्थिक सहाय्य योजना

१. योजनेचे नाव .. (अ) शैक्षणिक कृती संशोधनासाठी मार्गदर्शन व आर्थिक सहाय्य योजना.
२. योजनेचे उद्दिष्टे .. (१) प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षकांनी आपआपल्या अध्यापन क्षेत्रात जाणवणाऱ्या समस्यांवर आधारित कृतिसंशोधन प्रकल्प हाती घ्यावेत.
(२) सदर कृतिसंशोधने इतर शाळांनाही मार्गदर्शक ठरावीत.
(३) शिक्षक व केंद्रप्रमुखांमध्ये संशोधन अभिवृत्ती विकसित व्हावी.
(४) लाभार्थ्यांना विविध शैक्षणिक संशोधन पद्धतीचा परिचय व्हावा.
३. योजनेचा तपशील .. (१) या योजनेअंतर्गत यापूर्वी दरवर्षी निबंध स्पर्धेत राज्यस्तरावर/जिल्हास्तरावर प्रथम, द्वितीय, तृतीय आलेल्या, सहभागी झालेल्या प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षकांना ५ दिवसांच्या प्रथम कृतिसत्रात आमंत्रित करण्यात येत होते. पहिल्या कृतिसत्रात समस्या निश्चित करून आराखडा तयार करून संशोधनाची दिशा ठरविली जाते. दुसऱ्या कृतिसत्रात योजनेचा आढावा घेऊन मार्गदर्शन केले जाते व तिसऱ्या कृतिसत्रात अहवाल लेखन, लेखनासाठी मार्गदर्शन केले जात होते व ते अपेक्षितही आहे. कृतिसंशोधन पूर्ण करणाऱ्या शिक्षकांना प्रत्येकी रुपये ३,००० इतके आर्थिक सहाय्य देण्यात येते. राज्य शासनाच्या निधीतून २००८-०९ पासून ३ कृतिसत्रांसाठी रुपये ३,००,००० व आर्थिक साहाय्यासाठी रुपये १,५०,००० तरतूद उपलब्ध करून दिली जात होती. कृतिसंशोधन प्रकल्प विहित कालावधीत पूर्ण करून परिषदेकडे सादर केले जातात.
(२) सन २०१७-२०१८ पासून राज्यातील कृतिसंशोधन करू इच्छिणाऱ्या शिक्षकांकडून लिंकद्वारे कृतिसंशोधनाचे विषय मागवून घेतले जातात. त्यातून शालेय विषयांच्या अनुषंगाने SCERT तील संबंधित विभागाकडून शैक्षणिकदृष्ट्या आवश्यक विषयांचा प्राधान्यक्रम विचारात घेतला जातो. त्यातून निवडक कृतिसंशोधन विषय मान्य करण्यात येऊन संबंधित शिक्षकांना कृतिसंशोधन मार्गदर्शन कार्यशाळेत बोलाविले जाते. प्रत्येक शिक्षकास रुपये ३,००० इतके आर्थिक सहाय्य देण्यात येते. कृति संशोधन प्रकल्प विहित कालावधीत पूर्ण करून परिषदेकडे सादर केले जातात.
(३) सदर शिक्षकांसाठी वरीलप्रमाणे तीन कृतिसत्राकरिता राज्यस्तरावर ५० प्रशिक्षणार्थींसाठी (५ दिवस + ३ दिवस + २ दिवस) अशा एकूण दहा दिवसांच्या कृतिसत्रासाठी कार्यालयीन खर्चातून ७,५०,००० व आर्थिक सहाय्यासाठी सहाय्यक अनुदानातून १,५०,००० इतकी तरतूद अपेक्षित आहे.
(४) सादर करण्यात आलेली कृतिसंशोधने ही किमान संबंधित जिल्ह्यातील इतर शिक्षकांना कळावीत यासाठी या कृतिसंशोधनाचे शिक्षण परिषदांमध्ये सादरीकरण करण्याचे नियोजित आहे.
४. योजनेचे उद्दिष्ट व साध्य .. या योजनेअंतर्गत ५० प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षक/केंद्रप्रमुखांना प्रतिवर्षी लाभ द्यावयाचा आहे.
वर्ष	लाभार्थींची संख्या	खर्च रुपये
२०१८-१९	३१ × ३,०००	= ९३,०००
२०१९-२०	--	--
२०२०-२१	--	--
२०२१-२२	--	--
२०२२-२३	--	= ७,५०,००० (कार्यालयीन खर्चातून तरतूद मंजूर परंतु अद्याप अप्राप्त).
		= १,५०,००० (सहाय्यक अनुदानातून एकूण तरतूद मंजूर परंतु अद्याप अप्राप्त त्यामुळे उपक्रमाची कार्यवाही सुरू नाही).

२०२३-२४ .. ५० × ३,००० = १,५०,००० (अपेक्षित)(एकूण १० दिवसांच्या कृतिसत्रासाठी कार्यालयीन खर्चातून ७,५०,००० व आर्थिक सहाय्यासाठी सहाय्यक अनुदानातून १,५०,००० इतकी तरतूद अपेक्षित आहे).

५. योजनेची व्याप्ती

.. या योजनेअंतर्गत खालील घटकांना लाभ होतो.

यापूर्वी –

(१) निबंध स्पर्धेत राज्यस्तरावर प्रथम क्रमांक व उत्तेजनार्थ पारितोषिक मिळविलेले प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षक.

(२) सदर शिक्षकांची संख्या पुरेशी नसल्यास परिषदेच्या प्रयोगशाळेअंतर्गत असलेल्या शाळेतील प्राथमिक शिक्षक, तसेच कृति-संशोधनासाठी लेखी इच्छा प्रकट करणाऱ्या शिक्षकांनाही या योजनेचा लाभ दिला जातो.

सन २०१७-२०१८ पासून

(१) राज्यातील कृतिसंशोधन करू इच्छिणारे प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षक.

(२) शिक्षण परिषदेच्या माध्यमातून राज्यातील संबंधित जिल्ह्यातील प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षकांना झालेल्या संशोधनाची माहिती मिळावी हा या योजनेचा हेतू आहे.

(३) एकूणच महाराष्ट्र राज्यातील सर्व शिक्षक व केंद्रप्रमुखांना या योजनेचा लाभ मिळावा हा या योजनेचा हेतू आहे.

१. योजनेचे नाव

(ब) राज्यस्तरीय नवोपक्रम स्पर्धा

२. योजनेचा तपशील

महाराष्ट्र राज्यात प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र कार्यक्रमाची अंमलबजावणी सुरु झाली आणि प्रत्येक जिल्ह्यामध्ये झपाट्याने शाळा प्रगत होताना दिसू लागल्या आहेत. शाळा-शाळांमध्ये अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया अधिक आनंददायी व सुलभ होण्यासाठी काही नवोपक्रम राबवले जात आहेत. त्यांनी राबविलेल्या नावीन्यपूर्ण उपक्रमाची माहिती राज्यातील सर्व शिक्षकांना व्हावी यासाठी महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद महाराष्ट्र मार्फत सन २०१७-१८ या वर्षापासून राज्यस्तरीय नवोपक्रम स्पर्धा आयोजित करण्यात येत आहेत. समग्र शिक्षानुसार MSCERT च्या कार्याची व्याप्ती पूर्व प्राथमिक ते उच्च माध्यमिक अशी झाली असल्याने या वर्षापासून ही स्पर्धा पुढील पाच गटात आयोजित करण्यात येत आहे.

(१) पूर्व प्राथमिक स्तरावरील अंगणवाडी कार्यकर्त्या/सेविका व पर्यवेक्षिका.

(२) प्राथमिक शिक्षक व मुख्याध्यापक.

(३) माध्यमिक, उच्च माध्यमिक शिक्षक व मुख्याध्यापक.

(४) विषय सहायक व विषय साधन व्यक्ती.

(५) अध्यापकाचार्य व पर्यवेक्षकीय अधिकारी (केंद्रप्रमुख ते शिक्षणाधिकारी व अधिव्याख्याता व वरिष्ठ अधिव्याख्याता) ही स्पर्धा ऑनलाईन पद्धतीने आयोजित करण्यात येत आहे.

३. योजनेचे उद्दिष्ट

.. (१) प्राथमिक ते उच्च माध्यमिक स्तरावरील अध्ययन-अध्यापनात सुधारणा घडवून आणण्यासाठी शिक्षक व अधिकाऱ्यांना प्रोत्साहन देणे.

(२) शिक्षक व अधिकाऱ्यांनी दैनंदिन कामकाजात नावीन्यता आणण्यासाठी प्रोत्साहन देणे.

(३) प्राथमिक ते उच्च माध्यमिक स्तर तसेच डी.एल.एड. विद्यालय ते प्रशासन यामध्ये गुणवत्तेच्या दृष्टीने शिक्षण क्षेत्रात नवनवीन संकल्पना, विचारप्रवाह, तंत्रे आणि अध्ययन-अध्यापन पद्धती यांचा निरंतर शोध घेणाऱ्या शिक्षक व अधिकाऱ्यांना उत्तेजन देणे.

(४) शिक्षक, अध्यापकाचार्य व पर्यवेक्षकीय अधिकाऱ्यांमधील सृजनशीलता व संशोधक वृत्ती वाढीस लावणे.

(५) शिक्षण क्षेत्रामध्ये विविध विषयांवर केलेले उपयुक्त नावीन्यपूर्ण नवोपक्रम इतर शिक्षकांच्या व शैक्षणिक प्रशासनाच्या माहितीसाठी online प्रकाशित करणे.

४. तरतूद

क्रमांक	स्तर	नवोपक्रम स्पर्धेसाठीचे अनुदान (रुपये)	एकूण	लेखाशीर्ष
अ	जिल्हा-३६	६,०००	२,९६,०००	सहायक अनुदान
ब	प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण-५ व पुणे विभाग.	४,०००	२४,०००	सहायक अनुदान
क	राज्यस्तर		१,५०,०००	कार्यालयीन खर्च
			एकूण..	३,९०,०००

राज्यातील सर्व जिल्हा शैक्षणिक सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास संस्था प्रत्येकी रुपये ६,००० प्रमाणे तर प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण यांस प्रत्येकी रु. ४,००० अनुदान वितरित करणे अपेक्षित आहे. यामध्ये संबंधित जिल्हा व प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण स्तरावर मूल्यमापन प्रक्रिया व अनुक्रमे ३ व २ गटातील पहिल्या पाच क्रमांक मिळविलेल्या विजेत्या स्पर्धकांना प्रमाणपत्र देऊन छोटेखानी कार्यक्रमात सन्मानित करण्यात येणार आहे. या प्रमाणे एकूण २,४०,००० रुपये इतकी तरतूद परिषदेच्या सहायक अनुदानातून करणे अपेक्षित आहे.

प्रत्येक जिल्ह्यातून ३ गटातील व प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण स्तरावरील २ गटांतील प्रत्येकी पहिल्या पाच क्रमांकाचे नवोपक्रम राज्यस्तरीय स्पर्धेसाठी मागविण्यात येतात. राज्यस्तरावरील मूल्यमापनासाठी परिक्षकांचे मानधन व एकूण पाच गटातील प्रत्येकी पाच क्रमांकांच्या नवोपक्रमांना सन्मानचिन्ह पुस्तक व प्रमाणपत्र तर प्रत्येक गटातील उत्तेजनार्थ व सादरीकरण करणाऱ्या उर्वरीत ५ स्पर्धकांना प्रमाणपत्र तसेच सहभागी स्पर्धकांना प्रवास व दैनिक भत्ता देण्यासाठी रुपये १,५०,००० तरतूद परिषदेच्या कार्यालयीन खर्चातून करणे अपेक्षित आहे.

एकूण रुपये ३,९०,००० अपेक्षित आहे.

वर्ष	खर्च
२०१८-१९	८२,०००
२०१९-२०	१,०९,१८२ (कोरोनाच्या पार्श्वभूमीवर लॉकडाऊनमुळे पारितोषिक वितरण करता आले नाही, तसेच प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण यांना अनुदान वितरण करता आले नाही.)
२०२०-२१	८९,७७९ (कोरोनाच्या पार्श्वभूमीवर लॉकडाऊनमुळे ऑनलाईन पारितोषिक वितरण करून पारितोषिके संबंधित जिल्ह्यांना डायट कार्यालयास पोस्ट व कुरियरद्वारे पाठविण्यात आली. तसेच प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण यांना अनुदान वितरण करता आले नाही.)

२०२१-२२	१,५३,०९६
२०२२-२३	२,४०,००० (सहायक अनुदानातून अद्याप अप्राप्त) व १,५०,००० (कार्यालयीन खर्चातून प्राप्त).
२०२३-२४	२,४०,०००+१,५०,०००=३,९०,००० (अपेक्षित)

१. योजनेचे नाव

(क) रिसर्च बुलेटिन (ISSN)

२. योजनेचा तपशील

.. संशोधन विभागामार्फत रिसर्च बुलेटिन हे त्रैमासिक १९७३ पासून प्रकाशित करण्यात येत आहे. या बुलेटिन मार्फत पीएच.डी. / एम्. फील पदवी प्राप्त केलेल्या व्यक्ती, तसेच शिक्षणतज्ज्ञ यांचे शैक्षणिक शोधनिबंध प्रकाशित करण्यात येतात.

मात्र यापुढे हे रिसर्च बुलेटिन ISSN सह Online प्रसिद्ध करण्यात येणे अपेक्षित आहे.

३. योजनेची उद्दिष्टे

.. (१) शिक्षणशास्त्रातील संशोधन कार्याला प्रसिद्धी देणे.

(२) शिक्षण क्षेत्रातील तज्ज्ञ व अभ्यासू व्यक्तींना मार्गदर्शन व प्रेरणा देणे.

४. तरतूद

.. या योजनेअंतर्गत परिषदेच्या कार्यालयीन खर्चातून वर्षातून २ वेळा अंक प्रकाशित होणे अपेक्षित आहे. एका आवृत्तीसाठी लेख मागविण्यासाठीचा पत्रव्यवहार, संपादक मंडळाच्या बैठका, तज्ज्ञ व्यक्तींचे मानधन, प्रमाणपत्र छपाई व वितरण इत्यादींचा अंदाजे खर्च रुपये १,००,००० अपेक्षित आहे.

वर्षातील २ आवृत्त्यांसाठी रुपये २,००,००० इतका खर्च अपेक्षित आहे.

सन २०१७-१८ ते २०१८-१९ पर्यंत रिसर्च बुलेटिन छपाई करण्यात आलेली नाही. त्यापूर्वीचा खर्च तपशील उपलब्ध नाही.

वर्ष खर्च (रुपये)

२०१९-२०	६४,००५	
२०२०-२१	--	
२०२१-२२	१,८०,७०५	(मार्च २०२२ या अंकाचे देयक अदा)
२०२२-२३	२,००,०००	निधी उपलब्धतेच्या अधीन राहून कार्यालयीन खर्चातून सदर तरतूद मार्च अखेरपर्यंत खर्च करणे प्रस्तावित आहे.
२०२३-२४	२,००,०००	(अपेक्षित)

१. योजनेचे नाव

(ड) वार्षिक अहवाल

२. योजनेचा तपशील

.. सन २००१-२००२ पासून परिषदेचा कार्यअहवाल मराठीबरोबरच इंग्रजी भाषेमध्येही प्रकाशित करण्यात येतो. कार्यअहवालाचे वाटप राज्यातील सर्व शैक्षणिक संस्थांना आणि शालेय शिक्षण विभाग, मंत्रालय, मुंबई यांना करण्यात येते. परिषदेच्या कार्यालयातून कार्यअहवाल छपाईच्या खर्चाची तरतूद करण्यात येते.

३. योजनेची उद्दिष्टे

.. (१) परिषदेच्या शैक्षणिक कार्याची ओळख मराठी भाषिक व्यक्ती व संस्थांना होणे.

(२) इतर राज्यातील शैक्षणिक संस्थांशी समन्वय साधणे.

(३) एन. सी. ई. आर. टी., नवी दिल्ली व इतर केंद्र शासकीय संस्थांना परिषदेच्या कार्याची ओळख करून देणे.

४. तरतूद

- .. या योजनेअंतर्गत परिषदेच्या कार्यालयीन खर्चातून वर्षातून एक वेळा मराठी व इंग्रजी या दोन भाषेतून प्रकाशित करण्यात येतो. याकरिता परिषदेच्या विभागांकडून माहिती मागविण्यासाठीचा पत्रव्यवहार, प्रुफ रीडिंग, मानधन, छपाई व वितरण इत्यादींचा अंदाजे खर्च रुपये १,००,००० अपेक्षित आहे.

सन २०१७-१८ ते २०१८-१९ पर्यंत वार्षिक कार्यअहवाल याची छपाई करण्यात आलेली नाही. त्यापूर्वीचा खर्च तपशील उपलब्ध नाही.

वर्ष	खर्च (रुपये)
२०१९-२०	४१,००२
२०२०-२१	५०,००० (मंजूर व प्राप्त), परंतु शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे यांचेकडून देयक अद्याप अप्राप्त असल्याने अदा करण्यात आलेले नाही.
२०२१-२२	९२,८०० (सन २०१९-२० या अंकाचे देयक अदा)
२०२२-२३	१,००,००० (निधी उपलब्धतेच्या अधीन राहून कार्यालयीन खर्चातून सदर तरतूद मार्च अखेरपर्यंत खर्च करणे प्रस्तावित आहे.)
२०२३-२४	१,००,००० (अपेक्षित)

राष्ट्रीय लोकसंख्या शिक्षण कार्यक्रम (NPEP)

N. C. E. R. T. नवी दिल्ली यांच्या सूचनांनुसार आवश्यकतेनुसार या विभागातून N. C. E. R. T. ला कृती आराखडा सादर केला जातो. हा कृती आराखडा N. C. E. R. T. कडून मंजुरी मिळाल्यानंतर त्याची अंमलबजावणी केली जाते.

लोकसंख्येच्या गुणात्मक विकासासाठी विद्यार्थी, शिक्षक व पालक यांच्यात जाणीव, जागृती करण्याच्या दृष्टीने N. C. E. R. T., नवी दिल्ली यांचेमार्फत राष्ट्रीय लोकसंख्या शिक्षण प्रकल्प (N. P. E. P.) देशभर राबविण्यात येतो. महाराष्ट्र राज्यामध्ये दिनांक १६ जुलै १९८५ पासून लोकसंख्या शिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वित झाला. सदर प्रकल्पाच्या अंमलबजावणीसाठी केंद्रीय मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाकडून N. C. E. R. T., नवी दिल्ली यांच्या मार्फत आर्थिक तरतूद उपलब्ध करून दिली जाते.

लोकसंख्या शिक्षणाची उद्दिष्टे

१. लोकसंख्या वाढ आणि सामाजिक व आर्थिक विकासाची प्रक्रिया यामधील अनन्य संबंधाविषयीचा दृष्टिकोन विद्यार्थ्यांमध्ये विकसित होण्यास मदत करणे.
२. देशातील लोकसंख्येच्या सद्यःस्थितीची विद्यार्थी व शिक्षकांमध्ये जाणीव निर्माण करणे.
३. औपचारिक आणि अनौपचारिक शिक्षणामध्ये लोकसंख्या शिक्षणाचे महत्त्व पटविणे.
४. चांगल्या जीवनमानाकडे वाटचाल करण्यासाठी प्रवृत्त करणे.
५. जबाबदार पालकत्वाच्या गुणांची जोपासना करणे.
६. किशोरवयीन समस्या, एड्स, व्यसनाधीनता इत्यादीबाबत विद्यार्थ्यांमध्ये जाणीव निर्माण करणे.
७. शाश्वत विकास ही संकल्पना विद्यार्थ्यांमध्ये रुजविणे व त्यानुसार कृती कार्यक्रम करणे.

लोकसंख्या शिक्षण कार्यक्रम

अ. क्र.	योजनेचा तपशील	आर्थिक तरतूद झालेला खर्च (२०२१-२२)	आर्थिक तरतूद चालू आर्थिक वर्ष (२०२२-२३)	आर्थिक तरतूद अपेक्षित खर्च (२०२३-२४)
१.	साहित्य निर्मिती	--	१०,०००	१०,०००
२.	सहविचार सभा	--	१,५०,०००	१,५०,०००
३.	प्रशिक्षण कार्यक्रम	--	१,३२,०००	१,३२,०००
४.	सहशालेय उपक्रम	--	१४,१७,१००	१४,१७,१००
५.	मूल्यमापन	--	१,५०,०००	१,५०,०००
६.	प्रकाशन व छपाई	--	२०,०००	२०,०००
७.	संनियंत्रण व भेटी	--	४०,०००	४०,०००
८.	संकीर्ण	--	४०,०००	४०,०००
९.	संगणक	--	१०,५००	१०,५००
एकूण		--	१९,६९,६००	१९,६९,६००

ग्रंथालय विभाग

परिषदेचे ग्रंथालय समृद्ध आणि संगणकीकृत आहे. ग्रंथालय विभागाद्वारे परिषदेच्या उद्दिष्टपूर्तीकरिता आवश्यक ग्रंथ व शैक्षणिक नियतकालिके खरेदी केली जातात. ग्रंथालय विभाग अभ्यासक्रम निर्मितीसाठी घटक संच निर्मिती व प्रशिक्षण कार्यशाळेसाठी संदर्भसाहित्य वेळोवेळी उपलब्ध करून देते.

ग्रंथालयातील ग्रंथसंपदा --

(१) ग्रंथ / पुस्तके	२६,००० (साधारण)
(२) नियतकालिके व साप्ताहिके	०८
(३) पीएच. डी. प्रबंध	४५

सन २०२१-२२ या आर्थिक वर्षात रुपये ५०,००० (रुपये पन्नास हजार फक्त) या तरतुदीतून शैक्षणिक ग्रंथ व शैक्षणिक नियतकालिके खरेदी करण्यासाठी मान्य आहे. कारण प्रशिक्षण परिषदेवर राज्य शिक्षण धोरण व राज्य अभ्यासक्रम आराखडा विकासासाठी शैक्षणिक संदर्भ ग्रंथाची आवश्यकता आहे. आर्थिक वर्ष २०२३-२४ साठी ग्रंथालयासाठी रुपये १,००,००० तरतूद अपेक्षित आहे.

राज्य विज्ञान शिक्षण संस्था, रवीनगर, नागपूर

राज्य विज्ञान शिक्षण संस्था, रवीनगर, नागपूर ही संस्था महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (विद्या परिषद) पुणे सोबत संलग्न आहे. या राज्यस्तरीय संस्थेची स्थापना केंद्रपुरस्कृत शालेय शिक्षण सुधार योजनेअंतर्गत सन १९६८ साली पुणे येथे झाली. परिषदेशी संलग्न संस्थेच्या विकेंद्रीकरणामुळे या संस्थेचे स्थलांतर १९८० साली नागपूर येथे करण्यात आले. या राज्यस्तरीय संस्थेमध्ये रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र, भौतिकशास्त्र आणि गणित विभाग असून सुसज्ज असे एक ग्रंथालय आहे.

संस्थेचे संचालक हे शिक्षण उपसंचालक या दर्जाचे असून संस्थेमध्ये महाराष्ट्र शिक्षण सेवा वर्ग-१ मधील ४ पदे, वर्ग-२ ची ११ पदे, विज्ञान पर्यवेक्षकांची ६ पदे, प्रयोगशाळा सहाय्यकाची ३ पदे, अधीक्षक वर्ग-२ (साप्रसे) १ पद, लिपिकवर्गीय कर्मचारी १३ पदे (वर्ग-३) आणि वर्ग-४ कर्मचाऱ्यांची ७ पदे मान्य आहेत.

मात्र दिनांक १७-१०-२०१६ च्या शासन निर्णयाद्वारे पूर्वीच्या राज्य विज्ञान शिक्षण संस्था, नागपूरचे नामाभिकरण प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण असे करण्यात आले. विभागीय विद्या प्राधिकरण, नागपूर या संस्थेस सन २०१३ च्या आकृतिबंधानुसार मंजूर पदे, पुनर्रचित प्राधिकरणासाठी व संस्थांसाठी आवश्यक पदे व समान वेतनश्रेणीमधून स्थानांतरित करावयाची पदे पुढीलप्रमाणे आहेत.

प्राचार्य १ पद, वरिष्ठ अधिव्याख्याता (वर्ग-१) ४ पदे, प्राध्यापक (वर्ग-२) ११ पदे, अधीक्षक १ पद, लेखाधिकारी १ पद, विषय सहायक ११ पदे, मुख्य लिपिक १ पद, ग्रंथपाल १ पद, वरिष्ठ लिपिक १ पद, कनिष्ठ लिपिक २ पदे, शिपाई/फर्गस ६ पदे याप्रमाणे पदे मान्य करण्यात आलेली आहेत.

संस्थेची उद्दिष्टे

- (१) प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरापर्यंत अध्यापन करणाऱ्या विज्ञान व गणित शिक्षकांच्या अध्यापनामध्ये प्रशिक्षणाद्वारे सुधारणा घडवून आणणे.
- (२) प्रत्येक जिल्ह्यात इयत्ता ९ वीच्या विद्यार्थ्यांसाठी विज्ञान मंच प्रवेशपूर्व चाचणी परीक्षा घेऊन शहरी व ग्रामीण भागातील अनुक्रमे ३० व ४० विद्यार्थ्यांसाठी सुट्ट्यांच्या कालावधीत शिबिरांचे आयोजन करणे.
- (३) प्रज्ञावंत विद्यार्थ्यांसाठी राष्ट्रीय प्रज्ञाशोध परीक्षेचे पूर्व तयारी म्हणून राज्यस्तरीय मार्गदर्शन शिबिराचे आयोजन करणे.
- (४) विद्यार्थ्यांमध्ये वैज्ञानिक दृष्टिकोन तथा विज्ञानविषयक सृजनशीलता वाढीस लावण्याच्या दृष्टीने सुप्त गुणांचा शोध घेऊन विज्ञान मेळावे, छंद मंडळे, विज्ञान प्रदर्शने, विज्ञान नाट्योत्सव यासारख्या उपक्रमाचे तालुका, जिल्हा, विभाग आणि राज्यस्तरावर आयोजन करणे.
- (५) युनिसेफ/एनसीईआरटीच्या आर्थिक सहाय्याने कृतिसत्राचे तथा राज्यस्तरीय विज्ञान उपक्रमाचे आयोजन करणे.
- (६) आदर्श प्रयोगशाळा तयार करण्यासाठी प्रयोगशाळा सहाय्यक व गणित/विज्ञान शिक्षकांसाठी कार्यशाळेचे आयोजन करणे.
- (७) विज्ञान व तंत्रज्ञान यांचा जनसामान्यांपर्यंत प्रचार व प्रसार करणे.
- (८) विज्ञान व गणित विषयक उपक्रम राबविणे.
- (९) सर्व शिक्षा अभियान आणि राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियानअंतर्गत विज्ञान व गणित विषयांच्या प्रशिक्षणाचे आयोजन करणे.
- (१०) ग्रामीण विज्ञान छंद मंडळांचा गुणगौरव करणे.

संस्थेमार्फत राबविण्यात येणारे महत्त्वाचे उपक्रम —

अ.क्र.	उपक्रमाचे नाव	स्तर
१.	विज्ञान प्रदर्शन	तालुका/जिल्हा/राज्य
२.	विज्ञान मंच	जिल्हा
३.	अखिल भारतीय विद्यार्थी विज्ञान मेळावा	तालुका/जिल्हा/विभाग/राज्य
४.	विज्ञान नाट्योत्सव	तालुका/जिल्हा/विभाग/राज्य
५.	राष्ट्रीय प्रज्ञा शोध परीक्षा प्रज्ञावंत विद्यार्थ्यांसाठी मार्गदर्शन शिबिर	राज्यस्तर
६.	ग्रामीण विज्ञान छंद मंडळ	शाळास्तर
७.	विज्ञान जत्रा	राज्यस्तर
८.	इन्स्पायर ॲवार्ड योजना	जिल्हा/राज्य
९.	प्रशिक्षणे (सर्व शिक्षा अभियान आणि राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान / समग्र शिक्षा अभियान)	तालुका/जिल्हा/राज्य

संस्थेचा अन्य उपक्रमात सहभाग —

(अ) पश्चिम भारत विज्ञान जत्रा.

(ब) राष्ट्रीय विज्ञान प्रदर्शन.

(क) पश्चिम क्षेत्रीय विज्ञान नाट्योत्सव.

(ड) अखिल भारतीय विद्यार्थी विज्ञान मेळावा (राष्ट्रीयस्तर)

(इ) केंद्रपुरस्कृत शालेय विज्ञान शिक्षण सुधार योजनेअंतर्गत उच्च प्राथमिक शाळा, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळा यांना अनुक्रमे एकात्मिक विज्ञान साहित्य पेटी, विज्ञानविषयक उपकरणे व विज्ञानविषयक पुस्तकांचा पुरवठा करणे.

नवोक्रमांतर्गत विविध शैक्षणिक व सामाजिक प्रबोधनपर कार्यक्रमांचे आयोजन करणे.

(१) विज्ञान कट्टा.

(२) विज्ञान नाटिका.

(३) विज्ञान सहलीचे आयोजन.

(४) वृक्षारोपण.

(५) पर्यावरणविषयक जाणीव जागृतीकरिता विविध व्याख्यानांचे आयोजन.

संस्थेची प्रकाशने —

(१) संस्थेमार्फत आयोजित होणाऱ्या उपक्रमांची माहिती पुस्तिका.

(२) विज्ञान प्रदर्शन पुस्तिका.

(३) संस्थेमार्फत घेतलेल्या उपक्रमांची अहवाल पुस्तिका.

समस्या —

राज्य विज्ञान शिक्षण संस्था विविध उपक्रमांचे प्रस्ताव दरवर्षी सादर करीत असते. प्रस्तावानुसार अनुदान उपलब्ध होत नसल्यामुळे दरवर्षी विद्यार्थी हिताच्या योजना पूर्णपणे राबविल्या जात नाहीत. शासनाने दरवर्षी मे महिन्यात प्रस्तावित अनुदान पूर्णतः उपलब्ध करून दिल्यास विद्यार्थी व शिक्षक हिताच्या विविध विज्ञान विषयक योजना/उपक्रम विहित कालावधीत तालुका/जिल्हा/विभाग व राज्यस्तरावर राबविणे सुकर होईल.

छपाई व प्रकाशने इत्यादी दर्शविणारा तक्ता

अ. क्र.	कार्यक्रम / प्रकाशने	प्रत्यक्ष २०१८-२०१९		प्रत्यक्ष २०१९-२०२०		प्रत्यक्ष २०२०-२०२१		प्रत्यक्ष २०२१-२०२२		अपेक्षित २०२२-२०२३		अंदाजित २०२३-२०२४	
		प्रसिद्धी संख्या	लाभार्थी संख्या	प्रसिद्धी संख्या	लाभार्थी संख्या	प्रसिद्धी संख्या	लाभार्थी संख्या	प्रसिद्धी संख्या	लाभार्थी संख्या	प्रसिद्धी संख्या	लाभार्थी संख्या	प्रसिद्धी संख्या	लाभार्थी संख्या
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
१	विज्ञान मंच प्रवेशपूर्व परीक्षा प्रश्नपत्रिका.	१,१०२	१,१०२	१,२४०	१,२४०	१,२४०	१,२४०	१,२४०	१,२४०	२,६००	२,६००	१,१००	१,१००
२	विद्यार्थ्यांकरिता विज्ञानमंच प्रमाणपत्र.	२,५००	२,५००	२,५००	२,५००	२,५००	२,५००	२,५००	२,५००	३,५००	३,५००	१,१००	१,१००
३	राज्यस्तरीय प्रदर्शन पुस्तिका व अध्यापक निर्मिती, शैक्षणिक साहित्य, प्रदर्शन पुस्तिका (एकत्र) आणि प्रदर्शनाचा अहवाल.	१,०००	१,०००	२,०००	२,०००	२,०००	२,०००	२,०००	२,५००	२,५००	२,५००	३,०००	३,०००
४	उपक्रमाची अहवाल पुस्तिका	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	१,०००	१,०००
	एकूण ..	४,६०२	४,६०२	५,७४०	५,७४०	५,७४०	५,७४०	५,७४०	६,६००	६,६००	८,६००	२६,३००	२६,३००

राज्य विज्ञान शिक्षण संस्थेचे इतर कार्यक्रम दर्शविणारा तक्ता

अ. क्र.	कार्यक्रमाचे नाव	प्रत्यक्ष २०१८-२०१९		प्रत्यक्ष २०१९-२०२०		प्रत्यक्ष २०२०-२०२१		प्रत्यक्ष २०२१-२०२२		अपेक्षित २०२२-२०२३		अंदाजित २०२३-२०२४	
		उद्दिष्ट	लाभार्थी	उद्दिष्ट	लाभार्थी	उद्दिष्ट	लाभार्थी	उद्दिष्ट	लाभार्थी	उद्दिष्ट	लाभार्थी	उद्दिष्ट	लाभार्थी
१	माध्यमिक शाळातील प्रज्ञावान विद्यार्थ्यांसाठी जिल्हा विज्ञान मंचाची स्थापना.	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
१	माध्यमिक शाळातील प्रज्ञावान विद्यार्थ्यांसाठी जिल्हा विज्ञान मंचाची स्थापना.	३७	३७	३७	३७	३७	निरंक	३७	निरंक	३७	३७	३७	३७
२	खर्च .. (अ) जिल्हास्तरावरील विज्ञान मेळावे	१३,८४,०००	१३,८४,०००	१४,२४,०००	१४,२४,०००	१४,२४,०००	१४,२४,०००	१४,२४,०००	१४,२४,०००	१४,२४,०००	१४,२४,०००	१४,२४,०००	१४,२४,०००
२	खर्च .. (ब) विभागस्तरीय विज्ञान मेळावे	८०,०००	८०,०००	७४,०००	७४,०००	८०,०००	८०,०००	७४,०००	८०,०००	८०,०००	८०,०००	८०,०००	८०,०००
३	खर्च .. (क) राज्यस्तरीय विज्ञान मेळावे	२४,०००	२४,०००	२४,०००	२४,०००	३२,०००	३२,०००	२४,०००	२४,०००	२४,०००	२४,०००	२४,०००	२४,०००
३	खर्च .. जिल्हा विज्ञान प्रदर्शने	१,०६,७२०	१,०६,७२०	२,७९,०००	२,७९,०००	२,८७,०००	२,८७,०००	२,२४,५२०	२,२४,५२०	२,२४,५२०	२,२४,५२०	२,२४,५२०	२,२४,५२०
४	खर्च .. राज्य विज्ञान प्रदर्शने	९,२५,०००	९,२५,०००	९,९१,०००	९,९१,०००	९,९१,०००	९,९१,०००	९,९१,०००	९,९१,०००	९,९१,०००	९,९१,०००	९,९१,०००	९,९१,०००
४	खर्च .. राज्यस्तरीय अध्यापकनिर्मित शैक्षणिक साहित्य, प्रदर्शन व स्पर्धा (प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षकांसाठी)	६३,५२,०००	६३,५२,०००	५९,२२,०००	५९,२२,०००	५९,२२,०००	५९,२२,०००	६०,२२,७८०	६०,२२,७८०	६०,२२,७८०	६०,२२,७८०	६०,२२,७८०	६०,२२,७८०
५	खर्च ..	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक

राज्य विज्ञान शिक्षण संस्थेचे इतर कार्यक्रम दर्शविणारा तक्ता--चालू

अ. क्र.	कार्यक्रमाचे नाव	प्रत्यक्ष २०१८-२०१९		प्रत्यक्ष २०१९-२०२०		प्रत्यक्ष २०२०-२०२१		प्रत्यक्ष २०२१-२०२२		अपेक्षित २०२२-२०२३		अंदाजित २०२३-२०२४	
		उद्दिष्ट	अपेक्षित लाभार्थी	उद्दिष्ट	अपेक्षित लाभार्थी	उद्दिष्ट	अपेक्षित लाभार्थी	उद्दिष्ट	अपेक्षित लाभार्थी	उद्दिष्ट	अपेक्षित लाभार्थी	उद्दिष्ट	अपेक्षित लाभार्थी
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
६	प्रयोगशाळा सहायक/परिचर यांच्यासाठी प्रायोगिक साधनांचे राज्यस्तरीय प्रदर्शन व स्पर्धा.	०१	०१	०१	०१	०१	०१	०१	०१	०१	०१	०१	राज्यस्तरीय विज्ञान प्रदर्शनीत समावेशित आहे.
७	राष्ट्रीय प्रज्ञाशील परीक्षा विद्यार्थ्यांचे राज्यस्तरीय मार्गदर्शन शिबिर.	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	०१	राज्यस्तरीय विज्ञान प्रदर्शनीत समावेशित आहे.
८	खर्च .. राज्यस्तरीय विज्ञान नाट्य महोत्सव	१३,३२,०००	१३,३२,०००	१३,७८,०००	१३,७८,०००	१५,००,०००	१५,००,०००	१४,१०,३४०	१४,१०,३४०	२०,३१,०००	२०,३१,०००	२०,३१,०००	१६,३१,०००
९	खर्च .. ग्रामीण विज्ञान छंद मंडळ गुणगौरव कार्यक्रम	१(६४)	१(६४)	१(६४)	१(६४)	१(६४)	१(६४)	१(६४)	१(६४)	१(६४)	१(६४)	१(६४)	१(६४)
१०	खर्च .. पश्चिम भारत विज्ञान जत्रा (विद्यार्थ्यांसाठी)	५,६०,०००	५,६०,०००	५,८१,०००	५,८१,०००	७,००,०००	७,००,०००	४,९३,२८०	४,९३,२८०	६,७४,०००	६,७४,०००	७,९१,०००	७,९१,०००
१० (अ)	खर्च .. पश्चिम भारत विज्ञान जत्रा (शिक्षकांसाठी)	१,६३,०००	१,६३,०००	१,९२,०००	१,९२,०००	२,००,०००	२,००,०००	२,२५,३८०	२,२५,३८०	२,३१,०००	२,३१,०००	२,७८,०००	२,७८,०००
	खर्च ..	१ (१८)	१ (१८)	१ (१८)	१ (१८)	१ (१८)	१ (१८)	१ (१८)	१ (१८)	१ (१८)	१ (१८)	१ (३७)	१ (३७)
		४५,०००	४५,०००	५०,०००	५०,०००	६०,०००	६०,०००	६६,०००	६६,०००	७०,०००	७०,०००	२,२५,०००	२,२५,०००
		निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	१ (३७)	१ (३७)
	खर्च ..	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	निरंक	२,२५,०००

टीप : (१) अ.क्र. ५ व ६ मध्ये नमूद योजनांवरील खर्च अ.क्र. ४ मध्ये समाविष्ट आहे.

(२) सन २०२०-२१ व सन २०२१-२२ या वर्षात कोरोना / लॉकडाऊनमुळे उपक्रम घेण्यात आले नाही, खर्च निरंक आहे.

प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण औरंगाबाद (आंग्लभाषा तज्ञत्व)

१. स्थापना व उद्दिष्टे

महाराष्ट्र राज्य आंग्लभाषा अध्यापन संस्थेची स्थापना सन १९६५ साली झाली. महाराष्ट्र शासन निर्णय क्रमांक एसटीसी-२२३६४ जी दिनांक २९ मे १९६५ अन्वये संस्था अस्तित्वात आली. माहे नोव्हेंबर, १९६५ पासून संस्थेचे कार्य नियमितपणे सुरु झाले.

इंग्रजी विषयाच्या अध्ययन अध्यापनाचा प्राथमिक, उच्च प्राथमिक व माध्यमिक स्तरावरील दर्जा सुधारणे हा संस्थेच्या स्थापनेमागील प्रमुख हेतू होता. माहे नोव्हेंबर १९६५ पासून ३१ मार्च १९८६ पर्यंत ही संस्था मुंबई येथे कार्यान्वित होती.

महाराष्ट्र राज्याच्या शैक्षणिकदृष्ट्या मागास व दुर्गम भागात अध्यापकांना या संस्थेच्या विविध उपक्रमांचा लाभ घेणे सहज शक्य व्हावे, या जाणीवेतून ही संस्था मुंबई येथून औरंगाबाद येथे स्थलांतरित करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. मराठवाडा विकासाचा अनुशेष भरून काढण्याचा एक भाग म्हणून शासन निर्णय क्रमांक एसटीसी-२८५/२९३८०/(६१४/८५)/माशि-४, दिनांक ११ डिसेंबर १९८५ अन्वये मराठवाडा विकासाचा कालबद्ध कार्यक्रम या योजनेमध्ये प्रस्तुत संस्थेचे मुंबई येथून औरंगाबाद येथे स्थलांतर करण्यात आले. औरंगाबाद येथे संस्थेचे कार्य १ एप्रिल १९८६ पासून सुरु झाले. त्याच शासन निर्णयान्वये या संस्थेचे नामाभिधान 'राज्य आंग्लभाषा अध्यापन संस्था, औरंगाबाद' असे करण्यात आले.

शासन निर्णय क्रमांक डायट-४५१६/(४०/१६)/प्रशिक्षण, दिनांक १७ ऑक्टोबर २०१६ अन्वये संस्थेची पुनर्रचना होऊन संस्थेचे नाव "प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, औरंगाबाद (आंग्लभाषा तज्ञत्व)" असे करण्यात आले.

२. नियंत्रण

प्रस्तुत प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण हे 'महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, (विद्याप्राधिकरण) पुणे' यांच्या नियंत्रणाखाली कार्यरत आहे.

३. संस्थेतील मंजूर पदांचा तपशील

सन २००३ च्या आकृतीबंधानुसार राज्य आंग्लभाषा अध्यापन संस्थेमधील संबंधित वेतनश्रेणीतील मंजूर पदे पुढीलप्रमाणे आहेत

अ.क्र.	पदनाम	गट	ग्रेड पे (६ व्या वेतन आयोगानुसार)	सन २००३ च्या आकृतीबंधानुसार मंजूर पदे
१	संचालक	अ	रु. ६६००	०१
२	प्राध्यापक	अ	रु. ५४००	०५
३	अधिव्याख्याता	ब	रु. ४८००	०६
४	अधिक्षक, सा.रा.से.	ब	रु. ४३००	०१
५	लघुलेखक	क	रु. ४३००	०२
६	ग्रंथपाल	क	रु. २८००	०१
७	वरिष्ठ लिपिक	क	रु. २४००	०१
८	कनिष्ठ लिपिक	क	रु. १९००	०३
९	वाहनचालक	क	रु. १९००	०१
१०	वर्ग-४, नाईक	ड	रु. १६००	०१
११	वर्ग-४, शिपाई	ड	रु. १३००	०७
	एकूण पदे ..			२९

शासन निर्णय क्रमांक डायट-४५१६/(४०/१६)/प्रशिक्षण, दिनांक १७ ऑक्टोबर २०१६ अन्वये पदांची पुनर्रचना होऊन नवीन पदसंरचना पुढीलप्रमाणे करण्यात आली आहे.

अ. क्र.	विभागीय विद्या प्राधिकरण	समाविष्ट विभाग	उपसंचालक	वर्ग-अ	वर्ग-ब	लेखाधिकारी/अधीक्षक (वर्ग-ब)	लिपिक/डाटा एंट्री ऑपरेटर	वर्ग-क:विषय सहायक/प्रतिनियुक्तीद्वारा शाळा/क्षेत्रीय कार्यालयाकडून	कंत्राटी नियुक्तीने शासनाबाहेरील लोकांना CSR च्या मदतीने	वर्ग-४
१.	विभागीय विद्या प्राधिकरण, औरंगाबाद (राज्य आंग्लभाषा संस्था)	इंग्रजी		२	३	१	३	३	२	
२.		मराठी		०	१	०	०	१	०	
३.		गणित		०	१	०	०	१	०	
४.		विज्ञान	१	०	१	०	०	१	०	६
५.		सा.शास्त्र		०	१	०	०	१	०	
६.		उर्दू		०	१	०	०	१	०	
७.		आय.टी.		०	१	०	०	१	०	
एकूण			१	२	९	१	३	९	२	६

शासन निर्णय क्रमांक -आबंध २०१७/प्र.क्र.४१/१७/प्रशा-५, दिनांक ३१ जुलै २०१७ नुसार विभागातील आवश्यक नसलेल्या पदांमधून समान वेतनश्रेणीतील समकक्ष पदे विद्या प्राधिकरण, विभागीय विद्या प्राधिकरण आणि जिल्हा शैक्षणिक सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास संस्था (आताच्या 'जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था') यामधील समकक्ष पदांवर स्थानांतरीत करण्याबाबत निर्णय करण्यात आला आहे. त्यानुसार प्रस्तावित पदसंरचना पुढीलप्रमाणे आहे.

अ.क्र.	पदनाम	गट	ग्रेड पे (६ व्या वेतन आयोगानुसार)	एकूण आवश्यक पदसंख्या
१	प्राचार्य	अ	रु. ६६००	०१
२	वरिष्ठ अधिव्याख्याता	अ	रु. ५४००	०२
३	प्राध्यापक	ब	रु. ४८००	०९
४	लेखाधिकारी	ब	रु. ६६००	०१
५	विषय सहाय्यक	क	रु. ४४००	०९
६	अधीक्षक, सा.रा.से.	ब	रु. ४३००	०१
७	ग्रंथपाल	क	रु. २८००	०१
८	वरिष्ठ लिपिक	क	रु. २४००	०१
९	कनिष्ठ लिपिक	क	रु. १९००	०२
१०	वर्ग-४, नाईक	ड	रु. १६००	०१
११	वर्ग-४, शिपाई	ड	रु. १३००	०५
एकूण पदे ..				३३

४. संस्थेतील कार्याचे स्वरूप

शासन निर्णय दिनांक १७ ऑक्टोबर २०१६ नुसार प्रस्तुत संस्थेच्या पूर्वीच्या इंग्रजी विषयाच्या राज्यव्यापी कार्यासोबतच मराठवाडा विभागातील आठ जिल्हांसाठी (औरंगाबाद, बीड, जालना, परभणी, हिंगोली, लातूर, नांदेड व उस्मानाबाद) मराठी, गणित, विज्ञान, सामाजिक शास्त्रे, उर्दू व आय.टी. या विषयांचाही समावेश करण्यात आला आहे. या विषयांसाठी विभागातील सर्व जिल्हा शैक्षणिक सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास संस्था (District Institute of Educational Continuous Professional Development-DIECPD) शासन निर्णय क्र. डायट-२०१९/प्र. क्र. ९२/प्रशिक्षण, दिनांक २८ नोव्हेंबर २०१९ नुसार जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था आणि तालुका व केंद्रस्तरावरील साधन व्यक्ती तसेच शिक्षक सक्षमीकरणाच्या सर्व घटकांची क्षमता समृद्धी करणे, अशी नवीन जबाबदारी प्रस्तुत प्रादेशिक विद्या प्राधिकरणाकडे सोपविण्यात आली आहे.

प्रस्तुत शासन निर्णयानुसार विद्या प्राधिकरणाची जबाबदारी पुढीलप्रमाणे असेल —

(अ) राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील गुणवत्तेच्या परिभाषेचा अभ्यास करून राज्यातील शिक्षणाच्या गुणवत्तेसाठी (Benchmark) निश्चित करणे. या बेंचमार्कमध्ये कालपरत्वे वेळोवेळी आवश्यकतेनुसार बदल करणे.

(आ) निश्चित केलेल्या बेंचमार्कच्या प्राप्तीसाठी —

- अभ्यासक्रम विकसन
- पाठ्यक्रम विकसन
- पाठ्य व इतर साहित्य विकसन
- शिक्षक व अधिकारी यांचे सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकसन
- मूल्यमापन प्रक्रिया विकसन
- अडचणींवर मात करण्यासाठी संशोधन करणे
- वरील सर्व बाबींसाठी माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान/संगणक तंत्रज्ञानाचा अधिकाधिक वापर करणे.

(इ) बेंचमार्क प्राप्तीसाठी सर्व स्तरावर स्पष्टता यावी यासाठी स्पष्ट क्षमता संपादनूक पातळी (Learning Indicators) परिभाषित करून त्यांचे Continuous and Comprehensive Evaluation (CCE) किंवा अन्य मूल्यमापन प्रक्रियेशी सहसंबंध स्पष्ट करणे.

(ई) अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम, पाठ्य व इतर साहित्य विकसित करत असताना तसेच शिक्षक व अधिकारी व्यावसायिक विकसन कार्यक्रम आखत असताना समतामूलक विचारांकडे लक्ष देणे. शिक्षण हक्क कायदांतर्गत १००% मुलांना शिक्षण द्यावयाचे आहे. परंतु ते राबवत असताना बरेचसे शिक्षक व अधिकाऱ्यांना १००% मुले शिकू शकतात यात विश्वास नसल्याचे जाणवले. त्याच्या मुळाशी क्षमता बदलचे समज अपुरे असणे, असेही जाणवले. त्यामुळे माणसाचे चार शरीर प्रकार, विविध धर्म प्रकार, विविध जाती प्रकार, विविध आर्थिक वर्ग, विविध भौगोलिक जन्म स्थान व राहण्याचे ठिकाण तसेच, शहरी व ग्रामीण रहिवास इत्यादी असल्यावर ही माणसे समान असतात हे पटणे सक्षमीकरणाचा सर्वात महत्त्वाचा घटक आहे. यासाठी विद्या प्राधिकरणाने निरंतर कार्य करणे. या सर्व प्रकारच्या माणसांचे परस्परावलंबनाची संकल्पना समजल्याने क्षमतेची संकल्पना अधिक स्पष्ट होईल, हे ध्यानात ठेवणे

(उ) अध्ययन व विकासाच्या विविध संधीसाठी साहित्य तयार करणे. उदा. मुक्त दूरस्थ अध्ययन, स्वयं-अध्ययन, गट आणि केंद्रस्तरावर चर्चा, online स्वयं-अध्ययन एवं चर्चा, प्रमाणपत्र प्रदान किंवा या सर्वांचे विविध combination करणे.

शैक्षणिक वर्ष २०१८-१९ पासून केंद्राने 'समग्र शिक्षा' ला सुरुवात केली आहे. समग्र शिक्षा अंतर्गत पूर्व प्राथमिक ते उच्च माध्यमिक शिक्षण हे शालेय शिक्षणात अंतर्भूत झाले आहे. त्यामुळे या सर्व स्तरांवर गुणवत्तापूर्ण शिक्षणासाठी शिक्षक शिक्षण व शिक्षक तसेच इतर संबंधित घटक यांना आधार देण्याची प्रस्तुत प्राधिकरणाची जबाबदारी निश्चित झाली आहे. त्यानुसार प्रस्तुत प्राधिकरणाने सन २०१९-२० ते २०२३-२४ या पाच वर्षांचा यथार्थदर्शी आराखडा तयार केला आहे.

A Perspective Plan : 2019-20 to 2023-24

Sr. No.	Tasks/Stakeholders	Target				
		2019-20	2020-21	2021-22	2022-23	2023-24
(A) Sr. No. 11 : LEP (Learning Enhance Programme) [III : Quality Interventions] English Language Kit						
1	Development of Kit	☑	☒	☒	☒	☒
2	Coverage of Schools	67,000	—	—	—	—
3	One day Orientation of Teachers	67,000	—	—	—	—
4	On-sight Support	67,000 schools	67,000 schools	67,000 schools	67,000 schools	69,000 schools
5	Online Support	67,000 schools	67,000 schools	67,000 schools	67,000 schools	69,000 schools
(B) Sr. No. 12 : Assessment at State Level [III : Quality Interventions] SLAS of English (II Language)						
1	Grades (English - II Language)	III, V, VIII	III, V, VIII	III, V, VIII	III, V, VIII	—
2	Size of Sample	6700 schools	6700 schools	6700 schools	6700 schools	—
3	Number of Learners per schools	45 (15 each)	45 (15 each)	45 (15 each)	45 (15 each)	—
4	Method of Sampling	Random	Random	Random	Random	—
5	Skills / Content	LSRW	LSRW	LSRW	LSRW	—

No.	Tasks/Stakeholders	Target				
		2019-20	2020-21	2021-22	2022-23	2023-24
(C) Sr. No. 17 : Innovation[III : Quality Interventions] Model Cluster (100% Speaking English)						
1	No. of Clusters (Reach)	525	525	525	1,000	3,500
2	No. of Teachers	20,400	20,400	20,400	29,200	39,000
3	No. of Students	6,12,000	6,12,000	6,12,000	8,02,000	12,60,000
(D) Sr. No. 19 : Support at Pre-primary Level[III : Quality Interventions] Learning English Playfully						
1	Reach : <i>Anganwadi</i> Workers/ Helpers	36,000	36,000	36,000	36,000	45,000
2	Supervisors	–	–	–	–	1,250
3	CDPOs	–	–	–	–	110
(E) Sr. No. 29 : Training for In-service Teacher, Head Teachers and Teacher Educators[IX : Strengthening of Teacher Education] My English Programme						
1 Spoken English Project (Elementary Education Level)						
i)	Reach : Teachers	36,000	36,000	36,000	36,000	–
ii)	Mode	MOOC	MOOC	MOOC	MOOC	–
iii)	Targeted Learners	10,80,000	10,80,000	10,80,000	10,80,000	–
2 Spoken English [Advance] (Upper Primary)						
i)	No. of KRPs	–	–	–	–	–
ii)	No. of RPs	816	816	816	816	816
iii)	Reach : Teachers	15,000	15,000	15,000	15,000	18,000
iv)	Reach : Learners	4,50,000	4,50,000	4,50,000	4,50,000	4,90,000
3 CHESS (Secondary and Sr. Secondary)						
i)	No. of Moderators	433+433	433+433	433+433	433+433	–
ii)	No. of ETF Members	30,000	30,000	30,000	30,000	–
iii)	No. of Learners Targeted	12,00,000	12,00,000	12,00,000	12,00,000	–
4 TEJAS (Elementary level)						
i)	No. of TAGs	6170	6170	6170	6170	6170
ii)	No. of TAG Coordinators	2056	2056	2056	2056	3500
iii)	No. of TAG Teachers	51,400	51,400	51,400	51,400	87,500
iv)	No. of Targeted Learners	15,42,000	15,42,000	15,42,000	15,42,000	26,25,000
5 Read and Write Project (Lower Primary, Upper Primary and Secondary level)						
i)	No. of RPs	816	816	816	816	–
ii)	No. of beneficiary teachers	18,000 (Pri) 18,000 (U.Pri) 10,000 (Sec.)	18,000 (Pri) 18,000 (U.Pri)	18,000 (Pri) 18,000 (U.Pri)	18,000 (Pri) 18,000 (U.Pri)	–
iii)	No. of Targeted Learners	Ele : 10,80,000 Sec : 4,00,000	Ele : 10,80,000	10,80,000	10,80,000	–
6 Training of Resource Persons (All interventions)						
i)	Spoken English	KRPs : 100 Online ELAs : 816	Online ELAs: 816	Online ELAs: 816	Online ELAs: (Online Mode) 816	816
ii)	CHESS Moderators	433+433	433+433	433+433	433+433	–
iii)	Read and Write Project	KRPs : 150 RPs : 1632	KRPs : 150 RPs : 1632	KRPs : 150 RPs : 1632	KRPs : 150 RPs : 1632	–
iv)	TAG Coordinators (TEJAS)	2056	2056	2056	2056	3500
v)	DARPs (TEJAS)	65	65	65	65	–
vi)	BRPs (Anganwadi Initiative)	816	816	816	816	1225

No.	Tasks/Stakeholders	Target				
		2019-20	2020-21	2021-22	2022-23	2023-24
vii)	LEP : English Language Kit	408	—	—	—	—
viii)	SLAS Investigators	6700	6700	6700	6700	—
ix)	SLAS Examiners	360	360	360	360	—
x)	Spoken English (Advance)	408	408	408	408	408
7	Training of Educational Administrators (All interventions)					
i)	Block Education Officers	408	408	408	408	408
ii)	Education Officers	74	74	74	74	74
iii)	DIET Principals	34	34	34	34	34
iv)	Extension Officers	816	816	816	816	816
8	Training of Teacher Educators (All interventions)					
i)	DIET : Sr. Lecturer / Lecturer	34	34	34	34	68
ii)	English Subject Assistants	68	68	68	68	—
iii)	Block Resource Persons	816	816	816	816	816
9	Training of DIET Faculty as Master Trainers (RIE SI / EFLU training)					
i)	SECRT & RAA Faculties	20	20	20	20	20
ii)	DIET Faculties	34	34	34	34	34
(F)	Sr. No. 30 : DIKSHA [IX : Strengthening of Teacher Education] Development of MOOC					
1	No. of Workshops	—	—	—	—	—
2	Reach : Teachers	36,000	36,000	36,000	36,000	—
3	No. of targeted learners	10,80,000	10,80,000	10,80,000	10,80,000	—

सन २०१९-२० मध्ये प्रस्तुत प्राधिकरणास तेजस, चेस, स्पोकन इंग्लिश (इयत्ता १ ते ५), स्पोकन इंग्लिश (इयत्ता ६ ते ८) या कार्यक्रमांना राज्याकडून मान्यता मिळाली होती. याशिवाय प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण तीन बिनखर्चिक उपक्रमही संपूर्ण राज्यात राबवित आहे. त्यामध्ये इंग्लिश ई-टीच, कॉम्पिटंसीज असेसमेंट प्रोग्राम (CAP) व १००% स्पोकन इंग्लिश केंद्र नवोपक्रम यांचा समावेश आहे. सन २०२०-२१ मध्ये कोविड-१९ च्या पार्श्वभूमीवर शिक्षणाची अर्थसंकल्पीय तरतुदीत कपात करण्यात आली होती. या काळात इंग्रजी भाषेसाठी कोणतीही आर्थिक तरतूद उपलब्ध नसताना ऑनलाईन पद्धतीने शिक्षकांच्या सक्षमीकरणासाठी वरील उपक्रम राबविण्यात आले. याशिवाय English Helper व IL and FS या स्वयंसेवी संस्थांनी देखील ६५,००० शाळांना रीड टू मी हे वाचन कौशल्य विकसित करणारे सॉफ्टवेअर मोफत पुरविण्याची तयारी दर्शविली आहे.

सद्यःस्थितीत महाराष्ट्र राज्याच्या प्रशिक्षणविषयक धोरणानुसार 'मागणीनुसार प्रशिक्षण' देण्यात येत आहे. यामध्ये स्पोकन इंग्लिश प्रशिक्षणाची मागणी ८०,००० लक्षापेक्षा अधिक शिक्षकांनी केली आहे. यापैकी ३४,६०० शिक्षकांना स्पोकन इंग्लिशचे प्रशिक्षण देण्यात आले आहे. उर्वरित ५०,००० शिक्षकांना प्रशिक्षण देण्यासाठी Massive Open Online Course (MOOC) विकसनाचे काम प्राधिकरणाने हाती घेतले असून ते लवकरच पूर्ण करून MOOC च्या माध्यमातून या सर्व शिक्षकांना कुठल्याही खर्चाशिवाय प्रशिक्षण दिले जाणार आहे.

प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, औरंगाबाद द्वारे इंग्रजी विषयासाठी सध्या राज्यामध्ये प्राथमिक व माध्यमिक शाळांसाठी पुढील कार्यक्रम सुरु आहेत.

(अ) TEJAS (Technology Enabled Education through Joint Action and Strategic Initiatives)

दिनांक ३१ मार्च २०१६ रोजी महाराष्ट्र शासन, टाटा ट्रस्ट आणि ब्रिटिश कौन्सिल यांचेमध्ये झालेल्या सामंजस्य करारानुसार महाराष्ट्रातील नऊ जिल्ह्यांमध्ये प्रायोगिक तत्वावर शैक्षणिक वर्ष २०१६-१७ पासून इंग्रजी भाषा शिक्षकांच्या सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकासासाठी Teachers Activity Group (TAG) च्या माध्यमातून एक नवीन CPD प्रतिमान समोर आणले आहे. त्याअंतर्गत औरंगाबाद, बीड, हिंगोली, नाशिक, नंदुरबार, अमरावती, यवतमाळ, नागपूर व गडचिरोली या जिल्ह्यांमध्ये ७५० TAGs कार्यरत आहेत. या प्रकल्पाचे यश लक्षात घेऊन राज्याने दिनांक २७ एप्रिल २०१८ रोजी ब्रिटिश कौन्सिल व टाटा ट्रस्टसोबत सामंजस्य करार केला आहे. सदर करारान्वये 'तेजस' प्रकल्पाचे upscaling करण्यात येत आहे. राज्यातील ६१७० ग्रामीण व शहरी केंद्रांमधील इंग्रजी विषयाच्या शिक्षकांच्या

सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकासासाठी २०५६ TAG समन्वयकांची (TAG-Co-ordinators) गरज आहे. त्यातील १२५० TAG समन्वयकांना प्रशिक्षण दिलेले असून त्यांचेमार्फत एकूण ९३,७५० इंग्रजीच्या शिक्षकांना तेजस प्रकल्पाचा लाभ देण्यात येत आहे. हे इंग्रजी भाषेचे शिक्षक राज्यातील ८४,३७,५०० बालकांना अधिक सक्षमपणे इंग्रजी भाषेचे शिक्षण देत आहेत.

TEJAS प्रकल्पाचे स्वरूप खालीलप्रमाणे आहे —

- (१) केंद्रस्तरावर इंग्रजी भाषेच्या प्राथमिक शिक्षकांच्या सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकासासाठी TAG ची स्थापना.
- (२) माहे ऑक्टोबर, २०१६ पासून TAGs मधील शिक्षकांची दरमहा एक बैठक याप्रमाणे केंद्रांमध्येच बैठका होत असतात.
- (३) TAG मधील विविध कृती घटक पुढीलप्रमाणे —

- मागील TAG मधील नियोजित कृती कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीवर चर्चा
- Language Study
- Discussion on the read articles (Related to pedagogy)
- Discussion on the watched video clip (Related to pedagogy)
- Reflection and Development of Action Plan
- कृतीकार्यक्रमाची (Action Plan) अंमलबजावणी
- सामाजिक माध्यमातून (Social Media) विचार, यश, चिंता, इ. चे आदान-प्रदान

(४) विविध लाभार्थी

- राज्य साधन व्यक्ती (SARP) : ३०
- विषय सहायक (इंग्रजी) : ५०
- TAG क्षेत्रीय अधिकारी : ५३१ (१२३+४०८)
- TAG समन्वयक : १२५०
- TAG संख्या : ३७५०
- शिक्षक संख्या : ९३,७५०
- विद्यार्थी संख्या : ८४,३७,५००

महाराष्ट्र शासन, ब्रिटीश कौन्सिल आणि टाटा ट्रस्ट यांच्यातील तेजस संदर्भातील करार मार्च २०२१ मध्ये संपुष्टात आला. मात्र प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, औरंगाबाद प्राथमिक शिक्षकांच्या इंग्रजी भाषेतील सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास होत राहावा यासाठी प्रयत्नरत आहे. महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे यांच्या मार्गदर्शनाखाली प्रयत्न सुरु आहेत. लॉकडाऊनच्या काळातही TAG समन्वयक ऑनलाइन पद्धतीने TAG बैठक घेत असल्याचे दिसून आले. तसेच चौथ्या वर्षातील TAG साठी घटक निर्मितीचे काम सुरु आहे.

(ब) Spoken English Project

प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र कार्यक्रमांतर्गत इंग्रजी भाषेतील विद्यार्थ्यांच्या निर्भय व आत्मविश्वासपूर्ण अभिव्यक्तीसाठी तसेच, पालकांच्या आकांक्षापूर्तीसाठी मार्गदर्शानुसार व निदेशानुसार राज्याने Spoken English Project हा महत्त्वाकांक्षी कार्यक्रम सन २०१६-१७ मध्ये हाती घेतला. पहिल्या वर्षी राज्यातील ६००० शिक्षकांनी त्यांच्या स्वतःच्या जिल्ह्यामध्ये मागणीनुसार Spoken English चे प्रशिक्षण घेतले आहे. या शिक्षकांनी विविध भाषिक कृतींमध्ये सहभागी होऊन आत्मविश्वासाने इंग्रजी बोलण्याची अनुभूती घेतली. इंग्रजीबद्दलची भीती दूर करून हे शिक्षक दुष्ट चक्रातून बाहेर पडले व विद्यार्थ्यांना इंग्रजीतून बोलते केले आहे.

सन २०१७-१८ मध्ये स्पोकन इंग्लिश प्रशिक्षणाच्या सातत्याने वाढत्या मागणीच्या पुर्ततेसाठी प्रस्तुत प्राधिकरणाने राज्यातील एकूण ४०८ विकास गट/शहर साधना केंद्र क्षेत्रातील प्रत्येकी दोन साधन व्यक्ती प्रमाणे ८१६ साधन व्यक्ती तयार केले असून त्यांनी २५,००० पेक्षा अधिक शिक्षकांना त्यांच्या तालुक्यांमध्ये Spoken English चे प्रशिक्षण दिले आहे. सदर प्रशिक्षणासाठी प्राधिकरणाने Activity-based Training Module तयार केले असून त्यातून शेवटच्या विद्यार्थ्यांला आत्मविश्वासाने इंग्रजी बोलण्यासाठी शेवटच्या शिक्षकाला काही आवश्यक अध्यापन तंत्रे आत्मसात करण्यात यश मिळत आहे.

सदर प्रशिक्षणामध्ये प्रत्येकी १० मिनिटांची २० कृतीप्रधान सत्रे असून सर्व प्रशिक्षणार्थी पूर्ण वेळ विविध भाषिक कृतीमध्ये मग्न असतात. सदर प्रशिक्षणामध्ये Online स्रोतांचा कल्पकतेने वापर केला असून माहिती तंत्रज्ञान व समता हे ह्या प्रशिक्षणाचे अविभाज्य व सर्वव्यापी घटक आहेत. इतर घटक खालीलप्रमाणे-

- Environments : Home, Social and School (Development and Practice of conversation pieces)
- Confidence, Fluency and Accuracy in Speaking
- Ear training, Speech training
- Vocabulary Enrichment, Classroom Language
- Stimuli for Speaking, Techniques and Devices, Skill of Questioning
- Adaptation of Activities, Error Correction, Solving Problems

Spoken English प्रशिक्षणाची सातत्याने वाढत जाणारी मागणी पूर्ण करण्यासाठी लागणारा वेळ व प्रशिक्षणावर होणारा खर्च लक्षात घेऊन शिक्षकांना त्यांच्या सोयीने व गतीने प्रशिक्षण घेता यावे यासाठी प्रस्तुत प्राधिकरण स्पोकन इंग्लिशसाठी आता Massive Open Online Course (MOOC) चे विकसन करित असून ते अंतिम टप्प्यात आहे. त्यामुळे शिक्षकांना घर बसल्या व कोणत्याही खर्चाशिवाय स्पोकन इंग्लिशचे प्रशिक्षण पूर्ण करता येणार आहे. त्यामुळे शिक्षकांना त्यांचा वेळ विद्यार्थी विकासावर खर्च करता येईल. याशिवाय प्रशिक्षण Online पद्धतीने होणार असल्याने प्रशिक्षणावरील सर्व खर्च (प्रवास भत्ता, निवास खर्च, भोजन खर्च, इ.) वाचविता येणार आहे.

प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, औरंगाबादने सन २०२१-२२ मध्ये आणखी २०,००० शिक्षकांची Spoken English MOOC साठी नोंदणी करण्याचे ठरविले आहे. सर्वर स्पेसचा आढावा घेतल्यानंतर सदरील प्रक्रिया पूर्ण करण्यात येणार आहे.

(क) CHESS (Continuous Help to the Teachers of English from Secondary Schools)

प्रस्तुत कार्यक्रम राज्यातील १६,३३८ माध्यमिक शिक्षकांसाठी राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियानांतर्गत शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये सुरु करण्यात आला आहे. या कार्यक्रमांतर्गत प्रत्येकी ५० शिक्षकांचा एक ETF याप्रमाणे एकूण ४०८ विकास गट/URC क्षेत्रात एकूण ४२७ 'English Teachers Forum (ETF)' सुरु करण्यात आले आहेत.

हे ETF तालुका/URC स्तरावर सुरु करण्यात आले आहेत. ETF सदस्य (लाभार्थी शिक्षक) दरमहा एकत्र येऊन स्वतःचा सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास साधत आहेत. यासाठी प्राधिकरणाने ४२७ ETF Moderators (State Resource Persons) प्रशिक्षित केले असून ते या शिक्षकांचे सुलभीकरण करित आहेत. त्यासाठी प्राधिकरणाने Resource Book (ETF Members Pack) तयार केले आहे. यामध्ये एकूण चार विभाग आहेत.

- Pedagogical Development of Teachers
- Linguistic Development of Teachers
- Help at Hand (Classroom Management Skills Development)
- Continuous Professional Development

प्रत्येक ETF मीटिंग प्रत्येकी चार तासांची असून मीटिंगनंतरही शिक्षक Social Media च्या माध्यमातून एकमेकांशी सातत्याने जोडलेले असतात. प्रत्येक ETF मीटिंगच्या माध्यमातून शिक्षकांचा चौमुखी विकास घडून येत आहे. (अ) अध्यापनशास्त्रीय विकास, (ब) स्वतःच्या भाषिक कौशल्याचा विकास, (क) अध्यापन व वर्गव्यवस्थापन विषयक तांत्रिक विकास व (ड) सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास.

सर्व ETF बैठकांचे सनियंत्रण गटशिक्षणाधिकारी/URC समन्वयक करित आहेत. बैठकांसाठी आवश्यक सर्व भौतिक सुविधा व अल्पोपहार तरतूद करण्यात आली असून चार तासांच्या बैठकीमध्ये एका छोट्या मध्यंतराची सुविधा देण्यात आली आहे. सर्व इंग्रजी भाषेचे माध्यमिक शिक्षक एका व्यासपीठावर एकत्र येऊन मंथनातून व कृतीतून सहयोगी अध्ययन व आत्मविकास साधत आहेत.

सदर प्रकल्प तीन वर्षांसाठी असून एकूण २६ ETF बैठकांच्या माध्यमातून शिक्षकांचा सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास साधण्यात येणार आहे. सदर प्रकल्पाचे सनियंत्रण राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान, महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई व प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, औरंगाबाद यांच्यामार्फत करण्यात येत आहे. प्रकल्पाच्या सुरुवातीस प्रत्येक विभागामध्ये सर्व क्षेत्रीय अधिकारी व DIECPD अधिकारी यांचे उद्बोधन करण्यात आले आहे. दरवर्षी दोन आढावा बैठका घेण्यात येत आहेत. शैक्षणिक वर्षाच्या शेवटी माध्यमिक शिक्षक व ETF Moderators यांचेसाठी संगोष्ठी (Symposium) चे आयोजन करण्यात येते.

सन २०१७-१८ मध्ये प्रत्येक English Teachers Forum (ETF) च्या एकूण सहा बैठका झाल्या आहेत. सन २०१८-१९ मध्ये होत असलेल्या १० बैठकांपैकी ५ बैठका समोरासमोर (Face-to-face) व ५ बैठका (कार्यशाळा) online पद्धतीने घेण्यात आल्या. याशिवाय एक Facebook Live Session व एक Webinar आयोजित करण्यात आल्या. सर्व ETF Moderators च्या व्यावसायिक विकासासाठी MOOC विकसित होत आहे. ETF Moderators व ETF Members यांना विविध राज्यस्तरीय, राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्रांमध्ये सहभागी होण्याची संधी असेल. प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, औरंगाबादने सन २०२१-२२ मध्ये CHESSE प्रकल्पाची व्याप्ती वाढवून ती उच्च माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांसाठीही ते उपलब्ध करून देणार आहे. या स्तरावरील लाभार्थ्यांसाठी प्रशिक्षण गरजा विश्लेषण (Training Needs Analysis) पूर्ण करण्यात आले आहे. या विश्लेषणातून असे लक्षात आले की - १) १९% शिक्षक भाषांतर पद्धतीचा उपयोग करतात. २) ९७% शिक्षकांना त्यांचा व्यावसायिक विकास साधण्यासाठी प्रशिक्षणाची आवश्यकता वाटते. ३) केवळ १३% शिक्षकांच्या वर्गात आंतरक्रिया होतात. ४) केवळ ७% शिक्षक कृतियुक्त अध्यापन आराखडा उपयोगात आणतात. ५) २४% शिक्षकांचे श्रवण कौशल्य उत्तम आहे, १६% विद्यार्थ्यांचे भाषण कौशल्य चांगले आहे, ३३% विद्यार्थी उत्तम वाचन करतात, तर २७% विद्यार्थ्यांचे लेखन कौशल्य चांगले आहे.

(ड) इंग्लिश ई-टीच

सदर उपक्रम हा बिनखर्चिक उपक्रम म्हणून प्रस्तुत प्राधिकरणाद्वारे राबविला जात आहे. Bombay Community Public Trust (BCPT) या स्वयंसेवी संस्थेने इयत्ता १ ली ते ४ थी च्या पाठ्यपुस्तकातील भाषिक कृतींवर आधारित ध्वनी-चित्रफिती तयार केल्या असून त्या मोफत वितरणासाठी उपलब्ध करून दिल्या आहेत. MITRA ॲपवर देखील त्या उपलब्ध करून देण्यात आल्या आहेत. सदर ध्वनीचित्रफितीच्या वापराचे सनियंत्रण प्रस्तुत प्राधिकरण क्षेत्रीय अधिकाऱ्यांच्या मदतीने करित आहे. त्यासाठी एका monitoring tool चे विकसन प्राधिकरणाने केले आहे. इंग्लिश ई-टीच उपक्रमांतर्गत राज्यातील स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या प्राथमिक शाळांमध्ये इयत्ता १ ली ते ४ थी च्या इंग्रजीच्या पाठ्यपुस्तकातील भाषिक कृतींचे ध्वनी-चित्रमुद्रण (Audio-Video clips) मोफत वितरित केल्या जात आहे. राज्यातील २०४४८ शाळांनी याचा लाभ घेतल्याचा अहवाल प्रस्तुत प्राधिकरणाकडे पाठविला आहे.

(इ) Competencies Assessment Programme (CAP)

विद्यार्थ्यांच्या इंग्रजी भाषेतील प्रगतीचा आढावा घेण्यास शिक्षकांना मदत व्हावी या उद्देशाने प्रस्तुत प्राधिकरणाने Competencies Assessment Tools चे विकसन केले आहे. सदर उपक्रम देखील बिनखर्चिक उपक्रम आहे. सदर उपक्रमांतर्गत श्रवण, भाषण-संभाषण, वाचन व लेखन या भाषिक कौशल्यांतर्गत विविध क्षमतांमधील प्रगतीचा आढावा घेण्यासाठी व सुलभीकरणाचे नियोजन करण्यासाठी Competencies Assessment Tools व कृतीकार्यक्रम उपयुक्त होईल. यासाठी प्राधिकरणाने प्रत्येक कौशल्यांतर्गत मूलभूत पाच भाषिक क्षमता निश्चित केल्या असून त्यांची चाचपणी करण्यासाठी साधने विकसित केली आहेत. ही साधने एकूण तीन गटांमध्ये विकसित केली आहेत.

(१) गट क्रमांक १ : इयत्ता १ ली व २ री

(२) गट क्रमांक २ : इयत्ता ३ री ते ५ वी

(३) गट क्रमांक ३ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी

ज्या भाषिक क्षमतांच्या विकासाचा आढावा घेतला जाणार आहे, त्या क्षमता खालीलप्रमाणे :

(अ) श्रवण कौशल्य

	Stage : I	Stage : II	Stage : III
	Grades I-II	Grades III-V	Grades VI-VIII
1	Competency - 1	Listening to repeat	Listening for repetition
2	Competency - 2	Listening to respond non-verbally	Following instructions
3	Competency - 3	Listening instructions with comprehension	Listening to enact
4	Competency - 4	Listening to enact	Listening with comprehension
5	Competency - 5	Listening descriptions with comprehension	Listening to a chain of instructions
			Listening to discriminate
			Listening to act
			Listening to identify
			Listening for answering
			Listening to respond

(ब) भाषण-संभाषण कौशल्य

		Stage : I Grades I-II	Stage : II Grades III-V	Stage : III Grades VI-VIII
1	Competency - 1	Recitation/singing of rhymes	Speaking using stock expressions	Telling in English
2	Competency - 2	Naming objects	Speaking with support	Constructing with support
3	Competency - 3	Responding in oral exchanges	Answering in full sentence	Describing pictures
4	Competency - 4	Responding to Wh-word questions	Speaking on a familiar topic	Giving suggestion
5	Competency - 5	Speaking about self	Describing picture orally	Spontaneous speaking

(क) वाचन कौशल्य

		Stage : I Grades I-II	Stage : II Grades III-V	Stage : III Grades VI-VIII
1	Competency - 1	Identifying same shapes	Reading to distinguish shapes.	Reading aloud
2	Competency - 2	Reading pictures	Reading aloud	Reading graphical information
3	Competency - 3	Identifying letters of alphabet	Reading phrases/sentences	Reading with understanding
4	Competency - 4	Associating words with pictures	Reading a map	Sequencing events
5	Competency - 5	Reading sight words	Reading to seek information	Reading for questioning

(ड) लेखन कौशल्य

		Stage : I Grades I-II	Stage : II Grades III-V	Stage : III Grades VI-VIII
1	Competency - 1	Tracing shapes	Copying neatly and legibly	Copying neatly and legibly
2	Competency - 2	Copying letters	Writing words	Giving personal response
3	Competency - 3	Copying words	Creating words with support	Taking dictation
4	Competency - 4	Writing dictated words	Making meaningful sentence (with support)	Developing meaningful sentences
5	Competency - 5	Completing words with support.	Describing in short	Developing ideas around key-words

सन २०२३-२४ मध्ये संपूर्ण राज्यात CAP या कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करण्यात येणार आहे.

(फ) English Language Conceptual Resource Learning Materials (इंग्रजी पेटी)

प्रादेशिक विद्या प्राधिकरणाने इंग्लिश कीट विकसित केली. त्याचा उपयोग संपूर्ण राज्यामध्ये विद्यार्थ्यांना इंग्रजी भाषा कौशल्य विकासासाठी होतो आहे. MPSP मुंबईने या पेटीची निर्मिती करून संपूर्ण राज्यातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या शाळांमध्ये वितरित केले. पेटीच्या वापरासंदर्भात शाळेतील प्रत्येकी एका शिक्षकाला प्रशिक्षण देण्यात आले. या प्रशिक्षणासाठी प्रत्येक जिल्ह्यातील ५ या प्रमाणे राज्यातील १७५ राज्यस्तरीय सुलभकांना प्रादेशिक विद्या प्राधिकरणाने प्रशिक्षित केले. या सुलभकांनी प्रत्येक बीटमधील २ साधन व्यक्तींना या पेटीचे प्रशिक्षण दिले. त्यांच्या माध्यमातून राज्यातील ६५३८७ शिक्षकांना प्रशिक्षित करण्यात आले. सन २०२२-२३ मध्ये ऑनलाईन स्वरूपात संपूर्ण राज्यातील शिक्षकांना पेटीचे पुन्हा उजळणी प्रशिक्षण देण्यात आले. सन २०२३-२४ मध्ये पुन्हा पेटीच्या वापराबाबत उजळणी स्वरूपात प्रशिक्षण देण्याचे प्रस्तावित आहे.

(फ) राईट टू रीड

सन २०१८ मध्ये महाराष्ट्र शासन आणि IL&FS Education व English Helper यांच्या दरम्यान 'राईट टू रीड' संदर्भात करार होऊन सदरील प्रकल्प सुरु करण्यात आला. या प्रकल्पात ६५००० शासकीय शाळांमध्ये CSR अंतर्गत Read to Me (RTM) हे सॉफ्टवेअर इन्स्टॉल करून देण्यात आले. तर दुसऱ्या टप्प्यात ९१५४ शाळांना सदर इन्स्टॉलेशन झाले. मात्र हार्डवेअर सुविधांची पूर्तता होऊ न शकल्यामुळे केवळ १०२३६ शाळांमध्येच या सॉफ्टवेअरचे प्रशिक्षण देण्यात आले. या प्रकल्पांतर्गत ३८९ विषय साधनव्यक्तीना प्रशिक्षण देण्यात आले. या विषय साधनव्यक्तीमार्फत १५०७९ शिक्षकांचे प्रशिक्षण पूर्ण झाले. उर्वरित शाळांमध्ये कोविड-१९ च्या परिस्थितीमुळे इन्स्टॉलेशन प्रक्रिया पूर्ण होऊ शकली नाही. लॉकडाऊनच्या परिस्थितीचा विचार करून ३१ ऑगस्ट २०२१ रोजी हा प्रकल्प नव्या स्वरूपात कार्यरत ठेवण्यासाठी करार करण्यात आला. या करारानुसार विद्यार्थ्यांसाठी APP विकसित करण्यात आले. ते गुगल प्ले स्टोअरवर उपलब्ध करून देण्यात आले आहे. या अंतर्गत १) school edition, २) Virtual edition and ३) student edition उपलब्ध करून देण्यात आले आहे.

Maharashtra Read to Me Installation Update as on 30th September 2022

Sr. No.	Name of the District	Total No. of Schools	No. of Read to Me School Editions Installations	% of Schools Installed Read to Me School Edition	Total No. of Students	No. of Read to Me Students Editions Installations	% of Students on Boarded on Read to Me Student Edition	No. of Teachers Downloaded the App	No. of Schools	% of Schools Installed Read to Me Teachers Dashboard App
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Solapur	4143	630	15 %	765888	115199	15 %	4,968	1,988	47.98
2	Sangli	2554	594	23 %	456348	86058	19 %	3,133	1,390	54.42
3	Aurangabad	3229	705	22 %	713980	60299	8 %	5,958	1,971	61.04
4	Dhule	1797	292	16 %	411049	47317	12 %	2,575	965	53.70
5	Thane	2894	573	20 %	784773	46216	6 %	3,491	1,225	42.33
6	Pune	5541	1930	35 %	1225309	36351	3 %	7,115	2,863	51.67
7	Mumbai Suburban	866	250	29 %	697220	27361	4 %	2,658	871	100.58
8	Ahmednagar	4655	1012	22 %	773665	26177	3 %	4,999	2,423	52.05
9	Kolhapur	3116	931	30 %	587708	25164	4 %	4,347	1,790	57.45
10	Nashik	4733	650	14 %	1068864	24047	2 %	3,440	1,486	31.40
11	Buldhana	2068	417	20 %	431799	22912	5 %	2,137	844	40.81
12	Amravati	2516	470	19 %	422247	14437	3 %	2,740	1,216	48.33
13	Jalgaon	2894	445	15 %	761694	13684	2 %	2,795	1,325	45.78
14	Satara	3473	943	27 %	428813	11425	3 %	3,538	1,802	51.89
15	Mumbai City	1609	595	37 %	470347	10746	2 %	1,855	480	29.83
16	Nagpur	2913	489	17 %	556870	10391	2 %	2,810	1,111	38.14
17	Sindhudurg	1613	497	31 %	104554	9158	9 %	1,975	986	61.13
18	Washim	1162	330	28 %	315036	8550	3 %	1,704	576	49.57
19	Jalna	1919	359	19 %	365974	8285	2 %	2,336	1,190	62.01
20	Osmanabad	1584	637	40 %	284711	8250	3 %	1,744	815	51.45
21	Chandrapur	2120	578	27 %	289552	6683	2 %	2,838	1,242	58.58
22	Latur	2266	422	19 %	469539	5898	1 %	1,734	898	39.63
23	Parbhani	1648	319	19 %	355715	5510	2 %	1,624	817	49.58
24	Hingoli	1122	349	31 %	212283	4783	2 %	1,279	560	49.91

Maharashtra Read to Me Installation Update as on 30th September 2022--Contd.

Sr. No.	Name of the District	Total No. of Schools	No. of Read to Me School Edition Installations	% of Schools Installed Read to Me School Edition	Total No. of Students	No. of Read to Me Students Edition Installations	% of Students on Boarded on Read to Me Student Edition	No. of Teachers Downloaded the App	No. of Schools	% of Schools Installed Read to Me Teachers Dashboard App
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
25	Gondia	1419	321	23 %	201405	4133	2 %	1,351	639	45.03
26	Nanded	3231	406	13 %	600875	3270	1 %	1,614	875	27.08
27	Beed	3247	363	11 %	526067	3131	1 %	1,988	1,032	31.78
28	Ratnagiri	2914	526	18 %	208228	2841	1 %	1,311	842	28.89
29	Palghar	2528	352	14 %	447581	2618	1 %	1,286	788	31.17
30	Yavatmal	2956	491	17 %	443947	2488	1 %	1,215	769	26.01
31	Gadchiroli	1897	284	15 %	171349	2384	1 %	1,220	667	35.16
32	Nandurbar	1918	165	9 %	215277	2191	1 %	972	512	26.69
33	Bhandara	1162	253	22 %	181478	2023	1 %	736	408	35.11
34	Raigad	3160	415	13 %	311231	1961	1 %	1,034	659	20.85
35	Wardha	1280	203	16 %	159199	1918	1 %	651	426	33.28
36	Akola	1485	116	8 %	263722	986	0 %	514	339	22.83
Grand Total		89632	18312	20 %	16684297	664845	4 %	87685	38790	43.28 %

(ग) इतर उपक्रम

उपरोक्त उपक्रमांव्यतिरिक्त प्रस्तुत प्राधिकरण राज्यात सर्व DIET च्या मदतीने '१००% स्पोकन इंग्लिश केंद्र' हा नाविन्यपूर्ण उपक्रम राबवीत आहे. यासाठी प्रत्येक जिल्ह्यात एका केंद्राची निवड केली असून त्यातील सर्व शिक्षकांना तसेच विद्यार्थ्यांना आत्मविश्वासपूर्वक इंग्रजी बोलता यावे यासाठी आधार दिला जात आहे. सदर केंद्राकडून प्रेरणा घेऊन व तेथील वर्गातील आंतरक्रिया समजून घेऊन त्यानुसार इतर केंद्रांनी १००% स्पोकन इंग्लिश केंद्र बनावे या उद्देशाने सदर नवोपक्रम हाती घेतला आहे.

इंग्रजी भाषेचे स्वअध्ययन सुलभ व्हावे या उद्देशाने प्रस्तुत प्राधिकरणाने एका English Language Self-learning Kit चे देखील विकसन केले आहे.

याशिवाय इंग्रजी भाषा विकासासाठी विविध उपक्रमांच्या यशस्वी अंमलबजावणी, सनियंत्रण, आधार व मूल्यमापनासाठी सर्व जिल्ह्यांमध्ये DIET मध्ये एका इंग्रजी भाषा कक्षाची (English Language Cell) स्थापना करण्यात आली आहे. त्यांचेमार्फत सर्व शिक्षकांना आधार तसेच इंग्रजी भाषेची भिती दूर करून आत्मविश्वासपूर्वक इंग्रजी भाषेचा दैनंदिन जीवनात वापर करण्याचा प्रयत्न केला जात आहे.

गणित विभाग : गणित अध्ययन निष्पत्ती आधारित अध्ययन समृद्धी कार्यक्रम सन २०२२-२३

गणित अध्ययन निष्पत्ती आधारित अध्ययन समृद्धी कार्यक्रम अंतर्गत इयत्ता तिसरी ते आठवीच्या शिक्षकांसाठी ऑनलाईन कार्यशाळा :

शिक्षकांना गणित विषयात साहाय्य मिळावे या हेतूने जिल्हास्तरावरून अगस्त्या फाउंडेशन, पुणे यांच्या सहकार्याने एकदिवसीय ऑनलाईन कार्यशाळेचे आयोजन औरंगाबाद जिल्ह्यातील गणित शिक्षकांसाठी करण्यात आले होते. सदर कार्यशाळा अतिशय प्रभावी आणि यशस्वी ठरली असून औरंगाबाद जिल्ह्यातील शिक्षकांचा उत्स्फूर्त प्रतिसाद या कार्यशाळेसाठी मिळाला व शिक्षकांकडून चांगल्या प्रतिक्रिया आल्या. त्यामुळे ही कार्यशाळा औरंगाबाद विभागातील गणिताच्या इयत्ता तिसरी ते आठवीच्या शिक्षकांसाठी दिनांक १ ऑक्टोबर २०२१ रोजी आयोजित करण्यात आली होती.

कार्यशाळा उद्दिष्टे :

१. विद्यार्थ्यांमधील चिकित्सक, सर्जनशील व तार्किक विचार, नवनिर्मिती क्षमता व आत्मविश्वास वाढीस लावण्यामध्ये शिक्षकांना साहाय्य करणे.
२. कृतियुक्त अध्ययन-अध्यापनातून गणिताची आवड निर्माण करणे.
३. गणित विषयाच्या अध्ययन निष्पत्तीमधील विद्यार्थ्यांची संपादनूक वाढविणे.

लाभार्थी गट :-

औरंगाबाद विभागाच्या सर्व जिल्ह्यांमधील मराठी माध्यमाच्या शाळेतील गणित विषयाचे अध्यापन करणारे इयत्ता तिसरी ते आठवीचे शिक्षक.

कार्यशाळेस उपरिथत लाभार्थी शिक्षक संख्या : १६,८२५

इयत्ता ५ वीसाठी गणित आशय समृद्धी कृती कार्यक्रम सन २०२२-२३

NAS २०१७ व २०२१ मधील इयत्ता ५ वी गणित विषयातील अध्ययन निष्पत्तीमध्ये कमी संपादनूक असणाऱ्या अध्ययन निष्पत्तीवर विभागातील शिक्षकांना कृतीयुक्त अध्ययन अनुभव, कठीण संबोध, विषय स्पष्टता व योग्य अध्यापन पद्धतीचा वापर या अनुषंगाने आशय समृद्धी कृती कार्यक्रम घटकसंच विकसित करण्यात आला आहे.

कार्यक्रमाची गरज :-

१. गणितातील मूलभूत क्षमता विकसनासाठी व शिक्षकांना अध्यापनात सुलभता येण्यासाठी गणित आशय समृद्धी कृतीची निर्मिती करण्यात आली.
२. कोविड-१९ काळात झालेले शैक्षणिक नुकसान भरून काढणे.
३. NAS २०१७ आणि २०२१ मध्ये कमी संपादनूक असणाऱ्या अध्ययन निष्पत्ती विकसित करणे.

कार्यक्रमाची उद्दिष्टे :-

१. कृतीयुक्त अध्ययन-अध्यापनातून गणिताची आवड निर्माण करणे.
२. गणित विषयाच्या अध्ययन निष्पत्तीमधील विद्यार्थ्यांची संपादनूक वाढविणे.
३. अध्ययन निष्पत्ती आधारित अध्यापनासाठी शिक्षकांना सहाय्य करणे.
४. स्पर्धा परीक्षांमध्ये रस निर्माण करणे.
५. गणिताच्या विषयावर आत्मविश्वास वाढविणे.

निवड करण्यात आलेली गणिताची क्षेत्रे :- संख्याज्ञान, संख्यावरील क्रिया (बेरीज, वजाबाकी, गुणाकार, भागाकार) आकृतीबंध.

कार्यपद्धती :-

सदर पथदर्शी उपक्रम औरंगाबाद जिल्ह्यातील फुलंब्री तालुक्यातील आळंद या केंद्रात राबविण्याचे नियोजित केले. या उपक्रमांतर्गत प्रत्यक्ष केंद्रातील शाळांमध्ये दिनांक १७ ऑगस्ट २०२२ रोजी पूर्वचाचणी घेण्यात आली होती. चाचणीचे विश्लेषण तसेच शिक्षकांना उपक्रमाबाबत मार्गदर्शन याकरिता आळंद केंद्रातील इयत्ता ५ वी वर्गास गणित अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांचे दिनांक २३ ऑगस्ट २०२२ रोजी प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, औरंगाबाद येथे एकदिवसीय प्रशिक्षण आयोजित करण्यात आले होते. प्रत्यक्षपणे उपक्रम दिनांक २५ ऑगस्ट २०२२ पासून आळंद केंद्रातील सर्व शाळांमध्ये कार्यान्वित करण्यात आला.

पथदर्शी कार्यक्रमाची माहिती :-

पथदर्शी प्रकल्प	निवडलेले केंद्र	एकूण शिक्षक संख्या	एकूण विद्यार्थी संख्या
गणित आशय समृद्धी कृती कार्यक्रम	निधोना - एकूण शाळा १२	शिक्षक संख्या १२	१८७

सन २०२३-२४ मध्ये गणित विभागाचा प्रस्तावित उपक्रम :-

प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, औरंगाबादमार्फत गणितातील मूलभूत क्षमता विकसनासाठी व शिक्षकांना अध्यापनात सुलभता येण्यासाठी 'गणित आशय समृद्धी कृती कार्यक्रमाची निर्मिती' करण्यात आली. सदर उपक्रम शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ मध्ये मराठवाडा विभागातील प्रत्येक जिल्ह्यातील एका केंद्रावर आर्थिक तरतूद प्राप्त झाल्यावर राबविण्यात येईल.

मराठी विभाग : इयत्ता ३ री साठी वाचनक्षमता विकास कार्यक्रम सन २०२२-२३

प्रत्येक विषय समजून घेण्यासाठी मुलांची वाचनक्षमता विकसित होणे गरजेचे आहे. विद्यार्थ्यांला एकदा वाचता आले की, आपोआपच त्याची इतर विषय समजून घेण्याची गती वाढते. ज्या मुलांना समजपूर्वक वाचता येते, त्यांची इतर विषयातील प्रगती ही समाधानकारक असते. राष्ट्रीय संपादनूक सर्व्हेचा विचार केल्यास विद्यार्थ्यांच्या वाचनक्षमतेचा विकास होण्यासाठी आणखी प्रयत्न वाढविणे गरजेचे आहे.

सदर कृती कार्यक्रमाच्या माध्यमातून इयत्ता ३ रीच्या विद्यार्थ्यांची वाचनक्षमता विकसित करण्यास मदत होईल.

कार्यपद्धती :-

सदर कृती कार्यक्रम जानेवारी २०२२ मध्ये औरंगाबाद जिल्ह्यातील खुलताबाद तालुक्यातील सुलतानपूर केंद्रात जिल्हा परिषदेच्या शाळेतील इयत्ता तिसरीला अध्यापन करणाऱ्या १८ शिक्षकांना प्रशिक्षण देऊन इयत्ता तिसरीतील १८५ विद्यार्थ्यांवर प्रायोगिक तत्त्वावर कृती कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करण्यात आली. कृती कार्यक्रमातील जमेच्या बाजू व राहिलेल्या उणीवा या सर्वांचा विचार करून, कृती कार्यक्रमाचे उच्चिकरण करून शैक्षणिक वर्ष सन २०२२-२३ मध्ये मराठवाडा विभागातील प्रत्येक जिल्ह्यातील एका केंद्रावर इयत्ता ३ रीच्या विद्यार्थ्यांसाठी कार्यक्रमाची अंमलबजावणी दिनांक १२ सप्टेंबर २०२२ पासून सुरू आहे. जिल्हास्तरावर राबविलेला पथदर्शी कृती कार्यक्रम हा पूर्णपणे बिनखर्चिक होता. मात्र विभागस्तरावर हा उपक्रम राबविण्यासाठी निधीची आवश्यकता आहे.

अ.क्र.	जिल्हा	तालुका	केंद्र
१	२	३	४
१	औरंगाबाद	खुलताबाद	सुलतानपूर (जानेवारी २०२२ मध्ये अंमलबजावणी केली)
२	जालना	जालना	सिंधी काळेगाव
३	हिंगोली	हिंगोली	बासंबा
४	परभणी	गंगाखेड	महातपुरी
५	नांदेड	लोहा	शिवडी बाजार
६	लातूर	औसा	औसा
७	उस्मानाबाद	उस्मानाबाद	चिलवडी
८	बीड	अंबाजोगाई	आंबा कारखाना

सन २०२३-२४ मध्ये मराठी विभागाचा प्रस्तावित उपक्रम :-

प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, औरंगाबादमार्फत विभाग स्तरावर इयत्ता ३ रीसाठी मराठी भाषा वाचनक्षमता विकास कार्यक्रम SCERT, पुणे यांचेकडे प्रस्तावित करण्यात आला आहे. सदर उपक्रमास मान्यता मिळाल्यानंतर तसेच निधी प्राप्त झाल्यानंतर त्याची विभाग स्तरावर सन २०२३-२४ मध्ये अंमलबजावणी करणे नियोजित आहे.

उर्दू विभाग : मराठवाडा विभागातील उर्दू माध्यमातील शिक्षकांसाठी शिक्षण परिषदांचे आयोजन सन २०२१-२२ व २०२२-२३.

प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, औरंगाबादमार्फत मराठवाडा विभागातील उर्दू शिक्षकांना सहाय्य मिळावे या हेतूने शैक्षणिक वर्ष २०२१-२२ मध्ये दरमहा विविध शैक्षणिक विषय अंतर्भूत करून उर्दू विषयाच्या Online / Off line शिक्षण परिषदा घेण्यात आल्या. सन २०२१-२२ मध्ये एकूण चार शिक्षण परिषदा संपन्न झाल्या व या परिषदांना सर्व शिक्षकांनी उत्तम प्रतिसाद दिला व चांगल्या प्रतिक्रिया नोंदविल्या.

प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, औरंगाबाद यांच्या वतीने मराठवाडा विभागातील सर्व DIETs च्या उर्दू विभाग प्रमुख तसेच विषय सहाय्यक यांची सहविचार सभा आयोजित करण्यात आली व सन २०२२-२३ या वर्षात उर्दू विषयाच्या गुणवत्ता संवर्धनासाठी कोणते उपक्रम असावेत याबाबत सर्वांची मते जाणून घेण्यात आली. तेव्हा सर्वानुमते सन २०२२-२३ यावर्षादेखील मागील वर्षाप्रमाणेच दरमहा विविध शैक्षणिक विषय अंतर्भूत करून उर्दू विषयाच्या शिक्षण परिषदांचे आयोजन करण्यात यावे असे ठरले. त्यानुसार माहे जुलै, ऑगस्ट आणि सप्टेंबरच्या शिक्षण परिषदा संपन्न झाल्या असून पुढील शिक्षण परिषदा नियोजित आहे.

विभागस्तरीय उर्दू शिक्षण परिषद TOT कार्यशाळा सन २०२१-२२ :-

अ.क्र.	माहे	शिक्षण परिषदातील विषय	सुलभक उपस्थिती
१	२	३	४
१	डिसेंबर २०२१	<ul style="list-style-type: none"> स्पर्धा परीक्षांची ओळख राष्ट्रीय संपादनूक सर्वेक्षण २१ व्या शतकांची कौशल्ये 	३७
२	जानेवारी २०२२	<ul style="list-style-type: none"> उर्दू माध्यमांच्या शाळेमध्ये मराठी भाषेचे अध्यापन समावेशित शिक्षण (Inclusive Practices) पायाभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञान (FLN) 	२५०

अ.क्र.	माहे	शिक्षण परिषदातील विषय	सुलभक उपस्थिती
१	२	३	४
३	फेब्रुवारी २०२२	<ul style="list-style-type: none"> ● उर्दू माध्यमांच्या शाळेमध्ये इंग्रजी भाषेचे अध्यापन ● माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान याचा वर्ग अध्यापनात वापर ● पायाभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञान (FLN) 	१९२
४	मार्च २०२२	<ul style="list-style-type: none"> ● Spoken English संदर्भात How to get started with Spoken English. ● उर्दू माध्यमांच्या शाळेत गणित अध्यापन ● अध्ययन स्तर निश्चिती करणे व उपचारात्मक कृती कार्यक्रम अंमलबजावणी. 	२५०

विभागातील जिल्हानिहाय उर्दू शिक्षण परिषद उपस्थिती सन २०२१-२२ :-

अ.क्र.	जिल्हा	माहे ऑक्टोबर व डिसेंबर उपस्थित शिक्षक संख्या	माहे जानेवारी उपस्थित शिक्षक संख्या	माहे फेब्रुवारी उपस्थित शिक्षक संख्या	माहे मार्च उपस्थित शिक्षक संख्या
१	२	३	४	५	६
१	उस्मानाबाद	१४७	१६२	१६८	१५१
२	लातूर	४६८	६५०	७०२	६३४
३	औरंगाबाद	६८६	८८०	३९४	३९८
४	परभणी	१४९	२५२	२३०	२४१
५	बीड	७०६	५५७	७४१	५५७
६	जालना	१९४	१९४	१८२	१९४
७	हिंगोली	१००	२२८	१००	७५
८	नांदेड	१५५७	१२०८	शिक्षण परिषद झाली नाही.	शिक्षण परिषद झाली नाही.
एकूण		४००८	४१३१	२५१७	२२५०

चारही शिक्षण परिषदांमधील एकूण उपस्थित शिक्षक संख्या - १२९०६

विभागस्तरीय उर्दू शिक्षण परिषद TOT कार्यशाळा सन २०२२-२३ :-

अ.क्र.	माहे	शिक्षण परिषदातील विषय	सुलभक उपस्थिती
१	२	३	४
१	जुलै २०२२	निपुण भारत (Fundamental Literacy and Numeracy)	१५०
२	ऑगस्ट २०२२	उर्दू मूलभूत वाचनक्षमता विकास श्रवण, भाषण व वाचन	१८५
३	सप्टेंबर २०२२	उर्दू मूलभूत गणित -गणनपूर्व तयारी, अंक ओळख, बेरीज आणि वजाबाकी, गुणाकार व भागाकार.	१८७
एकूण उपस्थिती			५२२

विभागातील जिल्हानिहाय उर्दू शिक्षण परिषद उपस्थिती सन २०२२-२३ :-

अ.क्र.	जिल्हा	माहे जुलै उपस्थित शिक्षक संख्या	माहे ऑगस्ट उपस्थित शिक्षक संख्या	माहे सप्टेंबर उपस्थित शिक्षक संख्या
१	२	३	४	५
१	उस्मानाबाद	--	२२८	
२	लातूर	८०१	८२०	
३	औरंगाबाद	५७२	४६०	माहे सप्टेंबरच्या उर्दू शिक्षण
४	परभणी	२६८	२२५	परिषदा विभागातील जिल्ह्यांमध्ये
५	बीड	७५५	८२९	सुरु आहेत.
६	जालना	३८०	--	
७	हिंगोली	७८	१११	
८	नांदेड	--	७०२	
एकूण उपस्थिती		२८५४	३३७५	

सन २०२३-२४ मध्ये उर्दू विभागाचा प्रस्तावित उपक्रम :-

प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, औरंगाबादमार्फत उर्दू शिक्षकांच्या मराठी भाषेसंदर्भात संशोधन अभ्यास करण्यात आला. संशोधन निष्कर्षानुसार मराठवाडा विभागातील 'उर्दू माध्यमातील सर्व शिक्षकांचे मराठी भाषा सक्षमीकरण' हा उपक्रम SCERT, पुणे व MPSP, मुंबई यांचेकडे प्रस्तावित करण्यात आला आहे. सदर उपक्रमास मान्यता मिळाल्यानंतर तसेच निधी प्राप्त झाल्यानंतर त्याची विभागस्तरावर सन २०२३-२४ मध्ये अंमलबजावणी करणे नियोजित आहे.

खालील तक्त्यानुसार या उपक्रमासाठी आर्थिक तरतूद आवश्यक आहे.

Budget :—

Sr. No.	Name of Activity	Strategy	Unit Cost	Target	
1	2	3	4	5	
1.	Developing proficiency in Marathi of Urdu Medium Teachers (Government Schools Grade 1st to 8th)	Model Development	2000	20 Expert Teachers 3 workshops of 3 days. (20 × 3 × 3 × 2000)	3,60,000
2.	ToT Workshop	Training	2000	ToT 40 expert Teachers 3 days workshop (40 × 3 × 2000)	2,40,000
3.	Teachers Workshop	Training	1000	3 days workshop for Govt., Urdu School Teachers (1286 × 3 × 1000)	38,58,000

सामाजिकशास्त्र विभाग :-

सामाजिक शास्त्र अभ्यास विभागांतर्गत शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ मध्ये खालील उपक्रम घेण्यात आले.

सामाजिक शास्त्र इयत्ता ३ री परिसर अभ्यास आशय समृद्धी कृती कार्यक्रम -

NAS २०१७ मधील इयत्ता ३ रीच्या परिसर अभ्यास विषयातील अध्ययन निष्पत्तीमध्ये कमी संपादनूक असणाऱ्या अध्ययन निष्पत्तीनुसार जिल्ह्यातील शिक्षकांना कृतियुक्त अध्ययन अनुभव, कठीण संबोधाविषयक स्पष्टता, घटकांवर उपयोग व अध्यापन पद्धतीचा वापर या अनुषंगाने आशय समृद्धी विकसन कार्यक्रम निवडक शिक्षकांना गट करून त्यांची ९ दिवसांची कार्यशाळा तीन टप्प्यात घेऊन विकसित करण्यात आली.

सदर मोड्यूल हे औरंगाबाद जिल्ह्यातील औरंगाबाद तालुक्यातील चौका केंद्रातील एकूण ११ शाळांवर राबविण्यासाठी १२ शिक्षकांना एकदिवसाचे प्रशिक्षण देण्यात आले. शिक्षकांना प्रशिक्षण दिल्यावर हा पथदर्शी प्रकल्प दिनांक २९ ऑगस्ट २०२२ पासून ते दिनांक १५ ऑक्टोबर २०२२ या कालावधीत राबविण्यात येत आहे. प्रकल्पाची पूर्ण चाचणी व उत्तर चाचणीतून मिळालेल्या माहिती आधारे माहितीचे विश्लेषण करून उपक्रमांची परिणामकारकता तपासण्यात येईल.

सदर उपक्रम शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ मध्ये मराठवाडा विभागातील प्रत्येक जिल्ह्यातील एका केंद्रावर आर्थिक तरतूद प्राप्त झाल्यावर राबविण्यात येईल.

इंग्रजी विभागातील उपक्रमनिहाय खर्च (५ वर्षातील)

अ. क्र.	वर्ष	घटक	खर्च (लक्ष रुपये)
१	२०१७-१८	तेजस	५०.००
		चेस (CHESS)	१२३.००
		स्पोकन इंग्लिश	८४.४६
२	२०१८-१९	तेजस	२००.००
		चेस (CHESS)	१३६.००
		स्पोकन इंग्लिश MOOC	५०.००
३	२०१९-२०	तेजस	८०.००
		चेस (CHESS)	९५.५१
		स्पोकन इंग्लिश MOOC	४०.००
		इंग्रजी अध्ययन साहित्य संघ ELCRLM	८०.००
४	२०२०-२१	तेजस	निरंक
		स्पोकन इंग्लिश	निरंक
		इंग्रजी अध्ययन साहित्य संघ ELCRLM	निरंक
५	२०२१-२२	तेजस	निरंक
		स्पोकन इंग्लिश	निरंक
		इंग्रजी अध्ययन साहित्य संघ ELCRLM	निरंक

सन २०२२-२३ या आर्थिक वर्षासाठी तरतूद

अ. क्र.	घटक	तरतूद (लक्ष रुपये)
१	स्पोकन इंग्लिश MOOC	निरंक
२	तेजस	निरंक
३	चेस (CHESS)	निरंक

महाराष्ट्र राज्य दृक्श्रवण शिक्षण संस्था, पुणे - ३०

अध्ययन करताना विविध संबोध, संकल्पना आणि प्रक्रिया विद्यार्थ्यांना स्पष्ट होण्यासाठी व त्यांचे सुलभतेने आकलन होण्यासाठी परिसरातून प्रत्यक्ष अनुभव घेता येतात. परंतु प्रत्यक्ष अनुभव देणे शक्य नसते त्यावेळी शैक्षणिक साधनांचा वापर करणे आवश्यक असते. शैक्षणिक संस्थांना, शिक्षकांना या साधनांचे महत्त्व पटवून देण्यासाठी व त्यांचा प्रभावीपणे वापर करण्याबाबत मार्गदर्शन करण्यासाठी या संस्थेची स्थापना सन १९१८ मध्ये मुंबईत झाली. १९७१ मध्ये ही संस्था पुणे येथे स्थलांतरित करण्यात आली व १९८४ पासून ही संस्था महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषदेच्या अधिपत्याखाली राज्यस्तरीय संस्था म्हणून काम करीत आहे.

संस्थेची उद्दिष्टे

- (१) अध्ययन-अध्यापन प्रभावी करण्यासाठी शैक्षणिक साधनांचे महत्त्व पटवून देणे.
- (२) सुधारित अभ्यासक्रमानुसार विविध शैक्षणिक साधनांची निर्मिती व त्यांचा परिणामकारक वापर करण्यासंबंधी प्राथमिक व शिक्षक प्रशिक्षक यांना प्रशिक्षण देणे.
- (३) ज्ञानरचनावेदावर आधारित आनंददायी प्रशिक्षणावर भर देणे.
- (४) विद्यार्थी केंद्रित व विद्यार्थ्यांचा सहभाग यातून स्वनिर्मिती, प्रत्यक्ष कृती व नवनिर्मिती विकसित करणे.
- (५) अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत माहिती व तंत्रज्ञान याचा वापर करण्यासाठी प्रशिक्षण देणे.

तज्ञ मार्गदर्शक निवड, अनुधावन व फलश्रुती

● **तज्ञ मार्गदर्शक निवड** - प्रशिक्षणासाठी प्रशिक्षणार्थ्यांनी विविध नमुन्यातील आवेदन पत्र योग्य त्या अधिकाऱ्यांमार्फत या संस्थेस मागविले जातात. राज्यातील इच्छूक शिक्षकांची गटशिक्षणाधिकारी यांच्या शिफारशीने निवड केली जाते. शैक्षणिक साहित्य निर्मितीचा छंद असलेल्या शिक्षकांची निवड केली जाते. राज्यस्तरावर प्रशिक्षित शिक्षक तालुका व केंद्र पातळीवर मार्गदर्शक तज्ञ म्हणून काम करून तालुक्यातील, केंद्रातील शिक्षकांना मार्गदर्शन करतात. त्यामुळे तालुक्यातील केंद्रातील शिक्षक अध्ययन-अध्यापनात शैक्षणिक साहित्याचा वापर करतात.

● **अनुधावन** - दरवर्षी कार्यालयातील प्रत्येक अधिकारी किमान १० शाळांना भेटी देऊन अनुधावन केले जाते. यात प्रशिक्षण घेतलेल्या शिक्षकांच्या शाळांना भेटी देऊन दिलेल्या प्रशिक्षणाचा उपयोग अध्ययन-अध्यापनात केला जातो का त्यानुसार शैक्षणिक साहित्य तयार करून वापरली जातात का या बाबी पाहिल्या जातात.

● **फलश्रुती** - आरेखन, बाहुलीनाट्य आणि छायाचित्रण या विविध प्रशिक्षणामुळे शिक्षकांना शैक्षणिक साहित्य निर्मितीचा छंद जोपासला जातो. त्याचबरोबर अध्ययन-अध्यापनात याचा वापर केल्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्तेत वाढ होते. अध्ययन-अध्यापनात शैक्षणिक साहित्याचा वापर केल्यामुळे अध्यापन हे बालकेंद्रित बालस्नेही पद्धतीने दिले जाते. त्यामुळे नवीन अभ्यासक्रमातील ज्ञानरचनावादाचा वापर केला जातो व शिक्षक फॅसिलिटर म्हणून काम पाहतो.

शासन निर्णय :

शासन निर्णय दिनांक २००२-०३ च्या मंजूर आकृतिबंधानुसार बाहुलीनाटककार, छायाचित्रकार, चित्रकार व सहाय्यक बाहुलीनाटककार ही ४ पदे मंजूर आहेत.

शासन निर्णय दिनांक १७.१०.२०१६ तसेच शासन निर्णय दिनांक ३१.०७.२०१७ मध्ये चित्रकार, बाहुलीनाटककार व सहाय्यक बाहुलीनाटककार या तांत्रिक व एकाकी स्वरूपाच्या पदांचा समावेश करण्यात आलेला नाही.

शासन निर्णय दिनांक २३.०८.२०१८ अन्वये संस्थेचे विलीनिकरण महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद येथील आय.टी. विभागात करण्यात आले आहे व संबंधित संस्थेमधील अधिकारी व कर्मचारी यांचे समायोजन समकक्ष पदावर पदस्थापना करण्यात यावे असे सूचित केले आहे तथापि तांत्रिक पदांचे अद्यापही समकक्ष पदावर समायोजन झालेले नाही.

संस्थेचे विभाग

१. **आरेखन विभाग** — या विभागामार्फत कल्पफलक, घडीचित्रे, स्वयंअध्ययन चार्ट, कोलाज, चलत चित्र, उत्तिष्ठित चित्र, त्रिमिती चित्र, भितीपत्रक, तक्ते, नकाशे, शैक्षणिक खेळणी, बहुउद्देशीय त्रिमिती घडीपत्रिका अशाप्रकारची शैक्षणिक साहित्य निर्मिती व वापर याबाबत शिक्षकांना मार्गदर्शन / प्रशिक्षण देण्यात येते.

२. **छायाचित्रण विभाग** — विविध शैक्षणिक साधनांच्या निर्मितीमध्ये छायाचित्रण कलेचा उपयोग करून घेण्याच्या तंत्राचे मार्गदर्शन केले जाते. तसेच फोटो व व्हिडिओचा वापर करून पाठानुसार व्हिडिओ तयार करण्याचे व अध्यापनात वापरण्याचे मार्गदर्शन या विभागामार्फत केले जाते. डिजिटल कॅमेराचा वापर, विविध सॉफ्टवेअरच्या (विंडोज, कॅम्पासिया, ऑडोसिटी, मूव्हीमेकर, फोटोशॉप इत्यादी) साहाय्याने शैक्षणिक व्हिडिओ तयार केले जातात. नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर करून शालेय अभ्यासक्रमानुसार आधारित व्हिडिओ निर्मिती करणे.

३. **बाहुलीनाट्य विभाग** — बाहुली म्हणजे लहान मुलांचे विश्व, विविध प्रकारच्या बाहुल्या तयार करणे, बाहुलीनाट्याचे पटकथा लेखन करणे, त्यांचे ध्वनिमुद्रण करणे व सादरीकरण करणे या सर्व बाबींचे प्रात्यक्षिकांसह मार्गदर्शन या विभागामार्फत देण्यात येते.

४. **यांत्रिकी विभाग** — विद्यार्थ्यांचे लक्ष केंद्रित करण्यासाठी प्रक्षेपित करण्यासाठी प्रक्षेपित साधने अत्यंत प्रभावी ठरतात. शैक्षणिक चित्रपट व दूरदर्शन हे त्यांचे उत्तम उदाहरण होय. प्रक्षेपित साधनांचा अध्यापनात वापर करतांना यांत्रिक साधनांची माहिती असणे आवश्यक आहे. या विभागामार्फत १६ मिमी प्रक्षेपक, एपिडायस्कोप प्रक्षेपक, दूरदर्शन संच, व्ही.सी.पी. मायक्रोस्लाईड प्रोजेक्टर, टेपरेकॉर्डर, रेडिओ, पी.ए.साऊंड सिस्टिम, ओ.एच.पी व संगणक इ. यांत्रिकी साधनांचा अध्यापनामध्ये वापर कसा करावा इ. प्रात्यक्षिकांसह मार्गदर्शन केले जाते.

५. **चित्रपट संग्रहालय** — या संग्रहालयामध्ये १२०० दुर्मिळ व माहितीपूर्ण असे १६ मिमी चित्रपट आहेत. हे चित्रपट विज्ञान, गणित, भूगोल, इतिहास, कला, खेळ इत्यादी विषयावर आधारित आहेत. १० मिनिटांपासून ते ३ तास कालावधीच्या या चित्रपटांपैकी काही कृष्णधवल तर काही रंगीत आहेत. त्यासाठी शैक्षणिक संस्थांना या संग्रहालयाचे नाममात्र शुल्क भरून सभासद व्हावे लागते.

संस्थेचे ध्येय / कार्य

- आनंददायी व कृतीयुक्त प्रशिक्षणावर भर देणे.
- प्रशिक्षण वर्गामध्ये आधुनिक तंत्रज्ञान व कृतीयुक्त साधनांचा प्रभावीपणे वापर करणे.
- माहिती व तंत्रज्ञान साधनांचा प्रशिक्षणामध्ये जास्तीत जास्त वापर करणे.
- अल्पखर्च, अल्पश्रम व अल्पवेळ या सुत्राचा वापर करून शैक्षणिक साहित्य निर्मिती करणे.
- अल्पमुदतीची कृतिसत्रे घेणे.
- शैक्षणिक साधनांचे प्रदर्शन भरविणे.

लेखाशीर्ष-२२०२१११५

रक्कम रुपये हजारात

अ.क्र.	तपशील	२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१	२०२१-२२	२०२२-२३
१	०१-वेतन	६१८४	४१७६	३८०७	१५७०७	३६७२	१२३८
२	०६-दूरध्वनी वीज व पाणी शुल्क	९४	९२	८६	८०	४२	०
३	११-देशांतर्गत प्रवास खर्च	१२	०	०	०	०	०
४	१३-कार्यालयीन खर्च	५४	३६	२०	१२	१५	९
५	१६-प्रकाशने	०	०	०	०	०	०
६	३४-शिष्यवृत्ती	१७	०	०	०	०	०
७	५२-यंत्रसामग्री व उपकरणे	०	०	०	०	०	०
	एकूण	६३६१	४३०४	३९१३	१५७९९	३७२९	१२४७

महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे

जीवन शिक्षण (प्रसार माध्यम) विभाग

१. योजनेचे नाव .. 'जीवन शिक्षण' मासिकाचे दरमाह प्रकाशन करून राज्यातील सर्व जिल्हा परिषद शाळांना वितरण करणे.
२. योजनेचा उद्देश .. (१) 'जीवन शिक्षण' मासिक व इतर प्रकाशनाच्या माध्यमातून शिक्षण क्षेत्रातील नवीन तंत्रे, विचार, कल्पना, संशोधन इत्यादीबाबत प्राथमिक शिक्षकांमध्ये जाणीव निर्माण करणे.
(२) दैनंदिन अध्यापनातील समस्यांबाबत प्राथमिक शिक्षकांना सहाय्य करून मार्गदर्शन करणे.
(३) शिक्षक करत असलेल्या नावीन्यपूर्ण उपक्रमांना राज्यात सर्वदूर पोहचविणे.
(४) बदलती शिक्षणाची धोरणे, मूल्यमापन पद्धती, शिक्षणातील नावीन्यपूर्ण उपक्रम इत्यादी बाबतची माहिती शाळा व शिक्षकांपर्यंत पोहचविणे.
३. कार्यपद्धती .. महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद कडून दरमाह ३ तारखेला जीवन शिक्षण मासिक प्रकाशित होते. या मासिकाला १५० वर्षांची गौरवशाली परंपरा लाभली आहे. शिक्षणाची गुणवत्ता वाढविणाऱ्या घटकाची माहिती सर्वदूर पोहचविण्यामध्ये जीवन शिक्षण महत्त्वाची भूमिका बजावते, म्हणून यास शालेय शिक्षण विभागाचे मुखपत्र म्हणून ओळखले जाते. हे मासिक राज्यातील सर्व प्राथमिक शाळांना वितरित केले जात असून मासिकाची वार्षिक वर्गणी ३०० रुपये तर एका अंकाची किंमत ३० रुपये दिनांक १० डिसेंबर २०१८ च्या शासन निर्णयानुसार केली आहे. त्यामुळे जानेवारी २०१९ पासून अंकाची वार्षिक वर्गणी रुपये ३०० तर एका अंकाची किंमत रुपये ३० करण्यात आली आहे.
४. योजनेची व्याप्ती .. दरमहा जीवन शिक्षण मासिक राज्यांमधील सर्व जिल्हा परिषद शाळांना पोस्टाद्वारे वितरित केले जाते.
५. आर्थिक तरतूद .. जीवन शिक्षण मासिक राज्यातील सर्व जिल्हा परिषद शाळांना मोफत वितरित केले जाते. यासाठी दिनांक ३ डिसेंबर २००३ च्या शासन निर्णयानुसार ४ टक्के सादिलवार खर्चातून प्राथमिक शिक्षण संचालनालयाकडून हा निधी विभागास उपलब्ध करून दिला जातो.
याकरिता शैक्षणिक वर्ष २०१८-१९ मध्ये ६१,६५५ शाळांसाठी रुपये १,३३,५८,५८३ निधी विभागास प्राप्त झाला आहे.

६. सन २०२२-२३ साठी आर्थिक तरतूद .. दरमाह जीवन शिक्षण मासिक राज्यांमधील ६१०२४ शाळांना वितरित केले जाते. मासिकाची वार्षिक वर्गणी ३०० रुपये तर एका अंकाची किंमत ३० रुपये दिनांक १० डिसेंबर २०१८ च्या शासन निर्णयानुसार केली आहे. त्यानुसार वर्ष २०१८-१९ साठी निधी रुपये १,३३,५८,५८३ प्राप्त झाला आहे. परंतु सन २०१९-२० साठी वार्षिक वर्गणी रुपये ३०० प्रमाणे ६१,०२४ शाळांकरिता रुपये १,८३,०७,२०० निधी अद्याप अप्राप्त आहे. तसेच सन २०२०-२१ साठी वार्षिक वर्गणी रु. ३०० प्रमाणे ६१,०२४ शाळांकरिता रुपये १,८३,०७,२०० निधी विभागास अप्राप्त आहे. सन २०२१-२२ साठी वार्षिक वर्गणी रु. ३०० प्रमाणे ६१,०२४ शाळांकरिता रुपये १,८३,०७,२०० निधी अप्राप्त आहे. तसेच सन २०२२-२३ साठी वार्षिक वर्गणी रु. ३०० प्रमाणे ६१,०२४ शाळांकरिता रु. १,८३,०७,२०० निधी आवश्यक आहे. तसेच यु-डायस २०२०-२०२१ अन्वये शाळासंख्या बदलानुसार ६१,५४१ शाळांकरिता सन २०२३-२४ साठी वार्षिक वर्गणी रु. ३०० प्रमाणे रु. १,८४,६२,३०० निधी आवश्यक आहे.

अ. क्र.	वर्ष	शाळांची संख्या	अपेक्षित रक्कम रु.	एकूण रक्कम रु.
१.	२०१९-२०	६१,०२४	(वार्षिक वर्गणी रु. ३०० नुसार माहे एप्रिल २०१९ ते मार्च २०२०) १,८३,०७,२००.	१,८३,०७,२००
२.	२०२०-२१	६१,०२४	(वार्षिक वर्गणी रु. ३०० नुसार माहे एप्रिल २०२० ते मार्च २०२१) १,८३,०७,२००.	१,८३,०७,२००
३.	२०२१-२२	६१,०२४	(वार्षिक वर्गणी रु. ३०० नुसार माहे एप्रिल २०२१ ते मार्च २०२२) १,८३,०७,२००.	१,८३,०७,२००
४.	२०२२-२३	६१,०२४	(वार्षिक वर्गणी रु. ३०० नुसार माहे एप्रिल २०२२ ते मार्च २०२३) १,८३,०७,२००.	१,८३,०७,२००
५.	२०२३-२४	६१,५४१	(वार्षिक वर्गणी रु. ३०० नुसार माहे एप्रिल २०२३ ते मार्च २०२४) १,८४,६२,३००.	१,८४,६२,३००

संकीर्ण विभाग

(१) विषय शिक्षक संघटनांना अनुदान

शासन निर्णय क्र. पीटीसी १०९४/(१३५/९२) माशि-५, दिनांक १० मे १९९६ नुसार राज्यस्तरावर शैक्षणिक कामे करणाऱ्या मान्यताप्राप्त राज्यस्तरीय विषय संघटनांना शासनातर्फे वार्षिक अनुदान वितरित करण्यात येते. राज्यात एकूण १२ विषय संघटनांना शासन मान्यता आहे. पैकी एकूण १० विषय संघटना कार्यरत असून त्यांच्यामार्फत शिक्षकांसाठी विविध शैक्षणिक उपक्रम, चर्चासत्रे आयोजित केली जातात. शिक्षकांसाठी नियमितपणे संबंधित विषयाच्या त्रैमासिकाचे प्रकाशन केले जाते. तसेच प्रकल्प राबविले जातात.

प्रत्येक शिक्षक संघटनेला रुपये २०,००० इतके सहायक अनुदान या योजनेमधून वितरित केले जाते. या योजनेचा लाभ राज्यातील मराठी, हिंदी, गणित, विज्ञान, इतिहास, भूगोल, कला, संगीत, कार्यानुभव, शारीरिक शिक्षण इ. विषयांच्या शिक्षकांना होतो.

राज्यस्तरीय विषय शिक्षक संघटनांना अनुदान वाटप

मागील ५ वर्षांचा सत्रनिहाय व निकषनिहाय खर्चाचा तपशील

अ. क्र.	सन	विषय	अनुदान रक्कम	शेरा
१	२०१७-१८	शिक्षक संघटना अनुदान (१० संघटना) अनुदान विनियोग विगतवारी खालीलप्रमाणे १) त्रैमासिक काढणे २) शैक्षणिक शिबीर व कृतिसत्राचे आयोजन ३) शैक्षणिक प्रकल्प एकूण रु. २०,०००	१,६०,००० रु. १५,००० रु. २,५०० रु. २,५०० रु. २०,०००	८ संघटनांना प्रत्येकी रु. २०,००० व २ संघटनांना प्रत्येकी रु. १०,००० (महाराष्ट्र राज्य विज्ञान अध्यापक महामंडळ, पुणे या संघटनेचा अनुदान स्वीकारण्यास नकार).
२	२०१८-१९	शिक्षक संघटना अनुदान (१० संघटना) अनुदान विनियोग विगतवारी खालीलप्रमाणे १) त्रैमासिक काढणे २) शैक्षणिक शिबीर व कृतिसत्राचे आयोजन ३) शैक्षणिक प्रकल्प एकूण रु. २०,०००	१,५०,००० रु. १५,००० रु. २,५०० रु. २,५०० रु. २०,०००	८ संघटनांना प्रत्येकी रु. २०,००० व २ संघटनांना प्रत्येकी रु. १०,००० (महाराष्ट्र राज्य विज्ञान अध्यापक महामंडळ, पुणे व महाराष्ट्र राज्य क्रिडा व शारीरिक शिक्षक महासंघ, पुणे या संघटनेचा अनुदान स्वीकारण्यास नकार).
३	२०१९-२०	शिक्षक संघटना अनुदान (८ संघटना) अनुदान विनियोग विगतवारी खालीलप्रमाणे १) त्रैमासिक काढणे २) शैक्षणिक शिबीर व कृतिसत्राचे आयोजन ३) शैक्षणिक प्रकल्प एकूण रु. १४,०००	१,०५,००० रु. १०,५०० रु. १,७५० रु. १,७५० रु. १४,०००	७ संघटनांना प्रत्येकी रु. १४,००० व १ संघटनेला रु. ७,००० (महाराष्ट्र राज्य विज्ञान अध्यापक महामंडळ पुणे व महाराष्ट्र राज्य क्रीडा व शारीरिक शिक्षक महासंघ पुणे या संघटनांचा अनुदान स्वीकारण्यास नकार).
४	२०२०-२१			सदर ट्रॅन्झॅक्शन क्रमांक १०३-०८/०२/ २०२१ ला आहरण व संवितरण अधिकारी यांचे डी.डी.ओ. लॉगिनवरून देयकाची बी.डी.एस. जनरेट करण्यासाठी सबमीट केले असता बील पोर्टल प्रणालीवर खालील संदेश प्राप्त होत आहे. "Authorization is restricted by Finance Depart ment". अशा प्रकारे देयक प्रतिबंधित करण्यात आले असल्याने अनुदान वितरित करण्यात आले नाही.
५	२०२१-२२	--	--	अनुदान वितरित करण्यात आले नाही.
६	२०२२-२३	शिक्षक संघटना अनुदान (०९ संघटना) अनुदान विनियोग विगतवारी खालीलप्रमाणे १) त्रैमासिक काढणे २) शैक्षणिक शिबीर व कृतिसत्राचे आयोजन करणे ३) शैक्षणिक प्रकल्प एकूण रु. २०,०००	१,७०,००० (मागणी करण्यात आलेली आहे.) रु. . १५,००० रु. २,५०० रु. २,५०० रु. २०,०००	८ संघटनांना प्रत्येकी रु. २०,००० व १ संघटनेला रु. १०,००० (महाराष्ट्र राज्य विज्ञान अध्यापक महामंडळ पुणे या संघटनेचा अनुदान स्वीकारण्यास नकार) (सदर अनुदान प्रक्रिया सुरु आहे.)

शैक्षणिक तंत्रज्ञान कक्ष, वरळी, मुंबई

प्र. नियंत्रण अधिकारी, शैक्षणिक तंत्रज्ञान कक्ष, मुंबई यांचे पत्र क्रमांक शैतंक/लेखा २०१७-१८/१९७, दिनांक १४ नोव्हेंबर २०१७ चे पत्रान्वये सदर कक्ष बंद करणेत आले आहे.

प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, मुंबई
(व्यवसाय मार्गदर्शन व निवड संस्था)

सन २०१७-१८ कार्यअहवाल

अ.क्र.	उपक्रमांचे नाव/तपशील	संख्या	उपलब्ध तरतूद
१	विभागातील परिषदांना भेट	२०	निरंक
२	शाळाभेटीची संख्या	१७०	निरंक
३	विभागातील कार्यशाळा	३२	निरंक
४	मूलभूत/पायाभूत वाचन प्रशिक्षण विभागस्तर ४ टप्पे SSA	४०० शिक्षक	२०,७९,०००/-
५	माध्यमिक शिक्षक विज्ञान प्रशिक्षण RMSA अंतर्गत ३ टप्पे	६२९ शिक्षक २३ MT	९,४४,६६०/-
६	संपादनूक स्तर तपासणी जिल्हा दौरा - रायगड	शाळा भेटी १२	निरंक
७	शिक्षणांची वारी नाशिक विभाग शिक्षक वारी भेट RMSA	सहभागी शिक्षक १००	८०,०००/-
८	मानसशास्त्रीय कसोटीद्वारे मार्गदर्शन इ. १० वी, १२ वी चे विद्यार्थी	८९७४	--
९	कसोटी विरहित करिअर मार्गदर्शन	२७७२	--
१०	२० क्षेत्रीय अभिरुची शोधिका विकसन - २०१७	२१००	--

प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, मुंबई

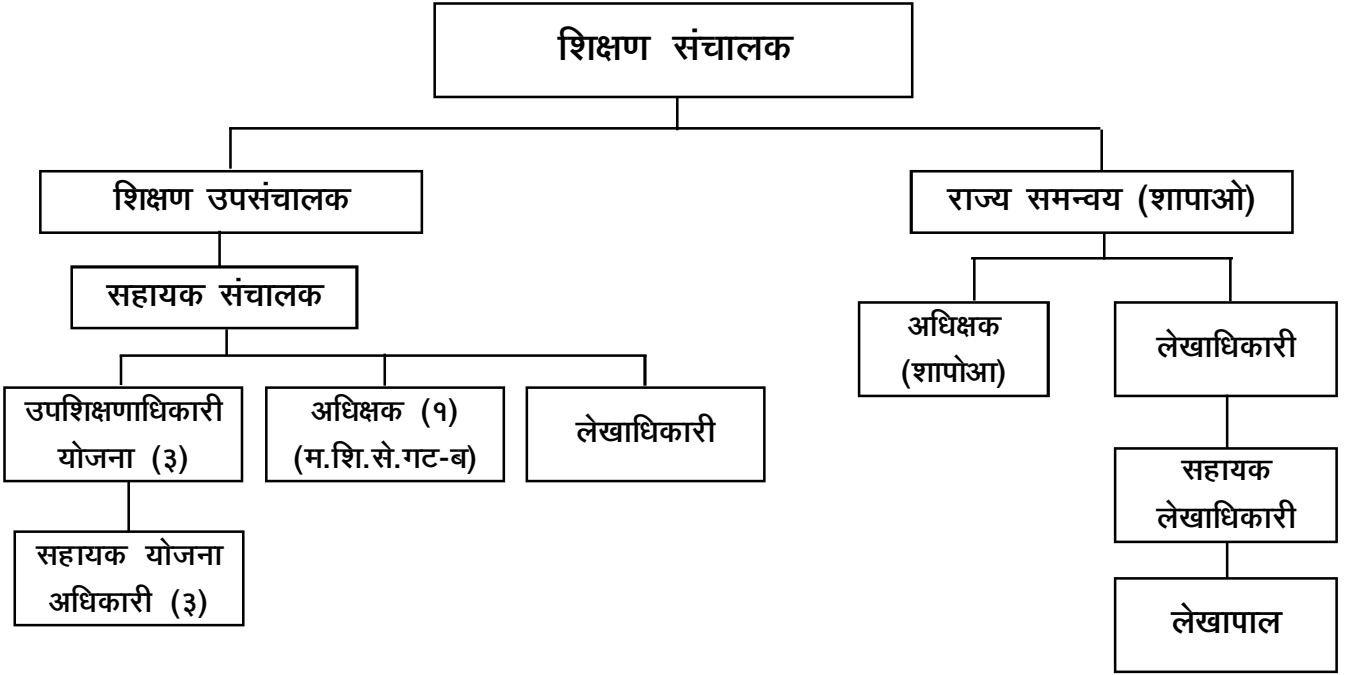
कार्ययोजना व अंदाजपत्रक सन २०१८-१९

अ.क्र.	उपक्रमांचे नाव/तपशील	लाभार्थी संख्या	कालावधी
१	गुणवत्ता — शिक्षण परिषद चर्चासत्रे सक्षमीकरण कार्यशाळा ICT उभारणी विभागस्तर शिक्षणाची वारी प्रेरणा कार्यशाळा - ४	२०० X २ २०० X २ १०० X ३ ३० शाळा २०० ८००	१ दिवस १ दिवस २ दिवस ३० X ५०,००० १ दिवस १ दिवस
२	समता — लेक शिकवा अभियान किशोरी उत्कर्ष मंच किशोरवयीन स्वसंरक्षण प्रशिक्षण पालक/SMC/उदबोधन शाळाबाह्य पालक	विभागातील सर्वशाळा ६ जिल्हे ६०० मुली ५० ची एक बॅच ६०० प्रति जिल्हा - १००	१ महिना कार्यक्रम २ दिवस ५ दिवस १ दिवस --
३	शाळासिद्धी कार्यशाळा	प्रति जिल्हा-१००	--
४	कार्यालयीन तांत्रिक सुविधा	संगणक-१० प्रिंटर-५ Laptop-१०	--

अ.क्र.	उपक्रमांचे नाव/तपशील	लाभार्थी संख्या	कालावधी
५	पुस्तक जत्रा	२०० शिक्षक	--
६	मुख्याध्यापक प्रशिक्षण विभागस्तर वर्षातून १० दिवस	२००	--
७	शिक्षक प्रशिक्षण मराठी / विज्ञान / गणित / इंग्रजी	--	--
८	शाळाभेटी अनुषंगिक कामे वाहन सुविधा प्रतिवर्षी	१२ X ३०,०००	--
९	व्यवस्थापन स्टेशनरी व इतर बाबी प्रवास व दैनिक भत्ता	-- २० X ६०००=१,२०,००० १,२०,००० X १२	-- --
एकूण			

प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, मुंबई कार्यालयास केंद्रपुरस्कृत योजना लागू नाही. त्यामुळे निधी उपलब्ध होत नाही. या कारणामुळे मसुद्यामध्ये सुधारणा / बदल नाही.

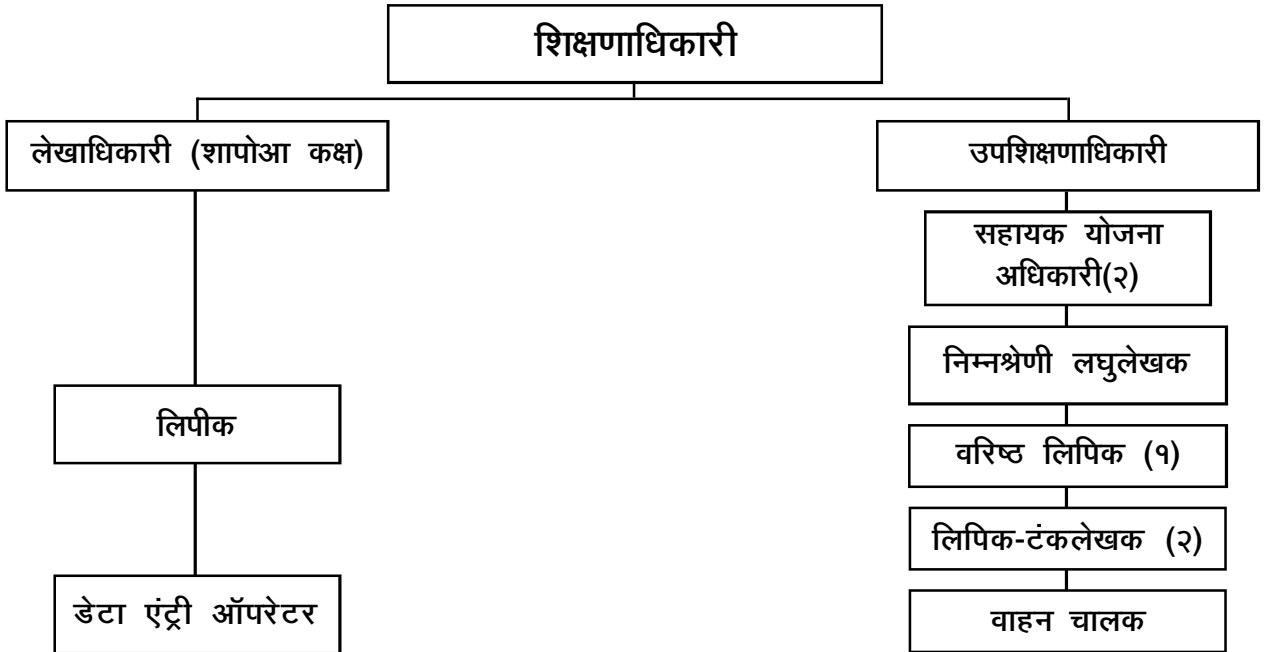
शिक्षण संचालनालय (योजना) -- संरचना

गट - अ ते गट - ड
एकूण मंजूर पदे ५७

एकूण मंजूर पदे २२
(शापोआ कक्ष)

शिक्षणाधिकारी (योजना) -- संरचना

एकूण मंजूर पदे १०

महाराष्ट्रातील प्रौढ शिक्षण कार्यक्रम

प्रस्तावना

सामाजिक विकासात साध्य आणि साधन यांचा विचार करता शिक्षणाचे अतिव महत्त्व दुर्लक्षित करून चालणार नाही. यातील पहिली पायरी म्हणजे प्रत्येक जण शिकून साक्षर झाला पाहिजे, यादृष्टीने प्रेरित होऊन १५ ते ३५ या सक्षम वयोगटातील निरक्षरतेचे समूळ उच्चाटन होण्यासाठी १९८८ साली केंद्र शासनाने मोहीम म्हणून राष्ट्रीय साक्षरता मिशनची स्थापना केली. राष्ट्रीय साक्षरता मिशनची विशिष्ट उद्दिष्टे लक्षात घेऊन प्रौढ शिक्षण कार्यक्रम वेळेत राबविण्यासाठी अधिक गांभीर्याने लक्ष दिले गेले व अपेक्षित उद्दिष्ट वर्गासाठी स्वयंसेवी मोहीम म्हणून ही साक्षरतेची योजना राबविण्यात आली. या मोहिमेअंतर्गत समाजातील अनुसूचित जाती व जमाती महिला, दुर्लक्षित घटक इत्यादींकडे विशेष लक्ष दिले गेले.

सर्वाना शिक्षण देणारे महाराष्ट्र हे देशातील अग्रेसर राज्य आहे. प्राथमिक शिक्षणाव्यतिरिक्त सातारा जिल्ह्यामध्ये १९५९ साली 'ग्रामशिक्षण मोहीम' म्हणजेच प्रौढ शिक्षण योजना राबविण्यात आली व नंतर ती सर्व राज्यभर कार्यान्वित झाली. ग्रामशिक्षण मोहिमेद्वारे गावातील लोकांमध्ये चैतन्य व उत्साह निर्माण झाला. ही ग्रामशिक्षण मोहीम इतकी यशस्वी झाली की, युनेस्कोने या योजनेसाठी 'मोहम्मद रेझा पहेलवी' पुरस्कार राज्याला प्रदान केला.

महिला प्रौढ साक्षरतेच्या कामामध्ये उत्कृष्ट कार्य केल्यामुळे १९८२-८३ व १९८३-८४ मध्ये ४५.५० लाख रुपयांचे रोख पारितोषिक महाराष्ट्र राज्याला प्राप्त झाले आणि या अतुलनीय कामगिरीसाठी युनेस्कोचा 'नादेझा क्रुप्सकाया' आंतरराष्ट्रीय साक्षरता पुरस्कार १९८५ साली महाराष्ट्राला प्रदान करण्यात आला.

सद्यःस्थिती

राष्ट्रीय पातळीवर साक्षरतेच्या सुधारणेचा वाढीव दर मागील दशकात दिसून येतो. २०११ च्या जनगणनेनुसार पुरुष साक्षरतेचा दर ७५.८६ टक्के आणि स्त्री साक्षरतेचा दर ६४.१६ टक्के झाला आहे.

महाराष्ट्र राज्याचा विचार करता साक्षरतेचा दर ७७.२७ टक्के, तर २००१ च्या जनगणनेनुसार तुलना केली असता, तो दर १२.४० टक्के वाढलेला दिसून येतो. पुरुष साक्षरतेचा दर ८६.२७ टक्के झाला, तर स्त्री साक्षरतेचा दर ६७.५१ टक्के इतका झाला. हा महत्त्वाचा कार्यक्रम कार्यान्वित ठेवण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने स्वतंत्र शिक्षण संचालनालय (प्रौढ शिक्षण) यांच्या नियंत्रणाखाली एक उपसंचालक, एक सहायक शिक्षण संचालक, तीन समाजशिक्षण अधिकारी, एक लेखाधिकारी, एक अधीक्षक, तांत्रिक व इतर कर्मचारी असे मिळून एकूण ५९ कर्मचारी पदे मंजूर आहेत. सन २०११ च्या जनगणनेनुसार साक्षर भारत अंतर्गत समाविष्ट जिल्ह्यात एकूण साक्षरता दर सरासरी ७५.५८ टक्के होता त्यात वाढ होऊन ८४.५५ टक्के झाला असून एकूण साक्षरता दरामध्ये सरासरी ९.०१ टक्क्याने वाढ झालेली आहे.

जिल्हास्तरावर शिक्षणाधिकारी (नि. शि.), गट-अ, उपशिक्षणाधिकारी, गट-ब, कार्यक्रम सहायक, गट-क व इतर कर्मचारीवर्ग अशी एकूण १० पदे मंजूर केली असून, तालुका पातळीवर गट शिक्षणाधिकारी यांचे नियंत्रणाखाली १ सहायक प्रकल्प अधिकारी/पर्यवेक्षक यांची नियुक्ती करण्यात आली आहे. जिल्हास्तरावरील प्रौढ शिक्षण विभाग, जिल्हा परिषदेकडे हस्तांतरण केल्याने त्यावर मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांचे नियंत्रण असते.

NLMA चे पत्र दिनांक ९ ऑक्टोबर २००९ अन्वये "साक्षर भारत योजना" दिनांक ८ सप्टेंबर २००९ पासून संपूर्ण देशामध्ये सुरु करण्यात आली. NLMA चे दिनांक ६ जानेवारी २०१० च्या पत्राने पहिल्या टप्प्यात महाराष्ट्रातील जालना, हिंगोली, नांदेड, उस्मानाबाद, बीड, परभणी, लातूर व गडचिरोली या ८ जिल्ह्यांचा व दिनांक ३१ मे २०१० च्या पत्राने नंदुरबार व गोंदिया या २ जिल्ह्यांचा समावेश केला होता व सदर योजना दिनांक ३१ मार्च २०१८ अखेर पर्यंत सुरु होती.

प्रौढ शिक्षण कार्यक्रमात सहभागी अन्य अशासकीय संस्था

(१) जनशिक्षण संस्थान

केंद्र शासनाने राज्यात एकूण ३० जनशिक्षण संस्थाने मंजूर केली आहेत. ही जनशिक्षण संस्थाने वरळी (मुंबई), धारावी (मुंबई), नंदुरबार (२), नाशिक, औरंगाबाद, पुणे, सिंधुदुर्ग, वाशिम, रायगड, बीड, अहमदनगर, गोंदिया, जळगाव, यवतमाळ, बुलढाणा, धुळे, चंद्रपूर, लातूर, अकोला या जिल्ह्यांत कार्यरत आहेत. ग्रामीण तसेच औद्योगिक क्षेत्रात काम करणारे, नवसाक्षरांसाठी व देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी काम करीत आहेत. ही जनशिक्षण संस्थांना कार्यक्रमासाठी केंद्रशासनाकडून अनुदान दिले जाते.

(२) महाराष्ट्र राज्य प्रौढ शिक्षण संस्था, औरंगाबाद

महाराष्ट्रातील प्रौढ शिक्षणाच्या कार्याला अधिक गती देण्यासाठी सदर संस्थेची स्थापना दिनांक २७ फेब्रुवारी १९७८ अन्वये झाली आहे. ही संस्था राज्यस्तरीय असून, तिला स्वायत्त संस्थेचा दर्जा देण्यात आला आहे.

या संस्थेच्या पुढीलप्रमाणे घटक संस्था आहेत :—

राज्य साधन केंद्र, औरंगाबाद

सदर संस्थेची स्थापना केंद्र शासनाचे दिनांक २७ ऑगस्ट १९९१ च्या पत्रान्वये करण्यात आली. साक्षरता अभियानाच्या यशस्वीतेसाठी आवश्यक असलेले शैक्षणिक व तांत्रिक पाठबळ देता यावे, म्हणून कार्यरत आहे. सदर संस्था विदर्भ व मराठवाडा विभागाकरिता कार्यरत आहे.

(३) राज्य साधन केंद्र, पुणे

महाराष्ट्र राज्यामध्ये एकूण २ राज्य साधन केंद्र आहेत. त्यापैकी राज्य साधन केंद्र, पुणे हे विदर्भ व मराठवाडा वगळता उर्वरित महाराष्ट्राकरिता सन १९७६ पासून कार्यरत आहे. राज्यातील राज्य साधन केंद्रांनी प्रौढ शिक्षण क्षेत्रातील कार्यक्रमांसाठी शैक्षणिक, तांत्रिक मदत करणे अपेक्षित आहे.

१. योजनेचे नाव : साक्षर भारत कार्यक्रम

- (अ) प्रस्तावना : साक्षर भारत योजना महाराष्ट्रात २००९ च्या जनगणनेनुसार ज्या जिल्ह्यातील महिला साक्षरतेचे प्रमाण ५० टक्केपेक्षा कमी अशा महाराष्ट्र राज्यातील १० जिल्ह्यांचा समावेश या योजनेअंतर्गत करण्यात आला होता. ही योजना राज्य, जिल्हा, तालुका व ग्रामपंचायत या चार स्तरावरून राबविण्यात आली.
- (ब) उद्दिष्टे : १. निरक्षरांना कार्यात्मक साक्षरता व मूलभूत सांख्यिकी क्रियाबाबतची क्षमता प्राप्त करून देणे.
२. नवसाक्षरांना मूलभूत साक्षरतेच्या पलीकडे शिकण्यास प्रवृत्त करणे आणि समकक्षता कार्यक्रमांमार्फत औपचारिक शिक्षण प्राप्त करण्याची संधी मिळवून देणे.
३. निरक्षर व नवसाक्षरामध्ये त्यांच्या दैनंदिन जीवनाचा आर्थिक स्तर उंचावण्यासाठी कौशल्य विकास करणे.
४. नवसाक्षरांना निरंतर शिक्षणाची संधी उपलब्ध करून साक्षर समाज निर्माण करणे.
- (क) योजनेची व्याप्ती : साक्षर भारत कार्यक्रम अंतर्गत महाराष्ट्रातील खालील दहा जिल्ह्यांचा समावेश करण्यात आला आहे. लातूर, उस्मानाबाद, बीड, हिंगोली, नांदेड, गडचिरोली, परभणी, नंदुरबार, जालना, गोंदिया.
- (ड) लाभार्थी निकष : १. १५ वर्षांपेक्षा अधिक वयातील सर्व निरक्षर
२. महिला साक्षरतेवर भर देणे
३. अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती आणि अल्पसंख्याक इत्यादी वंचित घटक यांना प्राधान्य देण्यात येईल.
४. किशोरवयीन मुलां-मुलींमध्ये जबाबदार पालकत्वाची जाणीव होण्यासाठी प्रयत्न करणे
५. ११ व्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये सन २००१ च्या जनगणनेनुसार ज्या जिल्ह्याचे स्त्री साक्षरतेचे प्रमाण ५० टक्के किंवा त्यापेक्षा कमी आहे. असे जिल्हे नक्षलवादाने प्रभावित झालेले जिल्हे म्हणून समाविष्ट करण्यात आलेले आहेत.
- (इ) आर्थिक सूत्र : साक्षर भारत योजना राबविण्यासाठी संभाव्य खर्चाचा भार केंद्र शासन व राज्य शासन यांच्यामध्ये ७५:२५ असा होता. सन २०१६-१७ पासून तो ६० : ४० असा करण्यात आला आहे. साक्षर भारत कार्यक्रमात लोकशिक्षण केंद्राची स्थापना करणे, मूलभूत साक्षरता, पायाभूत कुटुंब सर्वेक्षण आणि वातावरण निर्मिती, व्यवस्थापन संनियंत्रण व मूल्यमापन इत्यादी बाबींसाठी खर्चाची तरतूद करण्यात आलेली आहे.

साक्षर भारत कार्यक्रमासाठी एकूण खर्च

(रक्कम रुपयांत)

लेखाशीर्ष	सन २०१७-१८ (प्रत्यक्ष खर्च)	सन २०१८-१९ (प्रत्यक्ष खर्च)	सन २०१९-२० (प्रत्यक्ष खर्च)	सन २०२०-२१ (प्रत्यक्ष खर्च)	सन २०२१-२२ (अपेक्षित खर्च)	सन २०२२-२३ (अंदाजे खर्च)
१. २२०२ H ४१८ (६० टक्के केंद्र हिस्सा)	८१९९६००८	१३९६०५४४	१५३७९६१८६	५१८११९६९८	५१८११९६९८	--
२. २२०२ H ४१८ (४० टक्के राज्य हिस्सा)	२७३३२००२	४६५३५१५	१०२५३०७९१	२६२८३८७६	२६२८३८७६	--

३. २२०२ आय ६९३ (६० टक्के केंद्र हिस्सा)	--	--	--	--	--	५०८५९७०००
४. २२०२ आय ७०१ (४० टक्के राज्य हिस्सा)	--	--	--	--	--	९०००
एकूण						५०८५९८०००

टीप : लेखाशीर्ष २२०२ एच ४४५ (६० टक्के) अंतर्गत रु. ९५३८६९ (रक्कम हजारात) व लेखाशीर्ष एच ४९८ (४० टक्के) अंतर्गत रु. ९०२५७४ (रक्कम हजारात) एकूण रक्कम रु. २५६४३७ (रक्कम हजारात) अनुदानाची आवश्यकता आहे.

शिक्षणाधिकारी (निरंतर शिक्षण) यांचे कडून विहित प्रपत्रात मागवण्यात आलेल्या माहितीनुसार सन २०१९-२० साठी साक्षर भारत अंतर्गत लातूर, बीड, नांदेड, उस्मानाबाद, परभणी, जालना, हिंगोली, गोंदिया, गडचिरोली, नंदुरबार या जिल्ह्यांसाठी ७,३९५ ग्राम लोकशिक्षण केंद्रातील एकूण १०,२९६ कार्यरत प्रेरकांचे आणि जिल्हा व तालुका स्तरावरील एकूण ७० कार्यरत समन्वयकांचे एकूण प्रलंबित मानधनापैकी सन २०१५-१६ ते २०१७-१८ या कालावधीतील प्रलंबित मानधन एकूण रुपये २५,६३,२६,९७७ वितरित करण्यात आलेले आहे.

सन २०१९-१२ ते २०१४-१५ प्रलंबित मानधन अदा करणेसाठी आवश्यक तरतूद (रक्कम रुपयांत)

केंद्र हिस्सा (६० टक्के)	राज्य हिस्सा (४० टक्के)	एकूण
सन २०२१-२२ साठी केंद्र हिस्सा ६० टक्के, आवश्यक तरतूद रु. ५९८९९६९८	सन २०२१-२२ साठी राज्य हिस्सा ४० टक्के, आवश्यक तरतूद रु. २६२८३८७६०	सन २०२१-२२ साठी केंद्र हिस्सा व राज्य हिस्सा, आवश्यक तरतूद रु. ७८०९५८४५८

व्यवस्थापन व सनियंत्रण एकूण खर्चाच्या ४ टक्के रक्कम

(रक्कम रुपयांत)

लेखाशीर्ष	सन २०१८-१९	सन २०१९-२०	सन २०२०-२१	सन २०२१-२२
	प्रत्यक्ष खर्च	प्रस्तावित खर्च	अंदाजे खर्च	अंदाजे खर्च
२२०२ एच ४९८ केंद्र हिस्सा ६०%	५५८४२३	६९५९८४७	निरंक	निरंक
२२०२ एच ४९८ राज्य हिस्सा ४०%	९८६९४९	४९०९२३२	निरंक	निरंक

साक्षर भारत योजनेअंतर्गत योजना कालावधीतील रुपये ७८०९५८४५८ मानधन प्रलंबित आहे.

टीप : राष्ट्रीय साक्षरता मिशन प्राधिकरण भारत सरकार, मानव संसाधन विकास मंत्रालय, स्कूल और साक्षरता विभाग, शास्त्री भवन नवी दिल्ली यांचे जावक क्रमांक एफ. नं.९-७/२०१७-एन.एल.एम.-१ (पार्ट-२) एम.एच.आर.डी. शास्त्री भवन, नवी दिल्ली-११०००९, दिनांक २३ फेब्रुवारी २०१८ चे पत्रानुसार साक्षर भारत योजना दिनांक ३१ मार्च २०१८ अखेर पर्यंत सुरु होती.

अल्पसंख्याक योजना

शिक्षण संचालक (प्रौढ शिक्षण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांच्याकडे अल्पसंख्याकाशी संबंधित कार्यभार शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, शासन निर्णय क्रमांक एसएओ-१००९/प्र.क्र. २८९/प्रशा-२/ मुंबई-४०० ०३२, दिनांक १३ ऑगस्ट २००९ अन्वये देण्यात आला आहे. अल्पसंख्याकविषयक सर्व बाबी संचालक (अल्पसंख्याक व प्रौढ शिक्षण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे-१ यांचेमार्फत राबविण्यात येत होत्या. परंतु शासन निर्णय, शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, मंत्रालय, मुंबई क्र. आढावा २०२२/प्र.क्र.४७/प्रशा-५, दि. २२ जून २०२२ अन्वये संचालक, अल्पसंख्याक व प्रौढ शिक्षण संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे या संचालनालयाचे नामांतर शिक्षण संचालनालय (योजना) असे करण्यात आलेले असून सद्यस्थितीत अल्पसंख्याकविषयक सर्व योजना शिक्षण संचालनालय (योजना), महाराष्ट्र राज्य, पुणे या कार्यालयामार्फत राबविण्यात येत आहे.

अल्पसंख्याक कार्यालय मंत्रालय, नवी दिल्ली व शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, मुंबई अंतर्गत अल्पसंख्याकाकरिता राज्यामध्ये शिक्षण संचालनालय (योजना) पुणे मार्फत राबविण्यात येणाऱ्या केंद्रपुरस्कृत योजना

- (अ) योजनेचे नाव : अल्पसंख्याक समाजाच्या संस्था/शाळांसाठी पायाभूत विकास योजना (IDMI-Scheme for Infrastructure Development of Minority Institutions/Schools) (१०० टक्के केंद्रपुरस्कृत योजना).
- (१) शासन निर्णय : शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग मंत्रालय, मुंबई क्र. आयडीएम-२००८/(३७८/०८)/असंक, दिनांक १० फेब्रुवारी २००९.

- (२) लाभार्थी : अल्पसंख्याक समाजाच्या स्वयंसेवी संस्थाद्वारे संचलित अनुदानित / विनाअनुदानित प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळा.
- (३) अर्थसाहाय्य : शाळांच्या पायाभूत सुविधा विकासाकरीता खालील प्रयोजनासाठी एकूण खर्चाच्या ७५ टक्के इतकी, तथापि जास्तीतजास्त रुपये ५० लक्ष इतकी मर्यादित रक्कम उपलब्ध करून देण्यात येईल.
- (१) अस्तित्वात असलेल्या प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांकरिता शैक्षणिक पायाभूत सुविधा, भौतिक सुविधांमध्ये वाढ करण्याकरीता, अतिरिक्त वर्गखोल्या, विज्ञान प्रयोगशाळा / संगणक कक्ष, वाचनालय खोल्या, प्रसाधनगृहे, पिण्याच्या पाण्याची सुविधा इत्यादींचे बांधकाम.
- (२) अल्पसंख्याक समाजाच्या शाळांमध्ये शिकणाऱ्या मुलांसाठी विशेषतः मुलींसाठी वसतिगृह इमारतींचे बांधकाम.
- (३) उपरोक्त १ व २ मध्ये अंतर्भूत नसलेल्या इतर शैक्षणिक पायाभूत सुविधा.
- (४) संस्था/शाळेला केंद्रशासनाकडून मंजूर एकूण अनुदानाच्या रकमेच्या २५ टक्के रक्कम (संस्थेचा हिस्सा) संस्था / शाळेस प्राप्त होणाऱ्या पहिला हप्ता अनुदानासोबत खर्च करणे बंधनकारक राहिल.
- (५) संस्था / शाळेस पहिला हप्ता अनुदान प्राप्त झाल्यानंतर एक वर्षाच्या आत उपयोगिता प्रमाणपत्र व इतर कागदपत्रे सादर करणे बंधनकारक असेल. तदनंतर शासनाकडून दुसरा हप्ता अनुदान उपलब्ध करून दिले जाईल.
- (४) उद्दिष्टे : (१) अल्पसंख्याक समाजाच्या-स्वयंसेवी संस्थेद्वारे संचलित अनुदानित / विनाअनुदानित प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांकरिता पायाभूत सुविधा देणे.
- (२) अत्यंत दुर्लक्षित व शैक्षणिकदृष्ट्या मागास असलेल्या अल्पसंख्याक समाजातील मुलांच्या विशेष गरजा पूर्ण करण्याच्या दृष्टीने या योजनेद्वारे शैक्षणिक सुविधा उपलब्ध करून देणे.
- (३) सदर योजनेतर्गत २० टक्क्यांपेक्षा जास्त अल्पसंख्याक लोकसंख्या असलेल्या जिल्हा, शहर व तालुक्यातील खाजगी अनुदानित/विनाअनुदानित प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांना प्राधान्य देणे.
- (५) पात्रता व अटी : (१) शाळा चालविणाऱ्या केंद्र/राज्य शासन मान्यताप्राप्त स्वयंसेवी संस्था/सोसायटी/विश्वस्त संस्था या योजनेच्या अर्थसहाय्यासाठी अर्ज करू शकतात.
- (२) ज्या शाळेसाठी अर्थसहाय्याची मागणी करण्यात आली आहे, ती शाळा/संस्था किमान तीन वर्षांपासून कार्यरत असणे आवश्यक आहे. तसेच संस्थेची सुयोग्य घटना अथवा आर्टिकल ऑफ असोशिएशन असणे आवश्यक आहे.
- (३) नियमानुसार आवश्यक अल्पसंख्याक समाजाच्या मुलांचा हजेरीपट असणे आवश्यक असून सदर संस्था/शाळा भरमसाठ/जादा शुल्क आकारणारी धंदेवाईक स्वरूपाची असता कामा नये.
- (४) शिक्षणाधिकारी (योजना) जिल्हा परिषद यांनी पडताळणी/तपासणी केलेल्या (District Scrutiny Committee Level) प्रस्तावांची तसेच संचालनालय स्तरावर पडताळणी/तपासणी केलेल्या प्रस्तावांपैकी निकषानुसार पात्र ठरणाऱ्या संस्था/शाळांचे प्रस्ताव राज्य अनुदान समितीमार्फत केंद्रीय अनुदान समितीस अनुदान मंजूरीस्तव सादर करण्यात येईल.
- (५) लाभार्थी संस्था/शाळेने लेखा परिक्षण केलेला खर्चाचा तपशील विहित नमुन्यामध्ये चार्टर्ड अकौंटंट/सक्षम प्राधिकाऱ्याकडून प्रमाणित सादर करणे आवश्यक राहिल तसेच सर्व हिशोब/रेकॉर्ड्स केंद्र/राज्य शासनास अथवा नियंत्रक अथवा महालेखापाल यांच्या तपासणीसाठी उपलब्ध ठेवावे लागेल.

(६) सद्यःस्थिती

: सदर योजनेअंतर्गत सन २०१६-१७ या वर्षामध्ये प्रस्ताव सादर करण्यासाठी वर्तमानपत्रांत दिनांक ८ एप्रिल २०१६ रोजी जाहिरात देण्यात आली होती. सदर जाहिरातीच्या अनुषंगाने संचालनालयास प्राप्त झालेल्या प्रस्तावांमधून पात्र प्रस्ताव व सन २०१५-१६ मधील त्रुटी पूर्ण केलेले पात्र १७७ प्रस्ताव आणि दिनांक ६ मार्च २०१७ च्या बैठकीमध्ये मंजूर ४८ असे एकूण २२५ प्रस्ताव राज्य अनुदान समितीच्या मान्यतेने केंद्रीय अनुदान समिती (एम.एच.आर.डी. न्यू दिल्ली) यांचेकडे मंजुरीस्तव पाठविण्यात आले होते. त्यापैकी १५ प्रस्तावांना तत्त्वतः मान्यता देण्यात आलेली होती. त्यापैकी १४ प्रस्तावांचे पहिल्या हप्त्याचे अनुदान सन २०१७-१८ मध्ये संबंधित संस्था/शाळा यांना वितरण करणेस्तव शिक्षणाधिकारी (निरंतर) यांना वितरण करण्यात आले. दि. २८ नोव्हेंबर २०१७ रोजी समिती कक्ष, दालन क्र. ४२१, ४ था मजला, शालेय शिक्षण व क्रिडा विभाग, मंत्रालय, मुंबई येथे पार पडलेल्या राज्य अनुदान समितीच्या १५ व्या बैठकीमध्ये IDMI योजनेंतर्गत १२ प्रस्तावांना मान्यता देण्यात आली आहे. त्यानुसार सदर प्रस्ताव केंद्रीय अनुदान समिती (MHRD), नवी दिल्ली यांना पाठविण्यात आले आहेत. सन २०१९-२० मध्ये दुसरा हप्ता अनुदानासाठी ५१ त्रुटी पूर्तता प्रस्ताव केंद्र शासनास सादर करण्यात आले त्यापैकी सन २०२१-२२ मध्ये १० संस्था / शाळांना अनुदान मंजूर होऊन वितरित करण्यात आले. सन २०२१-२२ मध्ये प्रथम हप्ता अनुदानासाठी ०७ संस्था/शाळांचे प्रस्ताव व दुसरा हप्ता अनुदानासाठी ०४ संस्था/शाळांचे प्रस्ताव केंद्रशासनास अनुदान मंजुरीस्तव सादर करण्यात आलेले आहेत.

(७) योजनेच्या अंमलबजावणीतील अडचणी :

१. संस्था व्यवस्थापनातील वाद.
२. प्रस्तावित मागणीपेक्षा कमी अनुदान प्राप्त होणे.
३. संस्था तक्रारी/कोर्ट केस इ.
४. निधी प्राप्त होण्यास लागणारा विलंब.
५. संस्थांकडून उपयोगिता प्रमाणपत्र प्राप्त होण्यास लागणारा विलंब.
६. प्रस्ताव सादरीकरणास संस्थेमार्फत होणाऱ्या त्रुटी.

(८) अधिनस्त

: मा. शिक्षण संचालक, शिक्षण संचालनालय (योजना), महाराष्ट्र राज्य, पुणे.

वर्षानिहाय स्थिती

अल्पसंख्याक समाजातील शाळा/संस्थांसाठी पायाभूत विकास योजना (IDMI)

सन	तपशील	प्राप्त निधी	वितरित निधी	लाभार्थी	शेरा
१	२	३	४	५	६
२०१८-१९	--	--	--	--	केंद्रशासनाचे पत्र दि. १६ जुलै २०१८ अन्वये IDMI व SPQEM या २ योजनांचे एकत्रिकरण करून SPEMM ही नविन योजना सुरु करण्यात आलेली आहे.
२०१९-२०	दुसरा हप्ता अनुदानासाठी ५१ संस्था/शाळांची त्रुटी पूर्तता प्रस्ताव अहवाल केंद्र शासनास सादर करण्यात आले आहे.	--	--	--	अनुदान अप्राप्त
२०२०-२१	--	--	--	--	अनुदान अप्राप्त

२०२१-२२	प्रथम हप्ता अनुदानासाठी ७ संस्था/शाळांचे प्रस्ताव व दुसरा हप्ता अनुदानासाठी ४ संस्था/शाळांचे प्रस्ताव केंद्रशासनास सादर करण्यात आले आहेत.	--	--	--	दुसरा हप्ता अनुदानासाठी केंद्र शासनास पाठविलेल्या ५१ संस्था / शाळांची त्रुटी पुर्तता प्रस्तावांपैकी १० संस्था/शाळांना अनुदान मंजूर होऊन वितरित करण्यात आले.
२०२२-२३	--	--	--	--	अनुदान अप्राप्त
२०२३-२४	--	--	--	--	सन २०२३-२४ या वर्षासाठी सदर IDMI योजनांतर्गत रु. २० कोटी रकमेची तरतूद करण्यात आलेली आहे.

- (ब) योजनेचे नाव : **मदरसांमधून गुणवत्तापूर्ण शिक्षण देणे योजना (SPQEM-Scheme Providing Quality Education to Madarasas) (१०० टक्के केंद्रपुरस्कृत योजना.)**
- (१) शासन निर्णय : शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग क्रमांक मदर-२००८/(३४८/०८) असंक, दिनांक १० फेब्रुवारी २००९.
- (२) लाभार्थी : ज्या मदरसांची नोंदणी केंद्र अथवा राज्य अधिनियमानुसार अथवा वक्फ किंवा मदरसा बोर्डाकडे झालेली आहे, अशा सर्व मदरसा.
- (३) अर्थसहाय्य : **(१) शिक्षक मानधन** - पूर्णवेळ पदवीधर शिक्षकास रुपये ६,००० प्रतिमाह व पदव्युत्तर पदवीधारक/बी.एड. शैक्षणिक अर्हता असलेल्या शिक्षकास रुपये १२,००० प्रतिमाह वेतन अनुज्ञेय राहिल. मदरसांमधून आधुनिक विषय शिकविण्याकरिता कमीत कमी १० विद्यार्थ्यांमागे ०१ शिक्षक नियुक्त करण्यात येईल.
- (२) ग्रंथालय व बुक बँक** सुविधा पुरविणे - प्राथमिक/माध्यमिक स्तरावर अध्ययन-अध्यापनाचे साहित्य उपलब्ध करून देण्यासाठी एकदाच रुपये ५०,००० अनुदान व प्रतिवर्षी रुपये ५,००० अनुदान या कामी मिळेल.
- (३) सायन्स/मॅथेमॅटिक किट्स व अध्यापनविषयक साहित्य** - या कामी रुपये १५,००० पर्यंत अनुदान उपलब्ध करून देण्यात येईल.
- (४) सायन्स लॅब/काम्प्युटर लॅब/वर्कशॉपसाठी अनुदान** - माध्यमिक/उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थी असलेल्या मदरसाकरिता रुपये १ लाखापर्यंत अनुदान मिळेल व त्यांच्या देखभालीसाठी/कॅम्प्युमेबल खरेदीसाठी प्रतिवर्षी रुपये ५,००० इतके अनुदान दिले जाईल.
- (५) शिक्षक प्रशिक्षण** - माध्यमिक दर्जाच्या विद्यार्थ्यांकरिता आधुनिक विषय शिकविण्याकरिता नियुक्त करण्यात आलेल्या शिक्षकांना किमान १५ दिवसांकरिता प्रशिक्षण देण्यासाठी एस.सी.ई.आर.टी./डी.आय.ई.टी./एस.आर.एल.एस. मार्फत प्रशिक्षण आयोजित करण्यात येतील व त्यासाठी प्रशिक्षण संस्थेस प्रतिदिन रु.१००/- याप्रमाणे प्रतिशिक्षक वाहतूक/आहार भत्यासाठी अनुदान मंजूर करण्यात येईल.
- (६) राज्य मदरसा बोर्डाकरिता रु. ५ लक्ष इतके प्रतिवर्षी अनुदान उपलब्ध करून देण्यात येईल.
- (४) उद्दिष्टे : (१) मदरसांमधील पारंपरिक शिक्षणाबरोबर शास्त्र, गणित, समाजशास्त्र, हिंदी व इंग्रजी हे आधुनिक विषय शिकविणे.

(२) मदरसांतील विद्यार्थ्यांना पहिली ते बारावीच्या विद्यार्थ्यांप्रमाणे (नियमित शाळांतील) शैक्षणिक गुणवत्ता/योग्यता प्राप्त होईल, मदरसांच्या विद्यार्थ्यांना माध्यमिक स्तरावरील शिक्षण घेण्यासाठी संधी उपलब्ध होईल तसेच नोकरीच्या अधिक चांगल्या संधी उपलब्ध होतील या कामी प्रयत्न करणे.

(५) पात्रता व अटी

: (१) मदरसांची नोंदणी किमान ०३ वर्षांपूर्वी केंद्र अथवा राज्याच्या अधिनियमानुसार वक्फ किंवा मदरसा बोर्डाकडे झालेली आहे.

(२) शिक्षणाधिकारी (योजना) जिल्हा परिषद यांनी पडताळणी/तपासणी केलेल्या (District Serutiny Committee Level) प्रस्तावांची तसेच संचालनालय स्तरावर पडताळणी/तपासणी केलेल्या प्रस्तावांपैकी निकषानुसार पात्र ठरणाऱ्या संस्था/शाळांचे प्रस्ताव राज्य अनुदान समितीमार्फत केंद्रीय अनुदान समितीस अनुदान मंजूरीस्तव सादर करण्यात येईल.

(३) लाभार्थी संस्था/शाळेने लेखा परिक्षण केलेल्या खर्चाचा तपशील विहित नमुन्यामध्ये चार्टर्ड अकॉउंटंट सक्षम प्राधिकाऱ्याकडून प्रमाणित सादर करणे आवश्यक राहिल. तसेच सर्व हिशोब/ रेकॉर्ड्स हे केंद्र/राज्यशासनास अथवा नियंत्रक अथवा महालेखापाल यांच्या तपासणीसाठी उपलब्ध ठेवावे लागेल.

(६) सद्यःस्थिती

: सदर योजनेअंतर्गत सन २०१६-१७ या वर्षामध्ये प्रस्ताव सादर करण्यासाठी वर्तमानपत्रांत दिनांक ४ एप्रिल २०१६ रोजी जाहिरात देण्यात आली होती. सदर जाहिरातीच्या अनुषंगाने संचालनालयास प्राप्त झालेल्या प्रस्तावांमधून पात्र प्रस्ताव व सन २०१५-१६ मधील त्रुटी पूर्ण केलेले पात्र प्रस्ताव असे एकूण १२८ प्रस्ताव आणि सन २०१६-१७ मधील १६ प्रस्ताव असे एकूण १४४ प्रस्ताव राज्य अनुदान समितीच्या मान्यतेने केंद्रीय अनुदान समिती (एम.एच.आर.डी. नवी दिल्ली) यांचेकडे मंजूरीस्तव पाठविण्यात आले आहे. दिनांक २८-११-२०१७ रोजी शालेय शिक्षण विभाग, मंत्रालय, मुंबई येथे पार पडलेल्या राज्य अनुदान समितीच्या १५ व्या बैठकीमध्ये SPEMM योजनेंतर्गत २३ प्रस्तावांना मान्यता देण्यात आलेली आहे. त्यानुसार सदर प्रस्ताव केंद्रीय अनुदान समिती (एम.एच.आर.डी., नवी दिल्ली) यांना पाठविण्यात आले आहे.

(७) विशेष

: मदरसांनी NIOS शी संलग्न असण्याची अट केंद्र शासनाचे पत्र दि. १६-०२-२००९ व राज्य शासनाचे पत्र दि. ०७-०४-२०१० अन्वये शिथिल करण्यात आलेली आहे.

(८) योजनेच्या अंमलबजावणीतील अडचणी :

१. अर्धवेळ मदरसा.

२. अभिलेख उपलब्ध नसणे.

३. योजनेबाबत अनास्था.

४. निधी प्राप्त होण्यास लागणारा विलंब.

५. मदरसांकडून उपयोगिता प्रमाणपत्र प्राप्त होण्यास लागणारा विलंब.

६. प्रस्ताव सादरीकरणास संस्थांमार्फत होणाऱ्या त्रुटी.

७. मदरसामधील विद्यार्थी हे नियमित शाळेतील विद्यार्थी.

(९) अधिनस्त

: मा. शिक्षण संचालक, शिक्षण संचालनालय (योजना), महाराष्ट्र राज्य, पुणे.

वर्षनिहाय स्थिती
मुद्दा क्रमांक ५ (ब)
मदरसांमधून गुणवत्तापूर्ण शिक्षण देण्याची योजना (SPQEM)

सन	केंद्रीय अनुदान समितीने मंजूर केलेला निधी व बैठक दिनांक	प्राप्त निधी	वितरित निधी	लाभार्थी	शेरा
१	२	३	४	५	६
२०१९-२०	राज्य अनुदान समितीचे दि. १२-१२-२०१८ रोजीच्या १६ व्या बैठकीतील ४४ मदरसांचे प्रस्ताव राज्य अनुदान समितीच्या मान्यतेने केंद्रीय अनुदान समिती यांना मंजुरीस्तव पाठविण्यात आले आहेत.	--	--	--	केंद्र शासनाचे पत्र दि. १६-७-२०१८ अन्वये IDMI व SPQEM या योजनांचे एकत्रिकरण करून SPEMM ही नवीन योजना सुरू करण्यात आलेली आहे. सदर SPEMM योजनेतर्गत ४४ मदरसांचे प्रस्ताव केंद्र शासनास ऑनलाईन पद्धतीने अनुदान मंजुरीस्तव सादर करण्यात आलेले आहेत.
२०२०-२१	--	--	--	--	अनुदान अप्राप्त
२०२१-२२	--	--	--	--	अनुदान अप्राप्त
२०२२-२३	--	--	--	--	अनुदान अप्राप्त
२०२३-२४	--	--	--	--	सन २०२२-२३ या वर्षासाठी सदर SPQEM योजनांतर्गत रु. २ कोटी रकमेची तरतूद करण्यात आलेली आहे.

अल्पसंख्याक समाजाच्या संस्था/मदरसांकरिता शिक्षण देणेबाबत योजना (S.P.E.M.M. - Scheme for Providing Education in Madarsa/Minorities.).

केंद्र शासन मानवी संसाधन मंत्रालय, नवी दिल्ली यांचे पत्र क्रमांक D. O. No. 11-2016-EE.19 / दिनांक १६-०७-२०१८ अन्वये I.D.M.I व S.P.Q.E.M. या योजनांचे एकत्रिकरण करून S.P.E.M.M. (Scheme for Providing Education in Madarsa / Minorities) ही नवीन योजना सुरू करण्यात आलेली आहे सदर योजनेस मार्च २०२० पर्यंत मान्यता देण्यात आलेली आहे.

सदर S.P.E.M.M. योजनांतर्गत संचालनालयस्तरावर प्राप्त पात्र प्रस्ताव M.I.S. प्रणालीद्वारे ऑनलाईन www.spemm.mhrd.gov.in या संकेतस्थळावर सादर करणेबाबत सुचविण्यात आलेले होते. सन २०१८-१९ या शैक्षणिक वर्षात S.P.E.M.M. अंतर्गत S.P.Q.E.M. योजनेचे प्रस्ताव ऑनलाईन सादर करणेबाबत सुविधा केंद्र शासनामार्फत संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आलेली होती. त्या अनुषंगाने संचालनालय स्तरावरून ४१ मदरसांची माहिती (यु डायस प्राप्त) ऑनलाईन पद्धतीने भरून सादर करण्यात आलेली आहे.

S.P.E.M.M. योजना ही I.D.M.I व S.P.Q.E.M. या दोन योजनांचे एकत्रिकरण करून राबविण्यात येत आहे.

१. S.P.Q.E.M. या योजनेकरिता केंद्र व राज्य शासनाचा अनुदान मंजूर हिस्सा ६० : ४० इतका असेल.

२. I.D.M.I. या योजनेकरिता यापूर्वीप्रमाणेच केंद्र व संस्था यांचा अनुदान मंजूर हिस्सा ७५ : २५ इतका असेल.

३. S.P.E.M.M. योजनेची अंमलबजावणी करताना ती पारदर्शक व वेगवान पद्धतीने करण्यासाठी सदर योजनेतर्गत प्रस्ताव विहित कालावधीत प्राप्त होण्यासाठी M.I.S. (Management Information System) प्रणालीचा वापर करण्यात आला आहे.

४. सदर योजनेतर्गत राज्यस्तरावर मा. सचिव, शालेय शिक्षण विभाग यांचे अध्यक्षतेखाली स्थापित समितीमार्फत प्राप्त प्रस्तावांची तपासणी करून व प्रस्तावांना मान्यता घेऊन ते केंद्र शासनास सादर करणे आवश्यक असेल. या समितीमध्ये मा. सचिव, अल्पसंख्याक विभाग यांचा सहभाग असणे गरजेचे असेल.

५. राज्य मदरसा बोर्ड व राज्य शासन यांचेमार्फत सदर योजनेचे लाभार्थी वाढविण्यासाठी योग्य प्रचार व प्रसार करणे आवश्यक असेल.
६. सदर योजनेतर्गत मदरसांचे यु-डायस कोड बंधनकारक करण्यात आलेला आहे.

विशेष : १. S.P.E.M.M. ही केंद्रपुरस्कृत योजना (I.D.M.I. व S.P.Q.E.M.) शालेय शिक्षण व साक्षरता विभाग, शिक्षण मंत्रालय, नवी दिल्ली यांचे दि. १०-०८-२०२१ रोजीच्या पत्रान्वये अल्पसंख्याक विकास मंत्रालय, नवी दिल्ली यांच्याकडे वर्ग करण्यात आलेली आहे.

२. S.P.E.M.M. ही केंद्रपुरस्कृत योजना (I.D.M.I. व S.P.Q.E.M.) शिक्षणाधिकारी (निरंतर शिक्षण), जिल्हा परिषद या कार्यालयाकडून शिक्षणाधिकारी (माध्यमिक), जिल्हा परिषद या कार्यालयाकडे शासन निर्णय, शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, मंत्रालय, मुंबई दिनांक ०४-०४-२०२२ अन्वये वर्ग करण्यात आलेले आहे.

३. शासन निर्णय, शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, मंत्रालय मुंबई दिनांक २२-०६-२०२२ अन्वये अल्पसंख्याक व प्रौढ शिक्षण संचालनालयाचे नामांतर शिक्षण संचालनालय (योजना) या संचालनालयाकडे हस्तांतरित करण्यात आलेली आहे.

मंत्रालय

प्रस्तावना

मंत्रालय पातळीवर सामान्य शिक्षण या क्षेत्रातील विषयाचा प्रशासनिक विभाग म्हणून काम पाहिले जाते. इयत्ता १२ वी पर्यंतच्या अभ्यासक्रमापर्यंत, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-१९८६ ची अंमलबजावणी करणे, शिक्षणविषयक शासकीय धोरण ठरविणे, त्याबाबत शैक्षणिक संस्थांना मान्यता, मार्गदर्शन व मदत करणे व शिक्षणाचा दर्जा वाढविणे ही या विभागाची प्रमुखे कामे आहेत. त्याचप्रमाणे पाठ्यपुस्तकांचा दर्जा वाढविणे, स्थानिक स्वराज्य संस्था व इतर स्वयंसेवी संघटना यांना शैक्षणिक कामांसाठी व प्रौढ शिक्षणाच्या कामासाठी अनुदान देणे व त्यांना उत्तेजन देणे आणि अनौपचारिक शिक्षण क्षेत्रातील कार्यक्रमांना चालना देणे इ. या विभागाची जबाबदारी आहे. विभागातील काम पाहण्याकरिता आय. ए. एस. श्रेणीतील प्रधान सचिवांची नियुक्ती करण्यात आली आहे. या विभागातील सचिवांना साहाय्य करण्याकरिता विभागामध्ये १ सहसचिव, ४ उपसचिव, ११ अवर सचिव, १ सहसचिव (विधी), १ उपसंचालक (सांख्यिकी), २१ कक्ष अधिकारी व इतर सहाय्यक कर्मचारीवृंद अशी पदे मंजूर आहेत. या विभागाच्या प्रशासनिक नियंत्रणाखाली (१) शिक्षण संचालक (माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण), पुणे, (२) शिक्षण संचालक (प्राथमिक), पुणे, (३) शिक्षण संचालक (अल्पसंख्यांक व प्रौढ शिक्षण), पुणे, (४) संचालक, विद्या प्राधिकरण (महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद) पुणे, (५) संचालक, क्रीडा व युवक सेवा, महाराष्ट्र राज्य, पुणे, (६) अध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे, (७) अध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्य परीक्षा परिषद, पुणे, (८) संचालक, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे, (९) राज्य प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई हे प्रमुख विभाग आहेत.

शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग

शालेय शिक्षण व क्रीडा विभागाचे प्रशासकीय मुख्य कार्य म्हणजे शालेय शिक्षण व क्रीडा विभागाच्या अखत्यारित येणाऱ्या कार्यक्रमांचे कार्यान्वय, संबंधित विभाग प्रमुख किंवा कार्यालय प्रमुखांद्वारे केले जाते. कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांश प्रत्येक कार्यक्रमाची कामगिरी व लक्ष्य दर्शवितो.

हे विभाग अनुदानाद्वारे राबविण्यात येणारे कार्यक्रम संचालनालयीन स्तरावर घेतलेल्या धोरणविषयक निर्णयानुसार कार्यान्वित केले जातात. मंत्रालयीन विभागातर्फे विकासाची कामे प्रत्यक्ष कार्यान्वित करण्यात येत नाहीत. त्यामुळे या विभागासाठी जी निधीची मागणी केली जाते, ती मुख्यत्वेकरून खालील बाबींसाठी असते :-

- (अ) आस्थापना अधिकारी वर्ग व इतर कर्मचारी यांचा पगार, भत्ता व आकस्मिक खर्च.
- (ब) विभागातील कर्मचारीवृंदांना कर्जे व अग्रिम धन.

याकरिता संचालनालयीन विभागांना कार्यक्रमाच्या कारभाराचा गोषवारा देण्यासाठी कोणतीही मानके विहित करणे योग्य व सुसंबद्ध ठरणार नाही. ही मानके फक्त प्रत्येक कार्यात्मक कार्यक्रमाच्या प्रगतीचा अंदाज घेण्यासाठी उपयुक्त आहेत.

डेव संलग्न विमा योजना

भविष्य निर्वाह निधी.— वर्गणीदारांच्या कुटुंबीयांना अधिक सामाजिक सुरक्षितता लाभावी म्हणून राज्य सरकारी कर्मचाऱ्यांना अधिक बचत करण्यास प्रोत्साहन मिळावे, म्हणून ही योजना शासनाने सुरू केली आहे. कर्मचाऱ्याला कोणतीही मासिक वर्गणी न देता विम्याची सुरक्षितता लाभते. काही अटींच्या अधीन या योजनेखाली राज्य शासनाच्या कर्मचाऱ्याला जास्तीत जास्त रुपये ६०,००० मिळू शकतील, मात्र मृत्यूसमयी त्याची कमीतकमी ५ वर्षे सेवा झाली असली पाहिजे व भविष्य निर्वाह निधीत कमीतकमी शेवटच्या ३ वर्षांकरिता नियमाप्रमाणे आवश्यक शिल्लक असली पाहिजे.

शासकीय कर्मचाऱ्यांना कर्जे

शासकीय कर्मचाऱ्यांना, निधीच्या उपलब्धतेनुसार खालील बाबींसाठी कर्जे मंजूर करण्यात येतात :-

- (१) घर बांधणीसाठी अगर विकत घेण्यासाठी. घर बांधणीसाठी जो निधी उपलब्ध करण्यात येतो, त्यातील ५० टक्के निधी अनुसूचित जाती व जमाती आणि मागासवर्गीय कर्मचाऱ्यांना राखून ठेवण्यात येतो.
- (२) वाहने विकत घेण्यासाठी.
- (३) संगणक यंत्रे विकत घेण्यासाठी.
- (४) राष्ट्रीय व धार्मिक सण साजरे करण्यासाठी.

विकास मंडळनिहाय खर्चाची विगतवारी

शासन परिपत्रक क्रमांक वित्त विभाग, संकीर्ण-२०१४/प्र. क्र.-४/अर्थ-१, दिनांक २७ जानेवारी २०१४

(रुपये हजारांत)

अ. क्र. S. No.	Head and Scheme Name	प्रत्यक्ष खर्च २०२०-२०२१ Actuals for 2020 - 2021				
		विदर्भ	मराठवाडा	उर्वरित महाराष्ट्र	अविभाजित	एकूण
1	2	3	4	5	6	7
1	2202-General Education, 01 Elementary Education, 103, Assistance to Local Bodies for Primary Education, (01)(01) Purposive grants to Zilla Parishad, under Section 182 of the Maharashtra Zilla Parishad and Panchayat Samiti's Act, 1961 (22020173).	57013518	48990694	114887228	0	220891440
2	2202-General Education, 01 Elementary Education, (02) Establishment grants to Zilla Parishads under Section 183 of the Maharashtra Zilla Parishad and Panchayat Samiti's Act, 1961, (02)(01)Establishment grants to Zilla Parishads under Section 183 of the Maharashtra Zilla Parishad and Panchayat Samiti's Act, 1961 (22020182).	64116	87058	114688	0	265862
3	2202-General Education, 01 Elementary Education, (03) Grants to other Local Bodies (03)(01) Mumbai Municipal Corporation (2202 0191).	0	0	0	0	0
4	2202-General Education, 01 Elementary Education, (03) Grants to other Local Bodies, (03) (02) Other Local Bodies (2202 0208).	9685093	9928312	24214314	0	43827719
5	2202-General Education , 01 Elementary Education 103, Assistance to Local Bodies for Primary Education, (01) (02) Book Banks in Primary Schools (2202 3637).	0	0	0	0	0
6	2202-General Education, 01 Elementary Education, 103 Assistance to Local Bodies for Primary Education, (01) (06) Grants to Zilla Parishads for attendance Allowance of Girls from Weaker Section (2202 3691).	0	0	0	0	0
7	2202-General Education, 01 Elementary Education, 103 Assistance to Local Bodies for Primary Education, (01)(07)Establishment of Kendriya Primary Schools (22023708).	623683	448878	1544049	0	2616610
8	2202-General Education, 01 Elementary Education, 103 Assistance to Local Bodies for Primary Education,(01)(08) Block Residency Primary Schools (22023717).	0	0	0	0	0

विकास मंडळनिहाय खर्चाची विगतवारी

शासन परिपत्रक क्र. वित्त विभाग संकीर्ण-२०१४/प्र. क्र.-४/अर्थ-१, दिनांक २७ जानेवारी २०१४

प्रत्यक्ष खर्च २०२१-२२ Actuals for 2021-2022					लेखाशीर्ष व योजनेचे नाव
विदर्भ	मराठवाडा	उर्वरित महाराष्ट्र	(रुपये हजारान्त)		13
			अविभाजित	एकूण	
8	9	10	11	12	
60596172	52185178	119078626	0	260037622	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणाकरिता स्थानिक संस्थांना सहाय्य, (०१) (०१) महाराष्ट्र जिल्हा परिषद व पंचायत समिती अधिनियम, १९६१ च्या कलम १८२ अन्वये जिल्हा परिषदांना सप्रयोजन अनुदाने (२२०२०१७३).
75864	86000	123708	0	285572	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना सहाय्य, (०२) (००) महाराष्ट्र जिल्हा परिषद व पंचायत समिती अधिनियम, १९६१ च्या कलम १८३ अन्वये जिल्हा परिषदांना आस्थापना अनुदान (२२०२०१८२).
0	0	0	0	0	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना सहाय्य, (०३) इतर स्थानिक संस्थांना अनुदाने (०३) (०१) बृहन्मुंबई महानगरपालिका (२२०२ ०१९१)
10515647	11017041	26724656	0	48257344	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना अनुदाने, (०३) (०२) इतर स्थानिक संस्था (२२०२ ०२०८).
0	0	0	0	0	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना सहाय्य, (०१) (०२) प्राथमिक शाळेतील पुस्तक पेढी (२२०२३६३७).
0	0	0	0	0	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना सहाय्य, (०१) (०६) समाजातील दुर्बल घटकांमध्ये मुलींना उपस्थिती भत्ता (२२०२३६९१).
591185	442141	1413128	0	2446453	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना सहाय्य, (०१) (०७) केंद्रीय प्राथमिक शाळा (२२०२३७०८).
0	0	0	0	0	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना सहाय्य, (०१) (०८) गट निवासी प्राथमिक शाळा (२२०२३७१७).

अ. क्र. S. No.	Head and Scheme Name	प्रत्यक्ष खर्च २०२०-२०२१ Actuals for 2020-2021				
		विदर्भ	योजनेतर मराठवाडा उर्वरित महाराष्ट्र		अविभाजित	एकूण
1	2	3	4	5	6	7
9	2202-General Education, 01 Elementary Education, 103 Assistance to Local Bodies for Primary Education,(01)(09) Opening of Balwadies in Primary Schools (22023726).	0	0	0	0	0
10	2202-General Education, 01 Elementary Education, 103 Assistance to Local Bodies for Primary Education,(01)(11) Awards to Outstanding Primary Schools in Rural Areas (22023744).	0	0	0	0	0
11	2202-General Education, 01 Elementary Education, 103 Assistance to Local Bodies for Primary Education,(01)(12) Establishment of Zilla Parishad Shikshan Mandal (22023753).	0	0	0	0	0
12	2202-General Education, 01 Elementary Education, 103 Assistance to Local Bodies for Primary Education,(01)(13) Arrears to Zilla Parishads according to Assessment (22023762).	0	0	0	0	0
13	2202-General Education, 01 Elementary Education, 103 Assistance to Local Bodies for Primary Education,(01)(14) Maintenance grant to Non-Government Aided Primary Schools (22023771).	0	0	0	0	0
14	2202-General Education, 01 Elementary Education, 103 Assistance to Local Bodies for Primary Education,(01)(15) School Nutrition Programme other than Mumbai Mahanagar Palika (Centrally Sponsered Scheme) (Central Share) 22023806.	1621318	1726861	4137129	0	7485308
15	2202-General Education, 01 Elementary Education, 103 Assistance to Local Bodies for Primary Education,(01)(16) School Nutrition Programme other than Mumbai Mahanagar Palika (Centrally Sponsered Scheme) (State Share) 22023815.	758100	807450	1934450	0	3500000
16	2202-General Education, 01 Elementary Education, (03) Grants to other Local Bodies, (03)(03) School Nutrition Programme for Mumbai Mahanagar Palika (Centrally Sponsered Scheme) (Central Share) 22023824.	0	0	0	0	0

प्रत्यक्ष खर्च २०२१-२०२२
Actuals for 2021-2022

विदर्भ	मराठवाडा	उर्वरित महाराष्ट्र	(रुपये हजारात)		लेखाशीर्ष व योजनेचे नाव
			अविभाजित	एकूण	
8	9	10	11	12	13
0	0	0	0	0	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य, (०१) (०९) प्राथमिक शाळांमध्ये बालवाड्या उघडणे (२२०२३७२६).
0	0	0	0	0	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य, (०१) (११) ग्रामीण भागातील आदर्श प्राथमिक शाळांना पुरस्कार (२२०२३७४४).
0	0	0	0	0	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य, (०१) (१२) जिल्हा परिषद शिक्षण मंडळांची स्थापना (२२०२३७५३).
0	0	0	0	0	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य, (०१) (१३) अनुदान निर्धारणामुळे जिल्हा परिषदांना द्यावयाची थकबाकी (२२०२३७६२).
0	0	0	0	0	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य, (०१) (०८) मान्यताप्राप्त अशासकीय अनुदानित प्राथमिक शाळांना परि. अनुदान (२२०२३७७१).
793187	844821	2023983	0	3661991	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य, (०१) (०८) शालेय पोषण आहार (मुंबई वगळून) केंद्र हिस्सा (२२०२३८०६).
821867	875367	2097163	0	3794397	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य, (०१) (०८) शालेय पोषण आहार (मुंबई वगळून) राज्य हिस्सा (२२०२३८१५).
0	0	0	0	0	२२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य, (०१) (०८) शालेय पोषण आहार (मुंबई म.न.पा.) केंद्र हिस्सा (२२०२३८२४).

अ. क्र. S. No.	Head and Scheme Name	प्रत्यक्ष खर्च २०२०-२१ Actuals for 2020-21				
		योजनेतर				
		विदर्भ	मराठवाडा	उर्वरित महाराष्ट्र	अविभाजित	एकूण
1	2	3	4	5	6	7
17	2202-General Education, 01 Elementary Education, (03) Grants to other Local Bodies, (03)(04) School Nutrition Programme for Mumbai Mahanagar Palika (Centrally Sponsered Scheme)(State Share) 22023833.	0	0	0	0	0
18	2202-General Education, 80 General, 001 Direction and Administration (00) (04) Director of Primary Education (2202 3038).	0	0	0	36960	36960
19	2235-Social Security and Welfare, 02 Social Welfare, (00)(02) Welfare of aged, infirm and destitutes-Integrated Education for the Handicapped (22352976).	5243	0	15330	0	20573
20	2235-Social Security and Welfare, 02 Social Welfare, 60 Other Social Securities and Welfare Programmes, 104 Payment against Deposit Linked Insurance Scheme, (00)(01) Deposit Linked Insurance Scheme-Government Provident Fund (22350481).	0	0	0	0	0
21	2235-Social Security and Welfare, 02 Social Welfare, 60 Other Social Securities and Welfare Programmes, 104 Payment against Deposit Linked Insurance Scheme, (00)(04) Payment against Deposit Linked Insurance Scheme-The Staff of the Aided Non Government Primary Schools (2235A 222).	0	0	0	0	0
22	2049-Interest Payments, 03 Interest on Small Savings, Provident Funds, etc. (02) Interest on the Provident Fund of the Staff of Private Primary Schools (20490299).	326096	472458	939721	0	1738275

प्रत्यक्ष खर्च २०२१-२०२२
Actuals for 2021-2022

विदर्भ	मराठवाडा	उर्वरित महाराष्ट्र	(रुपये हजारात)		लेखाशीर्ष व योजनेचे नाव
			अविभाजित	एकूण	
8	9	10	11	12	13
0	0	0	0	0	२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ०१ प्राथमिक शिक्षण, १०३ प्राथमिक शिक्षणासाठी स्थानिक संस्थांना साहाय्य, (०१) (०८) शालेय पोषण आहार (मुंबई म.न.पा.) राज्य हिस्सा (२०२३८३३).
0	0	0	40308	40308	२०२-सर्वसाधारण शिक्षण, ८० सर्वसाधारण प्रशिक्षण, ००१ संचालन व प्रशासन, (००) (०४) प्राथमिक शिक्षण संचालनालय (२०२३०३८).
4643	0	16949	0	21592	२२३५-सामाजिक सुरक्षा व कल्याण, ०२ समाजकल्याण, (००) (०२) वृद्ध, अपंग आणि निराधारांचे कल्याण—अपंगांकरिता एकत्रिकृत शिक्षण (२२३५२९७६).
180	120	300	0	600	२२३५-सामाजिक सुरक्षा व कल्याण, ०२ समाजकल्याण, (६०) इतर सामाजिक सुरक्षा व कल्याण, १०४ ठेव संलग्न विमा योजनेबद्दल प्रदान, (००) (०१) ठेव संलग्न विमा योजना-शासकीय भविष्य निर्वाह निधी (२२३५०४८१).
300	180	420	0	900	२२३५-सामाजिक सुरक्षा व कल्याण, ०२ समाजकल्याण, (६०) इतर सामाजिक सुरक्षा व कल्याण, १०४ ठेव संलग्न विमा योजनेबद्दल प्रदान, (००) (०४) ठेव संलग्न विमा योजना-अनुदानित अशासकीय प्राथमिक शाळातील कर्मचारी (२२३५ ए २२२).
385895	559691	1102564	0	2048150	२०४९-व्याज प्रदाने, ०३ अल्पबचत, भविष्य निर्वाह निधी इत्यादीवरील व्याज, (०२) (०३) अनुदानित अशासकीय प्राथमिक शाळातील कर्मचारी वर्गाच्या भविष्य निर्वाह निधीवरील व्याज (२०४९०२९९).

येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे-६